

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

MÉREY KATALIN, NÉMETH ISTVÁN
ÉS NAGY FARKAS DUDÁS ERIKA PRÓZÁJA
TARI ISTVÁN NAPLÓJA
PAVLE UGRINOV ESSZÉJE
SZELI ISTVÁN: PÁRHUZAMOS GLOSSZÁK
POMOGÁTS BÉLA AZ ERDÉLYI GONDOLATRÓL
IRODALMI MÚZEUM – EGY BARÁTSÁG
DOKUMENTUMAI

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2002

Február

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

- Mérey Katalin: Múló időbe zárva, emlékezve, fölnézve néma döbbenet-
tel (próza) 165
Németh István: Papírszeletek (esszé) 172
Varga Sándor versei 177
Wolfgang Borchert: Kedves kék szürke éj (próza) 181
Varga István: Egy nemzedék jajszava (jegyzet) 195
Pavle Ugrinov: Todor Manojlović fügefája (esszé) 197
Nagy Farkas Dudás Erika: Befejezhetetlen történetek (próza) 199
Tari István: Szép vagy (börtönnapló) 214
Dragan Jovanović Danilov: Ikonosztáz a világ végén (regény, X.) 233

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Szeli István: Párhuzamos glosszák 240
Pomogáts Béla (Budapest): Az erdélyi gondolat az ezredfordulón (ta-
nulmány) 246
Virág Gábor: A feketehegyi polgári olvasókör (tanulmány) 258

MÚLÓ IDŐBE ZÁRVA, EMLÉKEZVE, FÖLNÉZVE NÉMA DÖBBENETTEL

MÉREY KATALIN

... és most szívémből szépen kihull halálom is

I.

MÚLÓ IDŐBE ZÁRVA

Látom, ahogy múlik az idő. Látom az embereket. Élnek, lélegeznek. Megszokták. Az időt is, a múlását is.

Az idő múlásában látom magamat, az apámat, a házunkat, az udvarunkat, a várost. A létformaként elfogadott megszokás homályában látom az időt, az alkonyt, az alig mozduló mozgást, a közeledő nagymát, és érzem a rámtörő sötétséget.

Nem bírom újraolvasni a pestist meg a pert, minden csöpp vérem lázad a bogárember átváltozásában megbúvó kín, kiszolgáltatottság és tehetetlenség ellen. Nem bírom újraolvasni. Nem bírom függetleníteni magam, nem bírok elvonatkoztatni, felülkerekedni a napi kocsmán, és nem szakadhatok el tőle. Nem tudok bölcsen fölülről szemlélni. Vál- lamra nehezedett a múltó idő.

Fölébredtem, és sötét van. Nem homály, nem félsötét vagy sötétes. Nem alkonyodik, nem esteledik vagy sötétedik, egyértelműen sötét van. Nem este, hanem éjszaka. Koromsötét, magabazáró, végtelen éjszaka, elnyelő, bekebelező, fölfaló. Mint a pince vagy a padlás, amikor nincs villany. Bogár lettem, bogarak vagyunk.

Úgy osontam az apám után, mint valami tolvaj, gonosztevő vagy lator. A padlás mindig is tilalmas volt, sötét, tele megfoghatatlan hangokkal, óvatosan settenkedő recsegéssel. A porszemek furcsa, rémült táncot jártak a padlásablak félkörén ferdén betűző fényben, de csak ezek a padlásablakokként szabályosan ismétlődő, reszkető fénynyalábok voltak világosak, a padlás többi része vaksi, hályogos, összefolyó, mint amikor a nagyon rosszul látó ember szemüveg nélkül marad.

Azok a fénypázmák! Úgy osontam köztük, mint rácsok között. Az apám a rácsok mögött a túloldalon. Lopóztam, lopózkodtam, s az orgonavirágos május elseji reggelen, indulóktól harsogó utcák fölött, sültkolbász szagú kirándulás bűvöletében, remegő-reszkető fény sugar-
rács mögött meglestem az apámat.

Már mindent összekészítettünk, két matrachuzatból varrt cekkert, zsíros nyomot hagytam, csupa kenyér szendvicseket, neccben a piros gumis, patenzáras, sötétzöld vizesüveget, pedig úgyis sört meg pálinkát fognak inni.

Május, orgona, rózsa, zászló; indulók, eszmék – kedv, remények, Lillák – mondom most kajánul.

Nekünk mindig muszáj volt kitenni a zászlót, mert nagyon közel laktunk a városházához. Kitenni, mondtuk ragozatlanul, és kitenni, nem kitűzni.

*

Látom, ahogy az apám fölugrik, mert elfelejtette. Talán nem lesz belőle baj. Látom az arcát. Kőkemény. Látom a kifejezését, a vonásait, látom a mögöttük megbújó, egy életre bevésődött meztelen, vinnyogó félelmet, amitől alázatos lett és megbélyegzett. Mert megbélyegzett volt. Fölismerték a nevééről és a hangsúlyáról; kinevették egy-egy eltévesztett hímnemű ragozás miatt; megmosolyogták a szokásait, furcsállták, hogy mit és hogyan ünnepel; megjegyezték, hogy hova járhatja iskolába a gyerekeit.

Látom az apámat, és látom magamat. Látom, ahogy lélekszakadva igyekszik a padlásra, látom rajta a megalázottak örökös félelmét: talán nem lesz baj. Látom magamat az elmúlt időben, érzem az orgonaszagot, a mítingek hangulatát, hallom a pattogó indulókat és a körlevelet az iskolában, hogy ezentúl úgy fogunk köszönni; *szabadság*. Látom, ahogy a lázadva is meghunyászkodó apám után lopakodom. Tudom, hogy

rosszat teszek, érzem a torkomban a szorítást, és hallom, igenis hallom a kimondhatatlan büntudattól cérnavékony hangomat. Félelem, rettegés, megindultság. Talán nem kellett volna megszólalnom.

Fölrémlik a padlásablak, a kémény és mögötte a szöglet, ami már-már rejtekhely, a letépett pókháló, a sebtében kitett egyik zászló, az apám barna szeme és a csillogása, ahogy rámnéz, a keze és a tétovasága, ahogy kigöngyöli, a mozdulat véglegessége, ahogy kiteríti a másik zászlót.

Hallgat, a száját nem nyitja szóra, mégis hallom a feleletet, tudom, hogy mi a válasz. Hirtelen fölfogom, egyszerre megértem, hogy a fényrácsok mögé zárt, molyrágta zászlót nem lehet kitenni. Mindent értek, mindent tudok, mindent érzek. Őt az ő ötvenhárom évével és magamat az én tizenhármammal. Érzem a lapulást, a kellett, a még jobban kellett és a muszájt, a kudarcot és a vereséget, a szolgálalkúséget és a nem lázadható lázadást. Rettenetesen szégyellem, hogy rajtakaptam, és számom az apámat.

Fulladozom, az apám is kapkodva szedi a levegőt.

Másnap nagy-nagy tüzet raktunk, és néma egyetértésben, halálos csendben elégettük. A lángok vörösen imbolyogtak, bele-belekaptak az anyagba. Minden elégett. Elhamvadtak a fahasábok, összeroskadt a parázs, csak a hamu alatt izzott rőten. Nem kaphatnak rajta, ebből már nem lehet baj. A mosókonyha sötét sarkai megelevenedtek, egyszerre nagyon hideg lett, a sötétség lábra kapva felénk kúszott. Úgy kapott belénk, ahogy a lángok az előbb az anyagba. A görcs a torkomban tanyát vert, mint az apám arcán a leplezett félelem, s egygé vált

a hideggel és a sötétséggel,

az igennel és a nemmel,

a véglegességgel és a kényszeres harccal ellene,

az ősi késztetéssel, hogy a sötétben világosságot kell gyújtani.

Ez mindenekfölött áll, független és örökkévaló.

II.

EMLÉKEZVE

Daloltunk, dalra fakadtunk. Fakadtunk, mert fakasztottak. Volt, akit sírva is.

És énekeltünk.

Munkások, parasztok, és ti észérővel dolgozók, halljátok gyárban és mezőben . . . Énekeltem, de ezt az észérőt semmiképp sem értettem, sőt, a mezőbent se nagyon. A könyvekben a parasztok a mezőn dolgoztak, nem benne, de a parasztokból földművesek lettek, és én végleg elveszttem az álszent szóhasználat zűrzavarában.

Zúgjon, mint az élet, szálljon e dal szerte, zengő hitvallásként, és büszkén hirdesse . . . Mit csinál a mi? Az élet zúg? Vagy rosszul írtam le? Sehogy se stimmel, hogyan pászítsam? Hová? Még hogy hitvallás! Hiszen közölünk csak a nagymama mert nyíltan templomba menni, neki nem volt vesztenivalója.

Köztársaság az én hazám, háromszínű szép zászlaján vérvörös nagy csillag ragyog, és e földön boldog vagyok . . . Variáltuk is azzal, hogy szabad vagyok. Hol boldogok, hol szabadok voltunk aszerint, ahogy a Cica néni vezényelte az énekkart, bár mi úgy mondtuk, hogy dirigálja és dirigens. A Cica néni mindig mérges volt, legalábbis én azt hittem róla, hogy mérges és mogorva, pedig csak az volt a baja, hogy variálnia kellett. Erre persze a nővérem jött rá, én az apám arcán tükröződő undort, utálatot sem tudtam fölismerni és megnevezni.

Az apám akkor valóban mérges volt és dühös, nagyon dühös. Nem is harag volt az már, inkább szinte őrjöngés. Összeveszett az anyámmal, minket leteremtett, szidott mindent és mindenkit, csapkodta az ajtókat, végül belebújt a rádióba, nekem pedig megtiltotta, hogy marhaságokat énekeljek.

Föllázadt? Megtehetette volna? Változtathatott volna? Nem. Csak ő változhatott volna meg. Ezt nem tette, inkább elhallgatott, egyre többet hallgatott, és 1960 karácsonyára megajándékozott a Bánk bán gyönyörűsép, illusztrált kiadásával a Helikontól.

*

Amikor lelkes kezdő koromban kijavítottam a tűzrőlpattant férjet, betelt tiszta vízzel a pohár. Megmagyarázták, ne higgyem, hogy az én fejem káptalan, ez itt nem Magyarország, itt nem lehet nyelvújítani meg magyarkodni, nekünk nem parancsol a Magyar Tudományos Akadémia, vagyunk mi annyi, mint ők odaát, megvan nekünk a mi nyelvérzékünk, van saját egyetemünk, és különben is, mi ebben a pohárban a germanizmus? . . .

Mi és ők.

Itt és ott.

Ezek, azok.

Odaát.

Telt-múlt az idő, és a legjobban ordítózó odaátozókból lettek legelőbb a legodaátibb odaátiak; belőlük, akik figyeltek, megfigyeltek, figyelemmel kísérték; belőlük, akiknek nem lehetett megmagyarázni, csak bizonygatni. Most, lám, tudják, hogy egy nyelv, egy kultúra, egy nép. Hadakozás, gonoszkodás, fenyegetés, közelharc pillanatok alatt elfelejtve. Vajon most odaát is figyelnek, megfigyelnek és figyelemmel kísérnek?

Szeretnék megbékélni, és szeretnék megérkezni, de a parafaemberek vannak, virulnak, szaporodnak, övük a mennyek országa, és bizony mondom, tudják, mit cselekszenek. Ezt most nem a kajánság mondatja velem, hanem a beletörődés. Mert hiába szeretnék otthon lenni, nemcsak otthonosan, nem lehet, mivel már megvetették az ágyamat. Azt hiszem, az előítéletek oka az, hogy a parafák vetik meg az ágyat ország- és világszerte.

Fényben és melegben szeretnék élni, és szeretném úgy továbbadni azt, amim van, ahogy kaptam. Természetesen, magától értetődően. Ahogy a nagymama és az az egy-két nagyszerű tanárom adta. Kényszer nélkül, szabadon, bőven, áradón, áldásosan, áldásthozón. Ahogy az ember él. Ahogy levegőt vesz, néz, lát, hall, dolgozik; ahogy benne van a világban, és ahogy elmúlik belőle.

Azt akarom, hogy a nagyanyám szavai benne legyenek a mindennapjaimban, ott legyenek a városban, az újságban és a zsebemben gyűrődő buszjegyen. Azt akarom, hogy az imádságai benne legyenek a levegőben, amit beszívok. Nem akarom előítéletekkel birkózva, rágódva, kínlódva keresni, értelmezni az új fogalmak megfelelőjét, nem akarok hebegni, nem akarom, hogy anyanyelvem útvesztővé váljon számomra, és én eltévedjek vagy tévelyegjek benne. Nem akarok többé anyanyelvi nomádként otthon kalandozva szavakat zsákmányolni, őseberként gyűjtögetni, állandóan résen lenni, hogy becserkésszem a szavakat. Kapni akarom őket, készen, magától azonosulva, gyönyörű, mindig és mindenhol használható ajándékként ide a tenyerembe. Élni, belelegezni, melegengetni akarom ezt a nyelvet, alámerülni benne, mert nekem ő adatott.

Kétfélék vagyunk. Nem akarok kétféle lenni.

Utálom a kivételekkel való szármalmas önigazolást. Egy fecske igenis csinál nyarat. A fecskék beköltöznek, beházasodnak, hozzák a maguk

nyelvét, itt vannak, ott vannak, mindenhol vannak, a kiscfcskék pedig fecskéül beszélnek, hogy megértse őket a világ. Hiszen:

Govori srpski da te ceo svet razume.

III.

FÖLNEZVE NÉMA DÖBBENETTEL

*„Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon.”*
(Arany J.)

Nyíl utca, Füzes utca, Harmat utca, Szántó utca az Alsóvárosban; Fecske, Malom, Molnár és Retek utca a Felsővárosban; Vitéz utca, Híd utca, Fekete sas utca a Belvárosban; Tölgyfa utca, Eper utca, Must, Alma és Bor utca a Baktón; Ősz, Tavasz, Gát és Szúnyog utca, Ipoly sor, Zsitva sor, Huszár utca, Fűrész utca, akárcsak otthon a Szelencsében. A bogyófák is, a girbegurba utcák hűvöse is, a házakból néhol kiáradó dohszag, a macskakó is itt-ott. Micsoda föltámadás! Pici por szállong, a fák összeborulnak, Szent Flórián is van, templom is, harangszó is, temető is. Itt a nagymama. Estébe hajlik az idő, temetőbe megyünk.

Miatyánk, ki vagy a mennyekben . . .

Ez nem a Falcionék sírja, nem a Fratricsevicsé, nem is a Kockár-féle óriás síremlék. Ezek itt Kónyák, Dózsák és Mérők, ez itt Dugonics. Dugonics András. Etelka – az első magyar regény. Első magyar regény, első magyar vers, nyelvemlékek . . . Az első magyar vers imádság, siralom. Ez fontos. Daccal, dühvel, vergődve bizonygatom, jajgatom és siratom. Kell. Nem szabad nem tudni, nem szabad elfelejteni, mert részünk. Részünk, ahogy részünk a fű, a fa, a virág, ahogy részünk a gyertya, amit november elsején gyújtunk a rokonainknak és a mécses, amit november negyedikén égetünk az ötvenhatosokért.

Szenteltessék meg a Te neved . . .

Macska nyújtózik a déli márványlapon, fázik. Kút is van, hervadt koszorú is, szomorú szalag, szemét, ázott csokor. Az első világháborús katonák emlékműve ép, gyertyájuk is van, viráguk is. A felszabadító katonák emlékkertje elhagyatott, sivár, gyertya nincs, egyetlenegy helyen néhány szál virág.

Jöjjön el a Te országod . . .

Múlik az idő, látom, ahogy fogynak a percek. Utcák, háztetők, zászlók. Kitéve. A homlokomon lüktet az ér, ismerős szavak. Hallom, ahogy dobog a szívem.

Város. Gyönyörű annak, aki otthont kap benne és remél. Nem tudom, remélek-e, csak szomorú vagyok. Virág, rend, béke. És fa, rengeteg fa, szinte erdők. A fák otthon vannak, a platánokat gyógyítják, mintha a mi zombori tébécés polgármesterünk támadt volna föl. Varázs? A madarak nem félnek, a feketerigók egészen közel merészkednek, megérinthetném, akár a kezembe vehetném őket, a lépteimre nem ijednek meg, nem rebbennek föl, nem szállnak el, és úgy énekelnek, mintha mámoros kis életük örökké tartana. A tücskök is. Egész éjjel fönn vannak, zeng a környék tőlük, mint gyerekkoromban. A varázsos, forró nyárban az az érzésem, hogy még hajnalban is cirpelnék. Nincs vihar, nem dörög az ég, nem villámlik. Öreg nénikék imát mormolnak, a lábukat fájlalják, sötét ruhás, rozzant anyókák hullott gyümölcsöt szedegetnek az utcán. Meggy is van, ringló is, piros, sárga, fekete, aztán apró, vadféle alma, őszkor dió is. Gyerekek visítóznak; játszótér, ép hinta, ép mászóka, zöld fű, locsolják. Nem hallom a locsolókocsit! A színek valahogy sárgára húznak, mint a régi fényképeken.

Múlik az idő, múlnak a hangok, múlnak a színek.

Legyen meg a Te akaratod . . .

„Elszakított földben porladó felesége emlékére emeltette . . .”

Elszakított földben porladó?

Az apámra gondolok, a házunkra, a padlásra, a sötétségre, a zászlóra. Mit mondana a nagymama, aki megőrizte a Kossuth-bankót, mit mondana az apám, aki megőrizte a fekete dobozt a Rákóczi-indulóval. Mit mondhatnának most ők, mindazok, akik a *nem lesz baj belőle?* árnyékában megőrizték az anyanyelvünket?

Összefolytak a színek, teljesen elmosódtak. Lebbennek az égen.

Legyen meg a Te akaratod.

Nagymama, forog a dorozsmai szélmalom! Megérkeztem.

PAPÍRSZELETEK

NÉMETH ISTVÁN

A galambokat etetik Velencében, etetik Dubrovnikban, s etetik Újvidéken. Etetik mindenütt. Az emberek magukhoz édesgetik őket. Nincs is talán madár, amelyik oly nagy bizalommal volna az ember iránt, mint a galamb. Nem röppen fel, ha megközelítjük. Már-már fölbotlunk bennük az utcán vagy a tereken, oly közel engednek magukhoz. Nem így, mondjuk, a verebek. Nemcsak akkor röppennek fel, rebbennek szét, ha közeledünk hozzájuk, akkor is, ha tisztos távolságban megállunk előttük s észreveszik, hogy figyeljük őket. Így van ez a városba szokott varjakkal is.

Megfigyeltem, hogy ez a szép, ünnepélyes, komoly madár nem hasonlít arra a hiú, hiszékeny mesebeli ősére, aki, hogy megmutassa a fa alatt „udvarló” ravasz rókának, minő elbűvölő hangja van, kiejti a csőréből a sajtot, azt a sajtot, amire a róka koma pályázott. A mai városi varjút nem lehet ilyen ócska trükkel csőbe húzni. A saját szememmel láttam, mégpedig számtalanszor, hogy amint ez a pompás és okos madár, csőrében a zsákmányával leereszkedik a faágra, csőréből a „sajtdarabot” óvatosan úgy helyezi az ágra, hogy a lábával, a karmaival tüstént ránehezedik, s ebből a helyzetből aztán már biztonságosan csipegetheti a finom falatokat. Két csippentés között akár káromgat is. Hiába bámulna föl rá sóvár szemekkel, csorgó nyállal a róka, ravasz módon hiába erőlködne, hogy szítsa a kőszén, a fekete gyémánt színében pompázó büszke, sokat látott és tapasztalt madár hiúságát, be kellene látnia, hogy az ott a feje felett, fenn az ágon bölcsőbb és okosabb nála s vele szemben

a híres és hírhedt ravaszága csődöt mond. A róluk, a rókáról és a csókáról szóló népmese tanulsága ennek ellenére örök érvényű marad: a hiú ember a ravasszal szemben könnyen megjárhatja . . .

*

Egy régi film pereg előttünk. Vagy harminc évvel ezelőtt vették fel egy író-olvasó találkozón; a hazai, délvidéki (pardon: vajdasági) magyar író egy anyaországi kollégáját faggatja, beszélgeti, akkor, amikor még sem Délvidéket, sem anyaországot nem illett emlegetni. Ők sem emlegetik. Annak idején ott voltunk ezen a találkozón, tehát élőben is láttuk és hallottuk azt, amit az emlékezet már csak halványan, a filmszalag viszont híven őriz. Az interjút így, filmszalagra véve elkészítése után és még nagyon sokáig állítólag nem vihették közönség elé, jóllehet az interjú közönség előtt, tehát nyilvánosan hangzott el. Ezen ma már, hallgatva a két jeles író beszélgetését, már csak csodálkozni lehet. Mégsem ezen csodálkozunk, hanem azon, hogy az interjú nem rögtönzött: előre megírt szövegek alapján folyik. Szövegeket mondunk, mert kettő van belőlük: egyik a kérdező előtt, a másik a válaszolató kezében. Említettük: két kiváló íróról van szó, akik jól ismerik egyik, a riporter a riportalany műveit is; olyan két kiválóságról, akik tökéletesen birtokolják anyanyelvüket, s gondolataikat élőszóban is könnyedén kifejthetik, előttük mégis az előre megfogalmazott kérdések és válaszok, papírosról kérdeznek s arról válaszolgatnak. Miért? A filmvetítés után megkérdeztem ezt a barátomtól is. Talán azért, válaszolta, hogy a szereplők elkerüljék a szklerózis okozta zavarokat. Hogy ne keressék a szavakat, főleg pedig azért, hogy azt mondják, amit eleve mondani akarnak.

Hogy azt mondják, amit mondani szabad, tesszük hozzá mi magunkban. Amit elvárt tőlük a rendezőség. Valahol valakinek fellépésük előtt talán még a szöveget is be kellett mutatniuk.

Annak idején fel sem tűnt nekünk ez a kissé merev, nem írókhoz, értelmiségiekhez illő dolog, hogy papírosról beszélgetnek. Ma döbbetenes számunkra. Egykori önmagunkról mond el valamit, meg a korról, amelyben gyanútlanul éltünk. Szegény írók nem tehettek mást: le kellett rögzíteniük, amit szöveg nélkül is elmondhattak volna. Ha a kor, amelyben éltek, teljes bizalommal viseltetett volna irántuk.

*

Szembe jön veled az utcán egy vadidegen alak, de ahogy elhaladsz mellette, s egy pillanatra ráemeled a tekinteted, rég elhunyt ismerősödre, jó barátodra, rokonodra emlékeztető vonást vélsz felfedezni az arcán, mintha csak élő valóságában suhant volna el melletted, elevenedett volna újjá egyvalaki azok közül, akinek az arcvonását, szeme villanását, főtartását mélységes-mélyen magadban őrzöd, és úgy, hogy ilyen véletlen találkozások nélkül, tehát az egykori ismerősöd stb. „hasonmásával” való találkozásod nélkül annak az alakját, arcvonását stb. nem tudnád föl idézni, újra magad elé képzelni. Olykor elegendő egy sötét szemüveg föl villanása egy idegen arcon, hogy megidézze azt a valaha ismert valakit, akinek az arcán ugyanúgy villant meg az a fekete szemüveg. Elegendő ehhez egy sajtáságos kézmozdulat, egy vállrándítás. Ilyen és hasonló apróságok maradtak meg benned azokról, akiket valaha szerettél vagy gyűlöltél, de akik már rég elporhadtak, lerázva magukról mindent, elvesztve arcvonásukat, amelyet már csak te őrzöl mélyen magadban, aki még ideig-óráig itt vagy.

*

Gondoltam, nyílt levélben fordulok Rolf Ekeus úrhoz, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet kisebbségügyi főbiztosához minapi nyilatkozatával kapcsolatban, amelyben kifejtette, hogy s mint kéne megoldani a kisebbségek gondját-baját. De miután komolyabban eltöprengtem szándékomon, be kellett látnom, hogy lehetetlenségre vállalkoznék. Hogy jövök én, egy délvidéki kisebbségi ahhoz, hogy nyílt levelet írjak egy akkora tekintélyhez, amilyen Rolf Ekeus úr? Aztán mégis azt gondoltam: ha az ember szorult helyzetbe kerül – többé-kevésbé ilyen a helyzete egy kisebbséginek – vitába szállhat, persze leginkább csak önmagában, nem csupán egy Rolf Ekeus véleményével, hanem az Ég és a Föld teremtményével is. Mért sújtasz engem, Uram, még azzal is, hogy kisebbségi sorsot szántál nekem? És az EBESZ kisebbségügyi főbiztosa miért utal bennünket bajaink orvoslása érdekében épp azokhoz, akik ránkhozta ezeket a bajokat? Mert hogy ön kimondja: a kisebbségek jogainak védelme azoknak az államoknak a kötelessége, amelyben élnek. Nem az ön szájából halljuk ezt először, ezt a gyönyörű szentenciát, amely a mi kisebbségi fülünknek komolyabban hangzik, mint a tízparancsolat. Mert ugyan a tízparancsolatban sok minden benne foglaltatik, de az szó szerint sehol sem olvasható, hogy

ne sértsd a kisebbségek jogait. Így aztán lépten-nyomon megsértik. S épp azok, akikre rábíztak bennünket, azok, akiknek a bajokat, bajainkat orvosolni kéne. Kedves Rolf Ekeus úr! Az ön jó szándéka kétségtelen, de mit sem ér, ha az csak jó szándék marad. A pokolba vezető út is ezzel van kikövezve. Hány meg hány országot, kormányt köteleztek arra, amit ön javasol, s vajon lett-e ennek kézzelfogható eredménye? Vagy csak olyan, amelyet a mi országunk produkált s minduntalan hangoztatott: hazánkban a kisebbségi probléma azáltal, hogy tökéletesen megoldódott, nem is létezik. Vagy ha mégis, példaértékű, egyedülálló az egész világon. A „példaértékűség” egyetlen szépséghibája, hogy ezt nem a kisebbségek vallják és hangoztatják, hanem azok, akiknek alárendeltjei vagyunk, akik a sorsunkat meghatározzák. Pedig minden kisebbség legfőbb törekvése, hogy ő maga legyen sorsának irányítója. Olyan egyszerű ez, mint a pofon. Vagy hogy hazai hasonlattal éljek: prost, kao pasulj. A többi mind, ahogy nagyapáink fogalmazták, úri huncutság.

*

Bepárásodott szemekkel nézem, elszoruló torokkal hallgatom az új év első napján – Petőfi születésnapján – a költő megzenésített, „megfilmesített” verseit. Az énekesek, a zenészek, tehát a szereplők korhű környezetben, a költő korabeli viseletben jelennek meg. Nem tudom, mi ragad magával jobban: a vers, a zene, a játék, a környezet otthonossága, avagy mindez együttvéve, az egész produkciónak a tökéletes összhangja. Arra gondolok, hogy ha én egy napilap szerkesztője lennék, minden január elsejei számban közölnék egy Petőfi-verset, az olvasók bizonyára hálásak lennének érte, még akkor is, ha az előttük álló költeményt már százszor is olvasták, és kívülről tudnák. Miért? Mert Petőfi ott él minden magyar szívében. De vajon igazán ott él-e? A kamaszkorukon túljutott unokáimra gondolok, meg azok barátaira, barátnőire, a mai tizennyolc–húsz évesekre, akiket most bepárásodott szememmel, elszoruló torkommal ideképezek magam mellé a tévé képernyője elé, akiknek a szemét nem kápráztatná el a produkció látványa, akiknek a figyelmét nem nyugözné le az effajta ének – tulajdonképpen népdal –, mert máshoz szokott a szemük, másfajta dalokhoz a fülük s „mozgalmasabb”, „fiatalosabb”, „robbanóbb” színpadképhez, látványhoz a szívük-lelkük. És akkor már nem csupán a Petőfi-dalok

hozzám még olyannyira közelálló szépsége és „romantikája” hat meg szinte már könnyekig, hanem még inkább az a felismerés, hogy az unokáimat és azok barátait, a mai ifjú nemzedéket ezek a dalok alig érintik meg. Hogy unottan, közömbösen, ásítózva tudnák csak végighallgatni. Honnan köztünk ez a fájdalmas, már-már áthidalhatatlannak látszó távolság? Ez a mély szakadék. Ebben a pillanatban nem vigasztal az okoskodás, miszerint mindig is így volt ez apák és fiúk között. Önző vagyok. Szeretnék mindenkit magam mellett tudni ebben az emelkedett megindultságomban.

VARGA SÁNDOR VERSEI

EL KÉNE SZÁLLNI . . .

el kéne szállni az ősszel
fagyott krizantémok sóhajával
vissza a legelső boldogságig
ahol még te voltál te
és nem ez a mai másik

el kéne szállni az ősszel
továbbindulni minden érkezéssel
vissza az ember előtti létbe
és nemet kiáltani
minden hazug igenlésre

el kéne szállni az ősszel
de valami mindig maradni késztet
és nehezen engedi elhagyni
a magunk rakta fészket

HA ELÉGEK

átizzik rajtam
minden éden és pokol
én vagyok magam
az égő csipkebokor

lángoló szárnyas
igék parázszenéje
ritmust égető
élet derülj itt fényre

és ha elégek
te csak legyél majd velem
fényben-sötétben
legyél az én istenem

OLVADÓ JÉGCSAPOK...

olvadó jégcsapok a perceink
egyre halkabban ketyeg az óra
mintha már mind elverte volna
bennünk a visszhangzón elmúlt időt
lassan havazni fog erre ismét
és a tél szórja ránk égi kincsét
eljárva a hópelykeringőt
míg jégcsapként olvadnak perceink

HARMÓNIA A TÉLBEN

szirmokra hulltak az árnyak
mikor a zúzmarás fákra
gregoriánus dalokkal
gerlék és verebek szálltak
nyármeleget lehelve ránk
és egy percnyi harmóniát

CSODAVÁRÁS

mintha már korszakokon át
hordoznám
rámhagyott mosolyodban a mát

csak préselt emlék a jelen
hamisan
eljátsszik nap nap után velem

de mint ki sok ezerszer már
átélte
ezúttal is átéltem a mát

átéltem észrevétlenül
egyre csak
sérülve valahol legbelül

de mindig egy újabb mára
új hittel
várok egy igazabb csodára

AKÁR A MÁSIK TÉL

csak havazik
fúj és hordja

a házam előtt a hóban
vigyázzban áll
egy merev villanypózna

úgy néz ki az utca
mint egy üres kórterem

csak a hó forog
és kavarog
dermedt lázban remeg amott
az egyik utcasarok

a táj mintha
keringőzne velem

de mi volna
ha a tél se tombolna

úgy tűnne
hogy elégedett itt mind
aki néma
mind aki meglapul
a meleg hótakaróban

hát csak havazzon
fújjon és hordja
mert ez most az idő dolga

az egyik tél pedig
akár a másik
a különbség szinte
nem is látszik

KEDVES KÉK SZÜRKE ÉJ

WOLFGANG BORCHERT

Nem igaz, hogy az éjszaka mindent szürkévé tesz. Leírhatatlan, utánozhatatlan kék-szürke ez – a szürke a macskákért, a kék az asszonyokért van – amit az éjszaka olyan mélyről, olyan édesen és bódítón lehel ki, úgy esti fél tíz és hajnali negyed öt között.

Lágyabban, mint egy baba szeme pillantása érint meg és legyezget körül e kékes szürkesség, ha világtalan és éber a szívünk. Éjjel nem lát a szívünk, de éles hallású, ilyenkor fölfogja az éjszaka lélegzetét, a virágkék és egérszürke lélegzetét, amely minket, az éberszívűeket megfuvint és körüllegyezget, bárhol is vagyunk: Érzed az éjszaka vad és bódító kékségét, te, ott Manhattanben, és te, Odesszában?

Érzed a szürkesség biztonságát, amely Rotterdam és Frisco macskáit érzéki, vágyakozó dalokra ösztönzi?

Érzed az alkoholizált, a csillagszemű, a csábító éjszaka szürke kékjét, amely Marseille legzüllöttebb lányaiból madonnákat varázsol, amíg szemükben, fürtjeikben és ajkaik között fogva tartják az éjszakát?

Érzed-e a ködös, a folyópárás kékesszürkét, mely a tegnapot beburkolja, és elrejtja a holnapot, érzed, te ezt ott Altonában és te Bombayban? Érzed az éjszakát, és nem részegít meg? Nem részegít meg?

Tépd ki a szívedet, tedd meg, és vesd az éj édes, érzéki ölébe! Lélegzete lágyabb, mint egy lány pillarebbenése, és szíved virágba borul e fölfoghatatlan varázslatra.

A mit sem tudó ifjak, akik még csak sejtik a sötétséget, ők még nem gyötrődnek. Járják az éjszaka utcáit, az éjtől telis-teli utcákat – céltalanul, szótlánul, időtlenül.

Talán két–három órányit járkálnak együtt, egymás közelében – közel, nagyon közel – virradatig. Olykor elejt egyikük egy-egy semmitmondó szót, olykor felelet is érkezik félénken a nagy közelségtől. Ó, a nagy közelségtől! Lehet, hogy mindig ugyanazokat az utcákat járják, mindig ugyanazokon az elhagyott, elátkozott tereken járnak, melyek most valóságosabbak, mert a nappal elrejtí arcukat. Lehet, hogy eltévednek a kőállat-város külvárosában, ahol kertek és fasorok és parkok ünnepebe merülten, vasárnapiasan lakótlanok.

A végtelen kősvatag perifériájára álmodták magukat (á, honnan lenne kősvatag!), most ijedt fülekkel, nedves cipőben ácsorognak itt: ó, istenem, micsoda ez?

Békák.

Békák? Ilyen hangosan brekegnek?

Énekelnek, Liza, szerelmesek, akkor ilyen hangosak.

De ember, énekelnek?

Hagyjad – nagyon kedvesek.

Kedvesek, igen – de énekelnek? Én azt hiszem, nevetnek. Minket nevetnek.

Hogyhogy minket?

Mert már percek óta esik – és mert állunk az esőn, és észre sem vettük.

A nyári eső jót tesz. Még meg is nőhet tőle az ember, ha nincs sapkája.

Nagyobb akarnál lenni? Hisz én sem vagyok nagyobb.

Hogy nagyobb legyek, mint le, Liza.

Nagyobbnak kell lenned, mint én, te?

Nem tudom. Azt hiszem.

Ne jöjjön nekem senki azzal, hogy nem szereti az esőt. Nélküle meggyilkolna bennünket a nap. Ne, ne jöjjön nekem senki ezzel – minden okunk megvan, hogy szeressük!

Van-e szebb ének az éjszakai eső énekénél? Van-e bármi, ami olyan meghitt, olyan természetes, hogy titkokkal teli és csacsogó, mint az eső az éjszakában? Annyira eltompult volna már fülünk, hogy csak a villamos csöngetésére, az ágyúörgésre és a szimfonikus hangversenyekre reagálna? Cseppek ezreinek szimfóniáját nem vesszük tudomásul többé, mikor éjszaka a járdára csapkodva suhog, az ablaküvegeknek és cserepeknek suttag vágyakozva, szúnyogok millióinak dobol mesét a leveleken, melyek alatt megbújtak, vagy vékonyka nyári ruhánkon keresztül

csöppjeivel megveregeti vállunkat, vagy pici gongütésekkel a folyóba hullik. Mást már nem is hallunk saját fontoskodásunkon kívül?

De a félálomban szendergő gyermekeknek még mesél az eső éjszánként, belekacag rózsaszínű kis fülükbe az ablaküveghez csapódva. Majd újra álomba ringatja őket.

A járdaszegélyt elárasztó pocsolyának már csak a gyerekek örülnek? Csak a gyerekek örülnek az orrukon szétfröccsenő cseppeknek? Már csak a gyermekek feküsznek áhítatosan remegve ébren, amikor az eső a világ köznapi titkait fecsegi ki? Már csak a gyermekszemeket teszi az eső csendessé, naggyá és ragyogóvá?

Dobjuk el a felnőttek ostoba, elnyűtt, fölfuvalkodott méltóságát, dobjuk ki, mint molyrágta gyapjúkabátot, vessük nagy halomba, és égessük el – hagyjuk a mennyei esőt, a tenger és nap fiát fürtjeinken át az ingünkbe csordogálni. Ne jöjjön nekem senki avval, hogy ez nem ér meg egy jó kis náthát!

A zöldségesember sohasem káromkodik ott lenn, amikor az eső a lépcsőn lezúdulva felveri álmából. Felesége jól párnázott bordáiba bökös, fölébreszti, szóltanul cipelik a súlyos zöldséges- és gyümölcsösládákat ki a szűk hátsó udvarba. A hosszú, forró napon minden elhervadt és elszomorodott. Az eső jó zuhany lesz a ládák poros tartalmának.

Az eső még órákig paskolja számtalan vizes ronggyal a ház falát és az udvart – a zöldségesék már rég elaludtak. Kerek almaarcuk éppoly elégedetten hever a párnákon, mint a vén alsószoknya a lépcső tövén. Az asszony tette oda. Jólesőn, érzéken hever ott az esőcsöppek légiójában, melyek a legvadabb dolgokat tudják a világról – oly mohón hallgatja a kék alsószoknya a valótlan világ igaz történeteit. Magába szívja az esőt, amíg az bele nem pusztul hazudozásába. Reggelre föl-szárad a lépcső – de a vén szoknya kövéren és dagadtan fekszik majd ott, mint egy nagy, nagy varangy!

A bejárati kapu alatt:

Örülök a jó kifogásnak. Az esőben nem lehetett időben hazaérnünk. Remeknek találom – te is?

Ahol te vagy, ott minden remek! De hiszen te fázol – rád adjam a kiskabátom?

Persze, hogy holnapra megbetegedj. Terítsd ránk, mindkettőnkre, úgy melegíthetjük egymást.

A békák még mindig énekelnek, hallod?

Azt hiszed, az eső még nem hűtötte le a szerelmüket?

Azt hiszed, az eső le tudja hűteni a szerelmet?

Ó, én nem tudom, milyen őszintén énekelnek a békák. Kitartásuk mindenesetre, az van.

Az én szerelmem tíz felhőszakadás se tudná lehűteni, sőt!

Aha! Kit szeretsz te olyan bensőségesen, hm?

Ó, valakit, aki ázott fűrtökkel és vizes lábakkal a kabátom alatt reszket.

Te, erről most ne beszéljünk, most ne, jó? Itt olyan sötét van, s minden olyan elhagyatott, és mi olyan közel állunk egymáshoz – ez nem elég? Legyünk csöndben, kérlek. Így sokkal jobb, nem?

Esik, sötét van, minden olyan elhagyatott, közel vagyunk egymáshoz – igen, persze – ez jó! . . .

Huszonhét perc múlva:

Te, az eső az egy angyal. Anyám dühöngött volna, ha meglátja, mennyire kifestettem magam. Most lett tizenhét, s úgy festi magát, mint egy olyan, tudod, ezt mondja az anyám. Az eső most mindent lenyalt rólam, a zsebkendőmet sem kell bepizskítanom. Hát nem angyal az eső?

Tizenegy perc múlva:

Még mindig haza akarsz menni, Liza?

Neem. – És te?

Ember, ha ezt hallaná valaki: egyikünk sem akar hazamenni! Igen, te, az eső az egy angyal!

TALÁN RÓZSZASZÍNŰ AZ INGE

Ketten ültek a híd korlátján. Nadrágjuk vékony, és a korlát alattuk jeges. De megszokta az ember. Azt is, hogy jól bevágott. Ültek ott. Olykor esett, olykor nem. Ültek, díszszemlét tartottak. Mivel a háborúban csak férfiakat láttak, most csak a lányokat nézték.

Elhaladt előttük egy.

Egész jó erkélye van. Akár kávézni is lehetne rajta, jegyezte meg Tim.

És ha ilyen sokáig szaladgál a napon, még a tej is megsavanyodhat, vigyorgott a másik.

Majd jött még egy.

Kőkorszak, resignált a Tim mellett ülő.

Csupa pókháló, szólt a másik.

Majd férfiak jöttek. Ezek megjegyzés nélkül megúszták. Lakatosinasok, hóka bőrrű aktakucakok, kopottas nadrágú, zseniképu tanítók, hájas férfiak a kövér lábukon, asztmabetegek és katonás léptű villamosvezetők.

A lány mindezek után jött. Ő egészen másmilyen volt. Az ember azt hihette róla, hogy ószibarack illatú. És a bőre nagyon tiszta szagú lehet. A neve is különös bizonyára: Evelyne – ilyesvalami.

A nő elhaladt. Ezek ketten bámultak utána.

Rózsaszínű lehet a kombinéja, vélte Tim.

Miért, kérdezte a másik.

De, az ilyeneknek legtöbbször rózsaszínű az ingük, válaszolt Tim.

Hülye, így a másik, ugyanúgy kék is lehetne.

Dehogyan lehet kék, nem lehet. Az ilyeneké rózsaszínű. Ezt én pontosan tudom, komám. Tim ezt már jó hangosan mondta.

Te tán ismersz egyet, mi? Így amaz mellette.

Tim nem válaszolt. Csak ültek ott, és vékony nadrágjukon keresztül érezték a korlát jéghidegét.

Majd megszólalt Tim.

Nem, én nem. De ismertem valakit, annak volt egy rózsaszínű kombinéja. A bakáéknál. Oroszországban. A levéltárcájában tartogatott egy olyan darabka rózsaszínű izét. Sosem mutatta meg. Egy napon leejtette. Akkor mindenki meglátta. Semmit sem szólt. Csak elvörösödött. Mint az a darabka izé. Egészen rózsaszínűre. Este elmondta nekem, a jegyesétől van. Talizmánnak, tudod. Mert a menyasszonyának csupa rózsaszínű kombinéja van, mondta. És ezt tőle kapta.

Tim abbahagyta.

Na és?, kérdezte a másik.

Ekkor Tim hozzáfűzte alig hallhatóan: Elvettem tőle. És a magasba tartottam. Mindannyian nevtünk. Legkevesebb fél óráig nevtünk. Hogy miket tódítottak hozzá, gondolhatod.

És aztán? Kérdezte a másik.

Tim a térdét nézte. Eldobta, mondta. Ekkor Tim ránézett a másikra: Igen, mondta, eldobta, és akkor megjárta. Már másnap megjárta.

Egyikük sem szólt. Csak ültek ott hallgatagon. Ekkor a másik: marhaság. És még egyszer: marhaság, ezt mondta.

Igen, tudom, így Tim. Persze, hogy marhaság. Én is tudom. Világos. De még hozzáfűzte: azért csak furcsa, tudod, mégis furcsa.

És Tim nevetett. Mindketten nevettek. Tim ökölbe szorított kézzel a zsebében. Valamit szétmorzszolt. Egy darabka rózsaszínű anyagot. Rózsaszínűnek már nem is lehetett nagyon mondani, régóta a zsebében volt. Mégiscsak rózsaszínű. Oroszországból hozta magával.

A CSALOGÁNY ÉNEKEL

Egy ingben, mezítláb álldogálunk az éjszakában, ő meg énekel. Hinsch úr beteg, Hinsch úr köhög. A tél tette tönkre a tüdejét, mert az ablaka huzatol. Hinsch úr meghal nemsokára. Olykor esik. Ez az orgonavirág. Violaszínben hullik az ágakról, és illatos, mint a lányok. De Hinsch úr ezt nem érzi többé. Ő köhög. A csalogány énekel. Hinsch úr meg fog halni. Egy ingben, mezítláb állunk, halljuk a köhögését. Teli az egész ház vele. A csalogány meg telidalolja a világot. Hinsch úr sehogy sem tudja tüdejéből kiűzni a telet. Az orgona lilán hullik az ágakról. A csalogány énekel. Hinsch úr halála nyárédes lesz majd, teli éjszakával, fülemülével és lila orgonaesővel.

Tim halála nem volt nyárédes. Tim magányos, jeges téli halált halt. Az őrségen akartam leváltani. Az arca csupa sárga volt a hóban. Sárga volt. De nem a holdtól, mert hold nem volt. Tim agyagsárga volt az éjben. Úgy sárgállott, mint az agyag otthon a nyirkos külvárosi gödrökben. Ott játszottunk régen, embereket gyúrtunk agyagból. Sosem gondoltam volna, hogy Tim is agyagból lehet.

Amikor örködni ment, nem akarta vinni a sisakot. Szeretem érezni az éjszakát, mondta. A sisakot vinni kell, szólt az altiszt, mindig történhet valami, és akkor én leszek az oka. Én leszek a bűnös. Tim ránézett az altisztre. Keresztülnézett rajta. S ekkor világgraszoló beszédeinek egyikét tartotta meg nekünk:

Az ostobák azok mi vagyunk, szólt Tim az ajtóban, mi mindannyian hibásak vagyunk, mindenféleképpen. Van pálinkánk, dzsesszenénk, acélsisakunk, nőnk, házunk és kínai falunk és lámpásunk – mindenünk megvan. És mindezt félelemből birtokoljuk. A félelem ellen van mindez. Az ostobák mindig mi maradunk. Félelemből fényképezkedünk, gyereket csinálunk, félelemből ássuk be magunkat a lányokba, mindig a lányokba, a kanócot is ezért dugjuk az olajba, s égetjük. A buták mégiscsak mi maradunk. Mindent félelemből teszünk és azért, hogy ne féljünk. A sisakot is félelemből viseljük. De semmi nem segít rajtunk. Mert éppen amikor egy selyem alszszoknyánál vagy a csalogány nyög-

décselését hallgatva megfélemezhetnénk magunkról, akkor fog el bennünket. Akkor köhög fel valahol. Ha félünk, nem segít a sisak. Akkor nem segít rajtunk se ház, se lány, se pálinka, se a sisak.

Ez volt Tim nagy szónoklatainak egyike világraszóló beszédei közül, melyeket mondani szokott. E szónoklatokat a világnak szánta, holott mi a bunkerben csak heten voltunk. A legtöbbünk aludt, mialatt Tim a világraszóló beszédét tartotta. Ezt követően ment ki őrködni a világszónok Tim. Az altiszt újra kijelentette: aztán majd én leszek az oka, ha valami történik, én leszek a hibás. És ő is elaludt.

Amikor leváltottam volna Timet, az arca sárgállott a hóban. Olyan sárga volt, mint az agyag a külváros gödreiben. A hó undorítóan fehérlett.

Sosem hittem volna, hogy agyagból lehetsz, Tim, mondtam neki. A te nagy szónoklataid rövidek, de világraszólók. Ha beszélsz, elfeledteted az emberrel az agyagot. Rendkívüliek a te szónoklataid, Tim. Igazi világszónoklatok azok.

De Tim nem szólt. Szép sem volt a sárga arcával az éjjeli fehér hóban. A hó undorítóan fehér volt. Tim alszik, gondoltam. Aki ilyen nagystílusú tud a félelemről beszélni, az akár alhat is, miközben az oroszok itt lapulnak az erdőben. A hólyukban állva sárga arcát a puskán nyugtatta. Kelj már fel, Tim szóltam. Tim nem ébredt föl, és sárga arca idegenül hatott a hóban. Ekkor csizmámat az arcához nyomtam. A csizma havas volt. A hó az arcán maradt. A csizma gödröcskét nyomott az arcába. A gödröcske megmaradt. Azt is láttam, hogy keze a puskán nyugszik. A mutatójaja még begörbítve. Egy egész órát álldogáltam a hóban. Egy óra hosszat álltam Tim mellett. Akkor azt mondtam a halottnak: Igazad van, Tim, semmi sem segít rajtunk. Se lány, se fészület, se csalogány, még a hulló orgonavirág sem, Tim. Mert Hinsch úrnak is meg kell halnia, pedig még hallja a fülemüle énekét, s érzi a hulló orgona illatát. A csalogány dalol. Csak úgy magának dalol. És Hinsch úr magának hal meg. Ez tökéletesen mindegy a csalogánynak. A csalogány dalol.

MÁRIA, MINDIG MÁRIA

Miután levetette a csizmáját, legszívesebben agyonvertük volna.

Ahogy a cellánkba jött, egyszerre állat és dohány, izzadság és félelem és bőrszag lett bent. Lengyel volt. De éppoly értelmetlenül szőke, mint

egy germán. S ezek a férfiak valahogy mindig unalmasak. Ő is az volt. Sőt még igen kopott is. Alig tudott néhány szót németül. De a zsebében volt egy szép tarka levonókép. Ehhez mindig hosszan imádkozott. A sámlijára állította, a pohárhoz támasztva. Hangosan imádkozott, lengyelül. A levonókép nagyon színes és aranyos szegélyű volt. Egy lányt ábrázolt, piros kendőben, kék ruhában. Ruhája nyitott volt. A lány egyik melle kifehérlött. Soványan. De a szertartáshoz elegendőnek bizonyult. Az is lehet, hogy csak kelléknek szánták a fehér mellét. Különböző néhány napsugár is volt a feje körül. Egyébként igen merevnek tetszett. Mi legalább olyannak találtuk. De a lengyel Máriának nevezte. Közben kézmozdulatával mintha azt mondta volna: hát nem gyönyörű? De valami sokkal gyöngédebbre gondolt, amikor ránkvigyorogva Máriázott. Talán ájtatos gyengéd mosolynak szánta, de mi úgy gyűlöltük, hogy számunkra csak egy vigyor volt. Azt mondta: Mária.

Első este, amikor levetette a csizmáját, legszívesebben agyonvertük volna. A csizmalehúzáshoz egy teljes órára volt szüksége. Mert bilincsbent volt. Bilincsbent nehéz levetni a csizmát. Az is nehéz, ha bilincsbent visket az arcunk. Éjjel poloskánk voltak. A lengyelnek éjjel is fönt voltak a „manzettái”. Halálra volt ítélve. Amikor a csizmái már mellette álltak, pokoli szag terjengett a cellában. Ez a szag tolakodott, mint egy cigány, pimaszul, ellenállhatatlanul, erősen, forrón és nagyon idegenül. Még azt sem mondhatta az ember, hogy mindenképpen rossz szag volt. De mi ki voltunk szolgáltatva neki. Ránéztem Liebigre. A lengyel Pauline, Liebig és köztem ült a földön. Liebig visszanézett. Lengyelország, mondta, és újra kibámult az ablakon. Liebig hetekig lábujjhegyre állva bámult ki az ablakon. Háromszor vagy négyszer mondott valamit naponta. Amikor a jövevény lehúzta a csizmáját, Liebig azt mondta: Lengyelország. S közben úgy nézett rám, mintha sírni akarna.

Lassacskán azért megszoktuk őt. Lengyelország szagú volt. (Ki tudja, mi milyen szagúak voltunk!) De egy egész órára volt szükség, hogy levesse a csizmáját. Ez volt a türelempróba. Hisz bilincsbent volt. Nem lehetett agyonverni. Egy teljes órára volt szüksége, hogy lehúzza a csizmáját. És mindig este, amikor a nap a rácsot sétáltatta a mennyezeten. A rács stabil volt. De a mennyezeten olyannak látszott, mint a pókháló. Pókháló volt. Esténként Lengyelország szag volt nálunk. Liebig már régóta nem szólt semmit. Csak rámnézett néha, mikor a lengyel közöttünk ült a földön. Ez is elég volt. Lassacskán megszoktuk.

Ezért kitisztította a vödörket. Valakinek meg kellett csinálnia. Pauline ujjai túl ápolitak voltak ehhez. Liebig egyszerűen nem csinálta. Legtöbbször én tisztítottam a vödört. Bátorságot hitettem el magammal. És olyan ürüggyel, hogy úgyis egy nagy szar az egész, meg hogy a munka nemesít. Meggyőztem magamat. Most ezt a lengyel csinálta. Hogy neki milyen ürüggyre volt szüksége, azt nem tudtam. De az igen erős lehetett, mert a vödört alaposan tisztán tartotta, ezt mindnyájan elismertük. Valószínűleg szívesen is csinálta, mert halkán dúdolt hozzá. Vidáman, lengyelül. Így megszoktuk lassan, a levonóját, az imádságát, a szagát. Rászoktunk a lengyelre.

Sőt még a vörös kapcáját is megszoktuk. Két gyönyörű, vérvörös, saját szövésű len kapcája volt. Ribizlizselé piros. Ezeket esténként gondosan letekerte, összehajtogatta, előbb a jobb, majd a bal lábáról valót, aztán egymásra helyezve a feje alá tette. Ezután a sarokba ment a képpel, s nekünk háttal a sámlin álló pohárhoz támasztotta, és hangosan imádkozott, lengyelül. Aztán ránkvigyorgott és lefeküdt. Közben ribizlipiros kapcáit a feje alatt összetolta párnának. Ez persze nagyon jól hatott, a szőke fej a ribizlizsínű rongyokon. Legszívesebben agyonvertük volna, mikor ezt az első este megláttuk. Liebig már kinyitotta a száját, hogy újra Lengyelországot mondjon. De aztán mégse tette. Csak az orrcimpái remegtek valamelyest. Ez elegendő is volt. Idővel megszoktuk a kapcákat. És a párnát.

Mikor az ételeskannákkal jöttek, éppen imádkozott. Hirtelen felénk fordította fakó kis arcát sötét sarokjából, és Mária-éneke kellős közepén felkiáltott: marmelád! Mi nem értettük, mit akar mondani. Lengyelül is lehetett volna ez valami. De ekkor dühösen felugrott. Lengyelül ugrott fel, Liebig kezébe nyomta a porcelántálat, és kiabált: marmelád, marmelád! Imádkozz, az istenért! Majd megfordult, térdre rogyott, és máris újra imádkozott. Ekkor Liebig meglökte hátulról. A lábával. S ekkor Liebig megtartotta leghosszabb beszédét a 432-es cellában. Megkísérelte felbőszíteni a lengyelt, miközben gúnyt űzött lengyel beszédéből.

Micsoda?, kiáltotta Liebig, te nyomorult, te! Te érchegyi vaddisznó! Te álszent, te! Marmelád, marmelád, kiabálsz. Mi meg azt hisszük, imádkozol, s hogy a nyolcadik mennyországban jársz a lapos keblű madonnáddal! Közben meg a füledet hegyezed, hogy mi lesz zabálni, mi? Csak azt hallod, hogy marmelád, te élnetetlen lengyel, te!

A lengyel fölállt. Nagyon gyöngéden és türelmesen azt mondta: mit akarsz? Egy fül bent, egy fül kint. Marmelád kint. Mária bent. A képet rabruhájához szorította. Oda, ahol a szíve volt.

Liebig nem szólt semmit. Átnyújtotta nekem a lekvárostálat. De nem nézett rám. Negyed óra múlva kinyitották a cellát. Kávét volt. És kenyér. Ma nem volt sajt. Ma lekvár volt.

De a lengyelnek éjjel is bejárása volt Máriához. Éjjel a poloskák nem hagytak bennünket aludni. Meg az asszonyok, a smaragdszeműek, a simulékonyak. A poloskáknak, mikor szétnyomtuk őket, édeskés szaguk volt, mint a marcipánnak. Nyers vérszaguk. Mint az asszonyoknak. De ez már régen volt. Az asszonyok elcsendesítettek bennünket éjjelente. A poloskáktól meg káromkodtunk virradatig. Csak a lengyel nem káromkodott. Egy világos éjszakán láttam, hogy a képet a kezében tartja. S amíg mi káromkodásainkkal a világ összes szennyét felkavartuk, ő legfeljebb halkan annyit mondott maga elé: Mária, Mária.

Reggel felé néha kacsák csörögtek el rozsdás szárnycsapásokkal a csatorna felé. Liebig ilyenkor mindig felnyögött: ember, ha kacsa lehetnél. S akkor minden újra tele volt poloskával, káromkodással és asszonyokkal. Csak a lengyel mondogatta még sepeggeve: Mária, Mária.

Egy éjjel fölébredtünk, mert az edényszekrény ajtaja megreccsent. A lengyel volt. Ott állt, és rágott valamit. Mi tudtuk, hogy az este mindent megevett. Most ott állt, és rágcsált. Liebig fölugrott a szalmazsákról, és a hajába markolt. De mielőtt még tehetett volna valamit, megszólalt a lengyel: mit akarsz? Éhes. Erre Liebig elengedte, lefeküdt, és nem szólt többet. Még fél óra múlva is hallottam, hogy káromkodik magában. Lengyelország, mondta. Mást nem mondott.

Nappal nehezebb volt vele. Mindig, ha a folyosó végén felhangzottak a szöges léptek, halkan és gyorsan kántálni kezdett. Halálra volt ítélve. Mindig, ha az ör kint közeledett, érte jöttek. Ha elhaladt, ő tovább élhetett. A következő alkalomig. Így naponta ezerszer jöttek érte. És ő naponta ezerszer életben maradhatott. Mert egész nap jöttek-mentek az örök. Ha egy elhaladt, mindig megszakította az énekét, mélyet lélegzett, ránk nézett, és azt mondta: Mária, mindig Mária. Ez úgy hangzott, mintha azt mondta volna: Látjátok, mindig megsegít a jó lány. Gyakran kellett ezt mondania, mert egész nap jöttek az örök. S ha elhaladtak, mindig nagy lelki nyugalommal mondta: Mária, mindig Mária. S ez úgy

hangzott: na, ugye, látjátok? És megőrijtett bennünket. Közben vigyorgott. De a szemöldöke fölött örök láncá vonult: kicsi világos vízcseppek.

Egyszer csak eljöttek érte. Nagyon megijedt. Vigyorgása sem sikerült. Csak állt, és mérhetetlenül csodálkozott. Legszívesebben agyonvertük volna.

Az éjszaka közepén Liebig hirtelen hangos szuszogásba kezdett. Ránézett az üres szalmazsákra. Úgy érzem, még mindig lengyelszagú, mondta. Még azt is hozzátette: most aztán odavan. Pauline meg én nem szólunk. Tudtuk, Liebig sajnálja, hogy gyűlölte a lengyelt.

Négy hónap múlva kiszabadultam. Még le kellett mennem a pincébe a ruhaskamrákhoz, hogy leadjam az ágyneműt. A pincét éppen súrolták. Hús rab térden állva fémforgáccsal sikálta a padlót, hogy a gang világos és barátságos legyen. Hirtelen megrángatta valaki a nadrágomat. Lenéztem. A lengyel volt. Rámvigyorgott: megkegyelmezték, suttozta, megkegyelmezték! Tizenöt év, csak tizenöt év! És felragyogott, megsimította a zsebét: Mária, suttozta, mindig Mária. S közben olyan arcot vágott, mintha az egész igazságszolgáltatással kitölt volna. Ki is tolt. Az egész világ igazságszolgáltatásával.

A PROFESSZOROK SEM TUDNAK SEMMIT

Omlett vagyok. Talán nemkívánatos és ropogós, de minden bizonnyal legalább olyan sárgán és laposan heverek betegségem fekete hangulatában, mint az omlett a serpenyő feketeségében. Feszülő futball a májám, a fejem izzó teáskanna. A többi, a futball és a teáskanna közt, mint a vakbél, dagadt és izgatott.

A maláriát két l-lel kéne írni, és az első szótagra tenni a hangsúlyt: mallária. Akkor a gügyéből, a kínosból eredhetne. Mert gügyének, omlettnek, kínosan betegnek érzem magam.

Mellettem az asztalnál kalapálnak – néhány órája. A széken az asztal előtt kilencven font ül, s az asztalon álló negyvenöt fonton kalapál.

Az asztalon az a negyvenöt font az én testes, súlyos írógépem. A kilencven font az asztalnál pedig a könnyű, vézna apám. Az apám órák óta veszett ritmusban csapkod a gépen, és minden ütése pokolgép ketyegése. S a pokolgép az én fejem.

Kint madarak, autók és szürke felhők, melyek még ma sietve a mosodába igyekeznek, mert szennyesek, mint az illemhelyi törülközők. A madarak tudják, a törülközők mögött kéklük az ég, a kocsik meg

dudáljanak. Aki tülköl, az egészséges. A madarak, a törülközők és a dudák, mind idegesítenek, mert én kimaradok, mert én beteg vagyok: tik-tik, tak-tak.

Igyekszem, béketűró leszek, mint a szent, akinek a körmét perzselik, s ő angyali türelmével istennek tetsző akar lenni. (Milyen emberek lehettek az angyalok! Hát még az isten!)

Az értem aggódó, kedves kilencven font átzavarja a gépen mindazt, amit az én teáskanna-fejem kifőzött – ezért vagyok angyalian türelmes. Mert éjszakánként, amíg dagadt májam ereimen áthajszolja a baktériumokat, addig az én álomszegény teáskanna-fejem történeteket főz ki, s ezeket írja le reggel az apám.

Apám kilencven font, az írógép negyvenöt, de ő azt bizonygatja, hogy a munka számára valódi pihenés. Valójában attól fél, hogy föltápaszkodhatnék serpenyőm éjjeléből, és elkezdhetnék vagdalózni. Tudja, úgysem lenne nyugtom, nem maradnék tétlen, ezért órákon át játssza az én álmodozásaimat a gépen – kilencven font negyvenöt ellen! Micsoda kínos dolog ez! Nagyon kínos!

De apám ő és félt, hogy májam léghajóvá, a fejem turbinává változhat, és ventiláció hiányában, ne adj isten, mindkettő felrobbanhat. Ezért játszik az én apám ventilátort, hogy megakadályozza a ceppelint és a turbinát, mert ki tudja, másképp mi lenne. Talán a szemüveges megmondhatná. De mit ér a szemüveg, ha semmi sincs mögötte, csak öntelt mosoly és egy könnyező állat szeme, mely nem bölcsességből, de ostobaságból hallgat. Mert ezt mindig meg kell különböztetni: a bölcsesség vagy az ostobaság némaságát. Szívesen lemondok a szemüvegesek kapacitásáról – nem, a professzorok sem tudnak mindent.

Az apám tudja, hogy nem lenne nyugtom, meg ez a májjammal – mert az apám – ezért hadakozik a negyvenöt font fémmel.

Közben veszekszünk. A kilencven font a száraz köhögésével és az omlettszínű teáskanna-fej, az apám és én.

Történetemben egy macska csontját sápkórosan csillantom fel a csatorna sarából. Macska csontja? Ó, evvel egyáltalán nincs kibékülve az én apám! A legvakmerőbb kérdéseket teszi fel:

Honnan tudod te azt, hogy macskacsontról van szó, mely a csatornában heverészve az örökkévalóság ostobaságát úzi el sápkóros csillogással?

Meglep, de magabiztos vagyok: tudom. Csak macskákat fojtanak a csatornába. Különben is tudom.

De a kilencven fontot nem lehet megfélemlíteni. A csatornába belefojthatnak, illetve belefulladásnak többek közt kutyák, verebek, romlott halak, vén agancsok, megfojtott bankárok, kéjgyilkolt utcalányok és szerelmes gimnazisták. Macskák is természetesen – de egyetlen anatómiaprofesszor sem tudná a hídról fölismerni, különben is rövidlátók általában, hogy macska vagy utcalány csontjáról van szó – mert a professzorok sem tudnak mindent, kedvesem!

Aha, az apámból költő lesz, a fia pedig olcsó kibúvókat keres: tudom, hogy macskacsont volt, biztosan tudom. Ha én azt írom, hogy macska csontja, akkor macskacsontról van szó, amíg világ a világ. Aki az én történetemet a macskacsont miatt veti el, ám legyen! Ilyen szörszálhagató olvasóra nem vagyok rászorulva. Macskacsont volt, lásd be. Mi más lehetett volna?

Ekkor egész gyöngén ajánlat érkezik az asztal túloldaláról: és ha úgy írnád, hogy egy macska csontváza – csontváz?

Én meggyőzve, de siralmasan: na jó, bánom is én, legyen csontváz. Az ajtóban magas, sötét lány áll – nem, fényes lány. Sötét a szeme, sötét a haja, de napnál fényesebben vonul át fekete hangulatomon.

Az apám szimatol, majd kimegy – tudja, hogy különben a májam ceppelinné változhat – kimegy a konyhába az anyámhoz. Szimatolt, és kimegy és tudja, hogy a konyha hideg és barátságtalan lesz. Kimegy – mert tudja, hogy gyengéd holdfényét nélkülözni tudom, ha itt a sötét lány naposan, sugarasan velem.

A konyhában legkevesebb negyven percig fog vitatkozni anyámmal a macskacsont logikátlanságán – ó, ezt jobban tudom, mint Napóleon csatáit valaha is tudtam – tudom, látom és hallom. És azt is tudom, hogy anyám jobban szeretné, ha disznócsontról lenne szó, mert akkor nem kellene aggódnia a kilencvenfontos uráért. Anyám nyakára kék-piros sál van rácsavarva, parasztos csattal összetűzve. Látom, amint megfelelnek egy cigarettát, és a macskacsontot a csontvázalal együtt a csatornába dobják. Így van ez most a mi konyhánkban. Mindezt pontosan látom, pontosan, tökéletesen.

Aztán már nem látok semmit – hogyan is láthatnék! A sötét lány végül egy székre dobja a kabátját, és mellém ül. A tizenkilenc éve fölfuttatja a pulzusomat, mint egy majmocskát a fára, ahonnan vörös héjú kókuszdiókkal dobálózik.

Ez itt a szíved?

Nem, a kókuszdió – de a szívem, mert te itt vagy, drága napom.

Elfelejttem a konyhát, a macskacsontot, a kókuszdiót, s az én napomnak túrnie kell, hogy – anélkül, hogy belevakulnék – némán és kitartoán bámulom.

A pulzusom után nyúl – azt akarta? – de a majom felugrik, s én megfogom a kezét. Kint most csavarják ki a törülközőket, a madarak és az autók részben csüggeteg, náthás, részben felháborodott és nagy-képű hangokat hallatnak. Felőlem aztán hetekig is eshet, hisz tenyérynyre tőlem itt ül a nap – hátát érzem a sípcsontomon – majdnem makkegészséges vagyok. Mi közöm nekem most az autókhoz, a madarakhoz!

Közben néhány halkán kiejtett szóból rájövünk, hogy szeretjük egymást. De ezt nem maguk a szavak mondják.

Csöngött tegnap este a füled?

Az este? Mindig kellene hogy csöngjön.

Nem, ez nem attól volt. Ahogyan mondtuk, attól vettük észre. (Így beszél az ember a fiatal állatokkal – úgy, mint mi most.)

A majom dobálódzik a kókuszokkal – ej, micsoda ereje van a csibésznek! De nem csak felém. Mert a sugaras, sötét lány hirtelen nyugtalanul néz rám. A nyakán egy picit kék ér remeg. Olyan bölcsek vagy olyan ostobák vagyunk – vagy olyan meglepettek – hogy egyikünk sem szól. Mit is mondhatnánk? Menj el a világ könyvtáraiba, keress ki minden szerelmes regényt, nem találsz bennük egy fél mondatot, melyet az ember most ebben a pillanatban használhatna.

A konyak és a láz fölbátorítanak. Konyak nincs, de lázam az igen. Vakmerő leszek.

Megfogom napom kezét, az ingem alá csúsztatom, a szívemre:

Ugye hallod? Ott ül a majom, és kókuszdióval dobálódzik. Millió kövér, kövér kókuszt dobál. Mind gyorsabban és mind többet! Érzed?

Egészen halkán mondja: Ó, te – itt nálam is.

Ezután már nem szólunk. Mit is mondhatnánk még? A világ egyetlen hőstenorjának sem juthatna jobb az eszébe a mi kókuszunk után. Senki sem tudna szebbet kitalálni. A professzorok meg végképp nem. A professzorok sem tudnak semmit!

De az apám tudja, hogy a dió tüzes dobolása tönkretetheti a májam, ha ő közbe nem lép. Ezért hát bejön – a régen elfelejtett macskacsonttal – bejön a konyhából, s a gép mögé ül. Az én apám tudja, hogy két óra

napsütés a betegnek untig elég. Az én édes napom is belátja ezt hirtelen, sajnós!

A majom boldog-fáradtan lecsúszik a pálmafáról, és a sötét lány így szól, amikor kérdezem, mikor jelenik meg ajtómnál:

– Nemsokára, egész biztos, szia.

Akkor apám az írógép bádog ritmusával édeni álomba ringat. Álmodok pálmafákról, kókuszokról, kismajmokról és sötét, sötét szemekről.

CSONKA Margaréta fordítása

JEGYZET

EGY NEMZEDÉK JAJSZAVA

Wolfgang Borchert, a feláldozottak irodalmi képviselője

V A R G A I S T V Á N

Wolfgang Borchert a modern német irodalom nagy kisugárzó erővel bír alakja. Pedig élete rövid volt: 1921. május 20-án született Hamburgban, és 1947. november 20-án halt meg egy bázeli kórházban. Mindössze huszonhat és fél év. S ha számításba vesszük azt a tényt is, hogy csak életének utolsó húsz hónapjában alkotott, akkor nem csoda, hogy életműve nem több kétszáz oldalnál. Iskolásfüzetébe Rilke hatása alatt írt verseit nem számítva több írása nagy hatással volt az olvasókra és kortársaira, sőt a későbbi alkotókra is. A háború utáni német irodalom tulajdonképpen vele kezdődött. Érthető, hogy műveinek központjában a háború áll, hiszen jómaga is végigszenvedte azt. 1941-ben sorozták be, és megszakításokkal, amikor is három alkalommal börtönbe került néhány hónapra „állam és párt” elleni magatartása miatt, katona volt. Közben károsult meg a mája, melyet a korabeli orvostudomány nem tudott kigyógyítani. Wolfgang Borchert rövid elbeszéléseket, verseket és egy színdarabot írt. Versei csak halála után jelentek meg, nép- és gyermekdalok formájában íródtak. Melankolikus hangvételűek, és a háború értelmetlenségéről szólnak. Bennük jut kifejezésre a költő nemzedékének zavarodottsága: hogyan is kerültek a véres öldöklésbe, volt-e annak valami értelme. Elbeszélései tették igazán híressé, de a legnagyobb hatást *Kint az ajtó előtt* című színdarabja váltotta ki. Egy nappal szerzője halála után mutatták be szülővárosában. Hangjátékváltozata hozzájárult ismertségéhez. Példátlan erejű vád ez a darab a háború ellen. Hatása elsősorban tömörségével és nyelvezetével magyarázható. Wolfgang Borchert egyéni zsargonnyelvet teremtett, amely gazdagon

tartalmazza a gyakran üres retorika, az empátiával teli líra és az erőteljes paradoxonok elemeit. Nyelvezetére jellemző még a nagyfokú takarékoság és az egyszerűsítés. Az író nem talált választ, magyarázatot a történetekre, átélétekre. Zavarodottsága, tanácstalansága érthető. Kurta életművének értéke az irodalmi kérdésfeltevés intenzitásában rejlik. Wolfgang Borchert írásai szív-bemarkolóak és kétségbeesett jajszók a háború végén. Ez a jajszó még ma is érezhető, amikor expresszív írásait olvassuk.

TODOR MANOJLOVIĆ FÜGEFÁJA

PAVLE UGRINOV

Egy átlagos bánáti ház, egy közönséges bánáti utca, egy egyszerű bánáti szoba, különféle dolgokkal és apró dísz tárgyakkal teletömve. Milyen távol van ez attól a ragyogó mediterráneumtól, amelyről Todor Manojlović egy álló óráig mesélt nekünk, mielőtt kimentünk volna a kertbe! A mediterráneum megszállottja; neki ez jelenti a kiindulópontot, s magának az életnek a velejét. A földközi-tengeri városokról, a növényekről, a fákról, és persze, a mediterrán égről és a napsütésről mesélt nekünk. Micsoda ellentéte mindez a megkopott nagybecskereki háznak, ahol öregségében, mondhatni száműzetésében meghúzódott, az újabb nemzedék számára ismeretlenül.

(Mégis, Sava Šumanović egyik vászna, a *Gyümölcsfák a hegyen*, amely a szobájában pontosan az ágya fejénél függ, bizonyos szögből nézve olyan hatást kelt, mintha a költő virágzó gyümölcsösben aludna.)

A kertbe egy könnyű vászonszéket hoz ki, s odateszi a megroggyant fal elé, szorosan egy növendékfácska mellé. Ellentmondást nem tűrően azt akarja, hogy ott filmezzük. Az operatőr forgolódik, nézi, hova álljon, megállapítja, hogy a vessző a keleti oldalon van, mert a délutáni nap a nyugatira ért. Arra viszont, nyugat felé, nincs sem fal, sem fácska, csak egy közönséges, jellegtelen kerítés, amely a két szomszédos kertet választja el. Tisztán, messzire ellátni.

Felhőfoslány sincs az égen, amely kék és áttetsző. A költő merev tekintettel néz a nyugati messzeségbe, s lassan átengedi magát a nap langyos melegének. Mintha ezzel valamit sejtetne velünk.

Ül a burjánzó gazban, a kinyagdult karszékben, melegen öltözve, a rozzant fallal a háttérben, s újból belefog a mesébe a mediterráneumról, költészetének erről az ihletőjéről. Nekünk úgy tűnik, a film nem fog éppen megfelelni a mesének, nem hisszük, hogy mindez valamennyire is meggyőző lesz, ellenkezőleg, inkább csúfondáros, majdhogynem kigúnyolása – nemcsak a Földközi-tengernek, hanem elsősorban neki magának, a szalmakalapos költőnek. Ő azonban akkor váratlanul megfordul, és ezt mondja: – Ez a fügefa itt. – Ez a füge a fal mellett, a napsütésben –, és mi egyszerre felfedezzük a szerteágazó, leveles fügefát, a két vessző között, elképedve, hogy eddig nem vettük észre. Az ég szerelmére, hogyan is lehetne fügefa a bánáti kertben?! És mégis, ez valóban egy halványzöld, világosszürke, göcsörtös és egészséges fügefa volt, terméssel, amely kéjesen és kihívóan duzzadt előttünk.

Egy pillanat alatt minden megváltozott: rádöbbenünk, hogy a költő valóban egy fügefa előtt ül, nem pedig egy vessző mellett, ahogy először tűnt, hogy a nap egyenesen az arcába tűz, s a fején levő kalap a – mediterrán – naptól óvja. Ugyanabban a pillanatban a tengerparton találjuk magunkat, valamilyen kőfal mellett, egy lombos fügefa alatt, a mediterráneum szívében. Egyszerre minden más lett. A szavai igazaknak hangzanak. Todor Manojlović többé nem Bánátban, hanem valahol a tengeren van, napsütéses ragyogásban, fügefák között. – Ez a füge a fal mellett – mondja, s ezzel új kezdete lett a költészetéről, a Földközi-tengerről szóló meséjének, zümmögő kameránk előtt, Bánát közepén, nagybecskereki házának kertjében.

KARTAG Nándor fordítása

BEFEJEZHETETLEN TÖRTÉNETEK

NAGY FARKAS DUDÁS ERIKA

Mindennapos vendég volt, hóna alatt egy barna bőrfedéllel, zsebében tollal, ceruzával. Saját asztala volt, a többi törzsvendég azt gondolta róla, hogy ismeri, de ha egy vele kapcsolatos direkt kérdésre kellett felelni, senki nem tudott válaszolni. Amikor már hetek múltak el, és nem jelent meg a szokásos helyén, az arcát sem tudták felidézni. Majdnem nyomtalanul tűnt el közülük . . .

*

A sánta pincérre csak az alantasabb munkákat bízták, például a raktár kitakarítását. Kapott érte ebédet, és meghúzhatta magát a cselédszobában, ahol a kacatok között alig akadt annyi hely, hogy kinyújtózkodjon. Nyögve cipelte odébb az asztalokat, mint aki sajnáltatná magát, de a közelben csak az öregasszony készült a nyitásra, attól pedig részvétet hiába várt.

A nagyobb terem már régen zárva volt, a márványsztalok lábai halomra hányva heverték a raktárban, a lapjuk pedig javarészt a temető síremlékei közé került, lecsiszolva, kifaragva, angyalkákkal, idézetekkel, nevekkel és évszámokkal szolgálva ki azokat, akik egykori, földi pályafutásuk alatt rajta olvasták a napilapokat, itták a feketét a két pohár friss vízzel, és írták újságcikkeiket a Pesti Hírlapnak, vagy a konkurenciának.

A megcsappant forgalom miatt ismét kiselejtezték egy asztalt. A raktárba nem fért be, és mivel a kimustrált pincér ideje engedte, átrakodott, helyet szorítva az újabb asztallábnak is. A márványlapot a

kapuhoz készítette, hogy a kőfaragó hozzáférjen, és a gazdával való alkudozás után elvigye.

Az asztalláb mögé beesve valami barnaság hevert, felemelte. Poros, piszkos bőrfedél volt, teleírt lapokkal. Rácsapott vele az egyik székre, bogarak másztak szét, és por szállt fel. Talán egy mámoros éjszaka után felejtette ott valaki, talán egy író. Gondolta, majd lefekvés előtt belenéz. Annak idején az írouraknak mindig adott papírt, és szívesen elolvasta a délelőtti termésüket, mert roppant kíváncsiak voltak a véleményére. Estig takarított, elfáradt, és talán emiatt felejtette el a paksamétát. Már az ágyból ment vissza érte.

Nem érte meg a tavaszt. Feladta, mielőtt a végére ért volna a lapok átolvasásának. Az utolsó este is egy novellakezdeményt silabizált, áthajtogatta az egész halom papírt, de sehol nem akadt a történet végére. Reggel a gazdája hiába várta, és amikor részegségére gyanakodva maga ment fel érte, már halott volt. A kezéből épen sikerült kivenni a lapokat, odakerültek ismét a barna tokba. Még aznap eltemették. A tél végét járta, a sírásó örült a földszagnak, a liter pálinkának is.

Kellett a hely az új mindeneknek, a takarítónő rendbe hozta a cseléd-szobát. A gazda az elhunyt után maradt szegényes holmival fizetett neki.

Az öregasszony nem szeretett olvasni, de a halott pincér iránti kegyeletből magával vitte a barna tokot is. Mire hazaért, háromszor ejtette ki a kezéből. A hirtelen feltámadt szél egy csomót a Dunába sodort. Már bánta, hogy nem dobta gyújtósba az egészet. Csak este örült meg, hogy mégsem így történt. Az unokájának megtetszett a tok, és nedves ruhával sokáig pucolgatta, végül tiszta lapokat rakott bele. A teleírt, már eléggé megviselt papírokat feltették a szekrény tetejére, egy kiürült befőttesüveg alá.

A kézzel írt jegyzetfüzet összekeveredett oldalai évekig hányódtak a család papírneműi között. Végül az elolvasott újságokra tette valaki a megfogyatkozott kéziratot. Spárgával átkötve rakosgatták a padláson, mignem ismét lekerült a szobába. Régi receptet kerestek, valaki türelmesen különválogatta, levélnek hitte. Jóhiszeműen belerakta a jegyzőtől érkezett levél nagy formátumú, sárga borítékjába, és ráírta, hogy levelek egy ismeretlentől. A továbbiakban három hurcolkodást vészelt át kibontatlanul. Végül a Viola utcai lakásukban a tálalószekrény alsó részébe rakták az asztalabroszok közé. Senki sem tudta miért, de nem is

gondolkodtak rajta. A családhoz tartozott, mindenki azt gondolta, hogy a másikuk tudja, mit rejt a csomag.

A Bácskából Pestre került rokon illemből náluk is tiszteletét tette. Szóba került a sárga boríték is, amikor a férfi arról mesélt, hogy író és műfordító. A következő félórán a család kapkodva kereste az eredetileg harminchat lapból álló paksamétát. Ami évekig érintetlenül feküdt a damasztabroszok között, most, amikor végre valakinek felkeltette volna a figyelmét, sehol nem volt. A legkisebb gyerekek végül eszébe jutott, hogy a szomszédban lakó nagybácsi vette magához, hogy megpróbálja kislabizálni, miféle írás az. Mindannyian rohantak át az öreghez. Sajnos, kiderült, hogy a nagybácsi időközben elhányta az egészet, mert semmi érdekeset nem talált az elolvasott pár lapon, azt hitte, hogy értelmetlen gyerekmunka, fogalmazvány. Parasztszalonnát csomagolt bele, munkába menet. Azonban az almáriumban még sikerült felhajtani összesen tizennyolc lapot. Az író és műfordító rokon boldogan vette magához, és a gyerekeknek még nagyobb boldogságot okozva, adott egy-egy pengőt. A szülők először meghökkentek, rengeteg pénz ez, mondták, de később azt fontolgatták, lehet, hogy sokkal többet is megérne. Mire a vacsora kész lett, elfeledkeztek róla. Csak a gyerekeknek nem volt étvágyuk, mert a sarki cukrásznál degeszre tömték magukat minden finomsággal.

Az író és műfordító boldogan utazott haza, sáros falujába, és életének további részét azzal töltötte, hogy a papírokat rakosgatta, és a hiányzó részleteket maga próbálta meg leírni. Nem sok kapaszkodója volt, legalább a szerző kiléte kiderült volna, hogy elinduljon valamerre . . . Csak a megkezdett, vagy a közepükön megmentett történetek; csak töredékek, azok is összekeverve . . .

Egy, a többitől kissé különböző lapon például az állt: Macsinak és Virágnak, szeretettel. Mellette a dátum már kiolvashatatlanul. Talán kávéfolt maszatolta szét, talán valamilyen tisztítószer ömlött rá. Az aláírás is homályos volt. Egy giccses, belvárosi üzletben is megvásárolható, elmúlt századi tájat ábrázoló akvarell hátoldalán volt ez az ajánlás. És egy cím is, ami az egyik novella címe lehetett: Reggeli színjáték. Megkereste a hozzáillő történetet.

Az óra legszebb álmába csörgött bele, és csak a benyomás maradt meg, hogy jó álom volt. Sajnálta, hogy hagyta elillanni, és a bosszúságot engedte a megüresedett helyre. Az ablakai alatt kopogós léptű járókelők siettek. Megfejtethetlen, hogy miért rohannak az emberek, amikor előttük az egész nap, gondolta, és szeretett volna visszaaludni, de a sietős emberek képe a szemhéja mögé tolakodva meggátolta ebben.

A tegnapi kisasszonyra gondolt. A ma délután esedékesre gondolt, mindenre, akár az ablakot verdeső fenyőőgra is, csak felkelni nem akart. Halogatta, bár tudta, hogy egyszer úgyis ott kell hagyni a fészket, és elindulni az életbe. De még adott magának pár percet. Újra és újra pár percet. Nézte az ütemes mozdulatokkal integető ágakat, elképzelte, hogy neki jelez a fenyőfa. Talán hívja. Talán marasztalja, jutott eszébe ez is, mert ez utóbbi jobban tetszett. Maradni akart. Megvárni, hogy a ház teljesen kiürüljön, minden lakó elmenjen a dolgára, és körülötte megszűnjenek a különböző lakásokból kihallatszó különböző neszek.

Az ágytól való elszakadást minden reggel traumának élte meg. Akkorának, mint amekkorát a megszületése után érezhetett. Ez utóbbira természetesen nem emlékezett, de attól még a saját élménye volt. Már a konyhában ülve gondolkozott azon, hogy mit is jelenthetett neki a megszületés. Hirtelen düh fogta el, ment volna vissza az ágyba, a mindent megelőző időkbé, hogy már döntésre képesen gondolhassa át, mit akar tulajdonképpen. Közben leforrázta a tealeveleket, a tojást beleengedte a lobogó vízbe, és felhúzta az órát csörgőre. És ideges lett, mert visszaemlékezett, hogy már felfordította a paplant, a párnát felrázva a kanapéra tette. Az ablakot sarkig tárta, hogy a fenyőillatú levegő átjárhassa az ágyneműt. Nincs visszaút. Értelmetlenség a visszafekvés gondolata. Minden ellene esküdött. A hálószoba idegen lett, újra hűvös és tartózkodó, mint előző nap délelőttjén, és minden nap délelőttjén, miután a teste kilépett a varázskörhöz hasonló területről. Ózonillat foglalta el a teleszuszogott szoba légtérét. Árulás. Kiszipantotta az álmait is ablakon. Vége, végérvényesen vége egy éjszakának. Nosztalgiaival gondolt az éjre, mint elmúlt szerelmekre szokás, vagy tájakra, ahol boldog volt az ember, amikor még nem is született meg.

Minden reggel végigcsinálja, cirkuszol egy teljes órán át, átéli a felébredés gyötrelmét, a kihűlő helyére akkora fájdalommal néz, hogy majdnem szíve szakad, a tojást akkor is túlfőzi, ha az órát felhúzza, a

tea akkor sem ízlik, ha nagyon igyekszik vele. Minden délelőtt féltékeny fájdalommal csukja be maga mögött a lakást, zárja rá kétszer is a kulccsal, még meg is nézi, hogy biztosan kinyithatatlan . . . de mégis elszöknek az éjszakai álmai, a meghittség keservesen összekapart morzsái, és a lakás elkezd élni a nappali életét, amelyből őt akár tetszik, akár nem, kizárja, és amelyről nem tud semmit. De minden nyomát megtalálja, ha este végre hazakerül. Órákba telik majd, mire a lakás visszakapja azt az arcát, amelyet otthonának érez, amelyben jól érzi magát. Mi történt közben, azt soha nem tudja meg.

A délelőttök csigalassúsággal múlnak, az ebédszünet alig hoz változást. Ül a hivatalban, várja a munkaidő végét, várja, hogy mehessen haza, de előbb benéz a szokott helyre, egy szokásosra. Mindennap így van.

*

Az író és műfordító egy újabb címet különített el, aláragasztgatta a hozzáillő részeket. Elégedetten olvasta. Többször is. Ismerős dolgokat talált, mintha ő írta volna. Szabadnap volt az új cím.

*

Kivett egy szabadnapot. Mióta a városba költözött, a vasárnapokat leszámítva soha nem volt szabadnapja. Vasárnap az más, akkor semmi nem olyan, mint egy közönséges napon. Tulajdonképpen soha nem volt még otthon hétköznapi délelőtt.

A takarítónő éppen esedékes látogatását lemondta, a telefont még előző este kikapcsolta, az ablakokon kétszer is ellenőrizte a zsalukat, hogy jól zárnak-e. A szomszédnak, akivel néha apró szívességeket tettek egymásnak, bejelentette, hogy nem lesz otthon. Az értetlenül nézett rá, hiszen sohasem szokott otthon lenni napközben.

Megsavanyodott a szoba levegője. A meghittség furcsa tartózkodásba fordult. Szerette volna kinyitni az ablakokat. Hánykolódott. Kétszer is felkelt, mert úgy érezte, valami szúrja a derekát, de nem talált az ágyban semmit. Még csak tíz perc múlt el a szokásos felkelési idő óta. Később mégis visszaaludt, és álmodott is.

Már álmodott, amikor Párizsra gondolt. A nyárra. A visszahozhatatlan pillanatokra. Az is eszébe jutott, hogy talán a leány is rá gondol. Néha érezte, biztos volt benne, és belesápadt. Beleborzadt. Remegett a lába,

megfeszült minden porcikája. Gondolatban elindult a Duna felé. Annaira akarta, hogy igaz legyen az, amiről pedig tudta, csak emlékezni lehet rá, esetleg.

A Rákóczi út derekán még valami megmagyarázhatatlan oknál fogva meg akart halni, de mire az Erzsébet hídra ért, meggondolta. Különös, jutott eszébe, és találgatni kezdte, mitől lepte el ez a furcsa ború, hol szegődött mellé, kéretlen társának. Éppen most, amikor egyedül akart maradni a boldogságával. Próbált visszagondolni minden előző lépésére, járókelőre, kirakatablakra, kávéházból kiáradó illatra. Valahol krumplit sütöttek, még erre is emlékezett, és arra is, hogy elhaladtával homályos cselédszoba képe, sötét, szüette faburkolatú folyosó, és kisgyerekkorának vasárnapi ebédjei idéződtek fel. És annyi más apróság. Például egy leány . . . , aki lesütött szemmel suhant el mellette, mintha tudná, hogy ki ő, ez a szomorú férfi, aki szembejön. Szomorú? – tette fel magának a kérdést. Hiszen éppen nem volt szomorú, csak eszébe jutott a nyár. A nyár pedig szép volt. Az a nyári, párizsi leány is szép volt. Kedves, illatos. Alföldi illata volt, ezt megmondta neki. A leány nem értette, soha nem járt az Alföldön, ő pedig nem szerette volna szavakkal elrontani azt, amit érzett. Akác és fű illata volt, keserű és édes, lágy és éles. Minden benne volt. Ez jutott eszébe, amikor elment mellette az a másik leány. Kezében egy újságot szorongatott. Párizsi Divatot, ha jól látta. Valahol a Dohány utcában vehette, és ki tudja, hová tartott vele. Nem értette, mi köze mindennek a meghaláshoz? Inkább nézte a budai hegyeket. Elnézett a Margit-sziget felé is. Ott találkoztak először a francia kisasszonnyal, törte a magyart, ő pedig francia nyelven tudott keveset. Pest felé fordulva álltak, és elmesélte neki, hogy írónak készül. A szép kisasszonyka minden pesti kellemesség ellenére már vágyakozott a hazájába, így az lett a megismételt séták vége, hogy elment ő is a francia fővárosba, elkísérte az addig diplomáciai ügyben Pesten tartózkodó apát és leányát. A vonatban összeismerkedtek a papával is. De íróságára már nem tért vissza.

Álmában rémálma volt, amikor a vonatban megszunnyadt.

A mennyei ítélőszék hófehér taláros, komoly arcú angyalain nem látta a kíváncsiság nyomát sem, biztos volt benne, jobban tudnak mindent, még tőle is sokkal jobban. Tisztában vannak minden tett és érzés igazi okával és értékével. Erényei és tévedései világosak előttük, mint a Nap.

De nem mondtak volna le a menny minden kincséért sem arról, hogy ő számoljon be földi ténykedéseiről. Arra gondolt, micsoda perverz társaság, de a főangyal szigorúan összevont szemöldökére nézve eszébe jutott: ezek belelátnak a gondolataiba. Jobbnak vélte elkezdni az útközben megfogalmazott beszédet.

Tisztelt angyali bíróság! Bűnös vagyok! Ajándékaimat szétszórtam, a tehetségemet elherdáltam. Aprópénzre váltottam azt, ami isteni adományként állt rendelkezésemre! Megérdemelten jutottam időnap előtt ide, amikor harmincöt évem legszebb nyarában lettem áldozata egy részben nekem köszönhetően megvadult szerelmes férjnek. Itt mondom el, nem vettem zokon tőle, és arra kérem a jó istent, bocsássa meg neki meggondolatlan tettét, és ha lehet, hasson oda, hogy a földi bíróság se sújtsa hosszú büntetéssel.

Amióta az eszem tudom, író akartam lenni, de a körülmények közrejátszásának köszönhetően nem lett belőlem semmi. Jó, jó, tisztelt Egybegyűltektől, őszinte leszek, magamnak köszönhetem, hogy egy rendes vers, egy jó novella, legalább egyetlen valamirevaló regény nem jött össze a közel húsz év alatt. Lusta voltam! Szép és okos gondolataim voltak! Ötletem, amelyeket a kávéházban szívesen meséltem, ha volt hely számomra is a nagyok asztalánál. De nem hagytam az utókorra semmit, ami a művészet jelét viselné magán. Két kis füzetecskét, a Szerelmi levelezőt és a Családi levelek mintatárát. És a rengeteg, rejtkehelyen lapuló levélkét, amelyet szerelmesek kérésére fogalmaztam meg, helyettük, és le is írtam, hosszúkás, elegáns betűkkel. A város számos lakásában előfordulnak irományaim, talán akkor sem lettem volna népszerűbb, ha regényem jelenik meg. Nevemet a szerelmesek jól ismerték. Tudtam, egyszer szerelmes lesz mindenki, ki előbb, ki később. És akkor eljönnek hozzám.

Egyetlen vágya volt, eljutni Velencébe. Nem nászútban reménykedett, csak egy magányos utazásban, amelyre lesz ideje és pénze is. Mennyi embert segített hozzá, hogy a vidék poros útjai után-----

*

Csengettek. De talán harang volt az. Keresett egy lapot, a folytatást.

*

Búcsú egy Írótarstól!

Tisztelt megjelentek, a világ menetén semmit nem változtatott, a villamosok ugyanúgy csilingelnek tovább, ahogy eddig, és a gesztenyefák tavaszra a téli közönyüket nem is restelve fognak rügyet bontani-----

De nem tudjuk a jövőnket. Esetleg néha elhúzzák a függönyt, és mire a fényt megszokná a szemünk, és látnánk is valamit, visszaeresztik. Aki különösen ügyes, vagy sors kedveltje, az beleláthat a további lapok némelyikbe. Engem is egy ilyen pillanat, mozzanat tévesztett meg, aminek csak a részletét láttam, és csak a jobb magyarázatot fogadtam el, a baljóslatú jeleit elhanyagoltam.

Mások nevében megfogalmazott szerelmes mondatokból rakta össze az útravalót. Néha finoman bele is avatkozott a dolgok menetébe, és már nemcsak a bérfogalmazójuk volt, hanem sorsuk, kapcsolatuk irányát is önző szándékkal befolyásolta. Hogy minél több levél menjen ide-oda. Igyekezett a levelekbe rejtett gondolatokat szőni, olyanokat, amelyeket a megrendelő nem is értett meg, átsiklott felettük, mert csak a szavak, mondatok szépségét tartotta lényegesnek. De aki olvasta, aki ezerszer is elővette, az felfedezhette az állevélíró által beleírtakat is. Apró árnyalatok voltak ezek, nem a szerelmesek ellen, csak magukért a levelekért, hogy minél több rendelése legyen. Eleinte csak férfiaknak dolgozott.

Író szeretett volna lenni, de újságíróssággal is kiegyezett volna. Álnéven írt szerelmes történeteket is, amelyeket a divatos újságok ráadásként postáztak a hűséges előfizetőiknek, és azután a szalonok kényelmes szófáin, pamlagain, kanapéin kisasszonyok olvasgatták ábrándos sóhajokkal sűrűn megszakítva a történetek folyását . . . azok is, akikhez szerelmes leveleket is írt. Azokat már névtelenül, vagyis később a megrendelő saját nevét írta rá, a saját kezével átmásolt levél aljára. Mások nevében vallott szerelmet, hívott találkára, utasított el, könyörgött előbb-utóbb amúgy is megkapható kegyekért. A szakítóleveleket nem szívesen fogalmazta meg, mert azzal durva fájdalmat okozott, ő pedig jobban szerette a finom sebeket, amelyeket az édes, csábító szavakkal is el lehet érni. Néha nagyon gyűlölte a nőket. Haragudott rájuk, hogy szavakkal milyen könnyen megvehetőek. Magára is haragu-

dott, mert kénytelen volt pénzért fogalmazni. A megrendelőkre is haragudott, nem értette, hogyan tehetik meg, hogy fillérekkel megfizetett széptevéssel hódítanak. A kávéházban törzshelye volt, és délelőttönként fogadta a megrendelőket. Hozott anyaggal is dolgozott, de saját készlete is a kedves kuncsaft rendelkezésére állt, levélpapírból, színes tintákból, mintalevelek széles választékából. Egy füzet is a kellékek közé tartozott a rövid, négy-öt soros versikékkal. Ha nagyon szépen kérték, galambokat is rajzolt, vagy virágokat, természetesen ezért felárat számolt. Ez utóbbit nem szívesen tette . . . de ha kissé ügyetlen rajzait a kedves rendelő megfizette, miért ne? A lakás költségei elég magasak voltak, és a személyi kiadásai is nyelték a pengőket. Akárhogy nem járhatott, bár vidéki származását így sem tudta elrejtteni.

A fortuna istenasszonya csak egyszer kegyeskedett lehajolni hozzá, amikor a sápkóros nagybácsi öröklétre szenderült, és a budapesti, belvárosi lakást rátestálta. Lomok és kacatok fogadták a régen szellőztetett szobákban, a szekrények ajtajai tárva-nyitva voltak, tartalmukat elhordta a cseléd, akire még életében, szóbelileg hagyományozta az öregúr. Valószínű, még ki sem hült a megboldogult, de Annus már kiválogatta a javát, és elvitte. A könyveket otthagya, mit kezdett volna velük? Egy barna, bőr irattartót is.

A falut amúgy is unta már – túlságosan szomorúnak tartotta –, felköltözött a fővárosba. Talán csak ő volt a szomorú, és nem az egész vidéki élet, de ezen nem gondolkodott. Sárga villamosok fogadták, macskaköves utak és a déli ebédszünetre elpakoló kofák, akik a kedvenc helye körül, az Erzsébet híd lábainál árultak. Sovány ebédjét szép időben a lépcsőkön ülve ette meg, a fennmaradó időben pedig írta a naplót.

Egy áprilisi bejegyzés:

Mindig arról álmodtam, hogy nagy író leszek. Vagy költő. Esetleg újságíró. Van egy füzetem, amelyben gyűjtöm a megrendítő regényekhez szükséges ötleteket, járom a várost, remélve valami váratlant, valamit, ami nem előre látható, amire még álmomban sem számíthatok, de végre mindent más színben tüntet fel, és megváltozik az életem. De a szerencse engem kitartóan kerül, szóba sem akar állni velem. Így hetekig csak jegycsaló vagyok a földalattin, mert annyi pénzem sem marad, hogy bérletet váltsak.

És egy júliusi bejegyzés:

Valamiből élnem kell, fizetni a belvárosi lakásom számláit. Egyedül élek a háromszobás, harmadik emeleti lakásban, a Rákóczi úton. Reggelente, ha kihajolok az ablakon, jobbról látom a budai hegyeket, és alattam a korai járókelőket, akik úgy mennek a dolgukra, mint akiknek teljesen mindegy, hogy nekem semmi pénzem nincs. Mindig rohanok, várnak a nyomdában. Nem, nem életem regényével, és nem is a verseimmel. Az senkinek nem kell. Álnéven írok szerelmes történeteket, és mások nevében szerelmes leveleket magánszemélyeknek. Az utóbbinak már nem a nyomdához van köze, törzshelyem van a Duna-part egyik Pest oldali kávézójában, ahová várom az ügyfeleimet. Kávé, víz, a kiflim, előttem papír és töltőtoll. Már tíz órától szállingóznak a kliensek, egész Budapest szerelmi életét ismerem. Bizalmi ember vagyok.

Három lapon, a jobb felső sarokban, azt írta: Változatok.

1.

A vonat már majdnem beért a pályaudvarra, amikor az egyik férfi végre felismert. Sajnálattal nyugtáztam magamban, hogy mindig késve történnek a jó dolgok velem.

2.

Tóth László néven milyen költő lehetnék, de írónak is túl semmitmondó. Mégis más oka volt, amiért más néven jelentettem meg műveimet. Néha álmodtam. Álomban egy szigorú tekintetű, tanárféle alak megszidott: elherdálom a tehetségemet. Olyankor izzadtan ugrottam ki az ágyból, nem érdekelt az ébredő nap, a körút ismerős reggeli zajai is inkább dühítettek, mint boldoggá tettek. Mennyire vágytam ezekre a benyomásokra, amíg a falusi iskola kamrájában laktam . . . Azt hittem, majd Budapesten megtörténik a csoda. Író leszek, legalább az, vagy pedig költő. Ott lebzseltem a „nagyok” lába alatt, lestem a szavukat, apró szívességeket tettem nekik. Például elmentem a nyomdába, mielőtt beléptem, kihúztam magamat, szétnéztem, lát-e egy ismerős, vagy az elsétáló kisasszonyok szeme közé néztem boldogan, ha nem sütötték le előbb. Nem tudhatták a járókelők, miért megyek a főszerkesztő urakhoz, magam ügyében, vagy csak mások helyett? A kéziratokat messzire eltartottam magamtól, vagy fontoskodva, mellmagasságban, előttem. Gyógyulásomat hátráltatta, hogy már magam is elhittem, hogy a saját

kéziratommal lépek be a szentélybe. Üzeneteket vittem, hoztam, abban a világban mozogtam, amire szükségem volt ahhoz, hogy élni tudjak. Az igazságot nagyon kevesen tudták. A titokzatosság tulajdonképpen előnyömré vált, de ha azok, akik levették a kalapjukat előttem, sejtették volna, hogy miből fizetem a számláimat, azt hittem, talán nem teszik. A lelkem mélyén viszont tisztában voltam vele, nem a munka az alantas, a megvetendő, hanem az, hogy nem merem nyíltan felvállalni. Közben életem legfontosabb írására vártam, egy csodálatos novellára, okos, igaz regényre, vagy egy minden addigi költeményt felülmúló versre. Nem csak vártam, mentem is elébe, de valahogy mindig elkerültük egymást. Olyan sötét volt az életem, nem is csoda. Egyedül voltam. Egyetlen komoly nőm nem volt, pedig minden este lángoltam értük, százzszám gyártottam a szerelmes leveleket. Abból gazdálkodj, amid van, mondta apám. Én nem tudok mást, csak szerelmes levelet írni, ezért szerelmes leveleket írtam estéről estére. Mindenfélét. Vágyakozót, reménykedőt, követelőt, megbocsátót, vádlót, féltékenyt, gyengédet és könnyedet, vidámat, szomorút, egysorosótól a regényi hosszúig. Férfiak és nők nevében. Játszottam a szavakkal, az érzésekkel. Mások nevében írtam, mások szerelmeseinek, és mások érzéseit tettem próbára. Sajnos, mások nyertek, vagy esetleg veszítettek a szavaim kiváltotta hatás nyomán. Szerelmes regényeket is írtam, kisasszonykák könnyét csordítottam ki.

Rövid jelentés a Pesti Hírlapból másolva: „Lakásának fürdőszobájában főbe lőtte magát egy húszéves asszony.”

Férje éppen valamelyik tengeren hajózott, a nő egyedül élt, és senki nem tudott róluk semmit. Búcsúlevelet nem hagyott maga után a nő, csak egy doboz, hozzá szóló szerelmes levél volt a fürdőszoba kisszekrényén, amiből szerelmi bánatra gyanakodtak az illetékesek. A levelek némelyikébe beleolvastva egyértelműen kiderült, nem a férjtől jöttek, hanem attól a bizonyos harmadiktól, akiről az elhunythoz hasonlatos szalmaözvegyek szívesen álmodoznak, fogadják a közeledésüket, és engednek meg nekik olyasmit, amit más nők esetében mélyen elítélnék. A szomszédok semmitmondó, tényeket nélkülöző mondatait másnap kissé kicifrázva hozta le egy vidéki hírlap, de a főváros életében nem játszott szerepet, „önlövés” lett beírva a halál okaként. Annyira sem zavarta meg a Duna vizét, mint egy rosszul elhelyezett rím egy divatos

költő éppen megjelent versében. A két kisgyerekekkel, akik a nagymamánál éltek már huzamosabb ideje, senki nem törődött. Mintha nem is számítanának, mintha egy másik történet, vagy egy másik élet kellékei lettek volna.

Fiatal, életvidám pesztrák gazdájuk után rakodva beleolvastak az utolsó odalon megjelent hírbe, pár percig szörnyülködtek, azután kiszaltára téve az újságot, a Szerelmi levelező után nyúltak és a reggel kapott, titkos találgára csábító levélre lila tintával válaszmondatokat másoltak, orgonaszín borítékba rakták, és szalagvásárlás után egy bérszolga kezébe nyomva pár fillérrel előre jutalmazva a szolgálatot, indították útra az üzenetet. Estefelé kiillatosított árnyak suhantak a Dunapart gesztenyefái között, álluk alatt összefogott kendővel, kalapjuk szalagjában kapaszkodva, titkos légyottra, a Kedves elé. Az első negyedórában, amíg az eldugott borozó gyalult asztalánál személyüktől távolabbra eső témákkal foglalkoztak, megemlézték a Dohány utcai öngyilkosságot, jó képzelettel megáldottak pedig a gyilkosság eshetőségét is felvetették. Az asztal alatt megfogták egymás kezét, majd sétálni mentek a keskeny budai utcákban, és ahová nem világított a gázlámpák lángja, megálltak csókolódzni.

Időbe telt, míg a matróz hazatért, és érkeztekor felbolydult a Dohány utca és környéke. Hatalmas patáliát csapott. Megöli azt a gazembert, esküdözött mindenfelé, a Főkapitányságon pedig két öklével verte az asztalt, fenyegetőzött, majd könyörgött, végül sírva fakadt, és megígérte, menten fejest ugrik Stefi gróf hídjáról a Dunába, ha nem kerítik elő a nyomorultat, aki miatt, vagy aki által meghalt a felesége. Tévedés, hogy minden hajóst minden kikötőben vár egy másik nő, neki csak ez a nő volt. A doboz levelet nem adták neki oda, hiába kérte. Az ügy érdeke így kívánja, mondták megfontolt komolysággal, pedig csak iránta voltak kímélettel. Miért fájdalmat okozni a levélírásban tökéleteset alkotó harmadik ilyen módon való megidézésével, ha egyszer a nyomára akad, épp elég baj lesz vele enélkül is. A Főkapitányságon is emberek dolgoztak, akik megértéssel viseltettek ilyen és hasonló emberi gyarlóságok iránt, addig, amíg nem ütközött törvénybe a dolog. Egy-két

tucat szerelmes levél megírása pedig még nem az. Némelyik levelet titokban le is másolták, olyan szépen szívhez szóló volt.

Hatalmas vízhez szokott szemét alig elégitette ki a hömpölygő Duna, kevésnek találta, keskenynek, és nem tudta egy pontba kötni a tekintetét, tovavitte minduntalan. Az élet milyen rövid, gondolta, és néha gyalog ment át a budai temetőbe, ahol a néhai felesége nyugodott, bár nem értette, miért oda temették el. A nagynénik már csak ilyenek. Ott feketedtek néha a keskeny márványpadon, sóhajtoztak, égre emelték a tekintetüket, de csak a fák lombjáig jutottak, és könnyen elkalandoztak egy ott trillázó madár láttán. Hja, ez az élet, ez a sorsunk, mondták, és kézcsókra nyújtották kezüket néhai unokahúguk egyedül maradt párjának.

A Kedves néha nem jelent meg, máskor pedig mégis, de jobb lett volna, ha nem, mert a visszafelé vezető út már sokkal színtelenebb lett, és a budai oldal kiégett gázlángjai alatt elhaladva ki tudja, miféle összefüggésekben idéződött fel a délelőtt olvasott, idegen nő öngyilkosságának híre.

Széplelkű kisasszonyok járnak fel s alá, pelyhedző állú költőcskék verseivel az ajkukon, sóhajtozva várják a gesztenyefák alatt, hogy szívükig is elérjen a tavasz, csodára várnak, vagy valóságos személyre, ki tudja, homály fedí, mint ahogy természetüket lengi körül a csupa csipke ruhaköltemény, mintha ott sem lettek volna, osonnak tovább, ha feltűnik a megunt kedves kocsija, vagy a messziről érkező rokon az utazókosarával, aki elé kísértáltak.

Január volt, ködtelen, száraz hideg. A házak olyan szomorúan álldogáltak a Duna-part pesti oldalán, hogy láttukon az embernek sírni lett kedve.

Pár mondat idegen kézírással.

Író urak! Ezt írjátok meg, mondta, és zokogva borult a zongorára. A kották mellett a Szerelmi levelező volt kinyílva, 1 pengő 10 fillérért vette, és a szünetben megpróbált egy olyan levelet kiválasztani, amivel

a szerelmét megérinthezné. Szeretett volna még kijutni a Margit-szigetre is, ahol a tavasz már javában nyílt, és minden érzékszervnek tobzódásig adta magát. De tolókkocsival nehezen ment volna, ritkán akadt, aki kimenjen vele . . .

Visszagurult a zongorához, és játszott, játszott, játszott. Alig volt, aki hallgatta, de önmagának akart játszani. Tudta, nem éri meg a tavaszt, és azt is tudta, ezt a többiek is sejtik, csak kíméletből játszásként vele, hogy sokáig tart az, ami sajnos nagyon is véges.

A leveleimben a tömörségre törekedtem: arra, hogy minél világosabb benyomások maradjanak az elolvasás után. A könnyű, szép szavak könnyen elfelejtődnek, ha mögöttük nincs semmi, csak a pillanatot töltik el gyönyörrel – mit érnek akkor. Súlyt adtam, kegyetlen élt a kurta mondatoknak. Azt akartam, hogy fájjon a szavam okozta seb, még évek múltán is, ha felidézi valami; és semmi ne tudja feloldani a büntudatot, amit felébreszt majd.

Nem seb volt az, alig egy karcolás, de nem akar elmúlni, fáj és fáj. Időváltózáskor. Ha szerelemfront közeledik. Jó lesz vigyázni, jelzi a régi emlék. Jó lesz vigyázni, és kitérni a szerelem elől. Nem mindig sikerül. Semmit sem tett egész nap, de az unalom mégsem érte utol. Járt a várost, akkora áhítattal, amekkora nagy csak tellett tőle; néha már maga is meghatódott az ekkora nagy ámuláson, és úgy érezte magát, mint az egyik oldalon megakadt inganyelv. Józannak kellene maradni, két lábbal a földön lenni, gondolta, hogy az kell, hogy az inga tegye a dolgát, ahogy kell. Kicsit itt, kicsit ott.

Író volt. Írócska, mondták rá az ellenségei. Megközelíthetetlen. Pedig mindig csak arra vágyott, hogy meghívják, de nem hívták, mert azt hitték, teljesíthetetlen követelésekkel áll elő. Műveiről is csak legendák keringtek, mindenki csak hallott róluk, de egyetlen novelláját sem tudott senki felmutatni. Tökéletesre sikeredett az arca. Csak épp írni nem tudott. Akkor kezdett el leveleket fogalmazni. Pár fillérért. De az álnévhez ragaszkodott, alantas dolognak gondolta az ömlengő, terjengős vallomások, csiklandós széptevések, szívet gyorsabb dobogásra készítető sorait . . . Mindig nagyot akart alkotni, elhitette magával, másokkal meg

főként, hogy képes is rá, de csak a Szerelmi levelező volt kézzelfogható bizonyíték arra, hogy a betűk világában is eligazodik. Minden keserűségével a levelekhez fordult, teljesen beleadta magát, olyan veszett dühvel fogalmazta meg őket, mint aki bosszúját elégti ki.

Soha nem talált magához igazán illő nőt. Senki nem kellett neki, aki akadt volna. Szavakkal játszó létére nem jelentett akadályt a hódítás. Amit szavakkal el lehetett érni, elérte. De soha nem örült igazából annak, akit megszerzett. Valakit keresett, talán maga sem volt vele tisztában, valaki olyant, akihez az ostromló leveleit írta, de az a valaki soha nem adja be a derekát neki, és ezáltal egyre szebb, hatásosabb leveleket írt. Egy elérhetetlen, valójában nem is létező kedvest ostromolt, szívhez szóló üzeneteiben őt szólította meg.

Egy újsághír: „Hatvankét úrilány telepedett le egy elhagyott szigeten, ahol paradicsomi állapotok vannak.” Ez adta neki az ötletet. Attól kezdve hatvankét úrilánynak, szépnek és csúnyának, tartózkodónak és kacérnak, bájosnak és kihívónak, egyszóval mindnek küldött levelet. A megrendeléseit elhanyagolta, nem érdekelte a város pangásnak indult szerelmi élete, őt csak a hatvankét úrilánynak írt levél foglalta el, a hatvankét lázas férfi szerepe. Mert természetesen mindhez egyéni módon viszonyult, magába hatvankét férfit költöztetett, és írt, írt, írt éjjel és nappal. Elvértve kapott választ is. Azon a nyáron nagyon boldog volt.

*

Az író és műfordító sokáig ült a nagyjából sorba rakott lapok előtt. Próbált valamiféle tanulságot levonni. Mert nincsen ez így jól. Elherdálni a család keservesen összekuporgatott tartalékait, elmerengni az éppen kész sorok fölött, venni a kalapot, menni, köszönni az embereknek, és ha akad valaki, aki még visszaköszön, boldognak lenni egy egész déli-előttre. De kerek történetek, ahol összeérnek a dolgok, mindig másnak jutnak. Még ez a barna tok is, a szerencsétlenül megmentett lapokkal, csak töredék. Nem érdekes, ami megmaradt belőle: ami nincs leírva, már csak az izgatja. Közben múlnak a napok, az évek, és a leírásra váró mondatok kezdik jelentőségüket veszteni. Nem kell mindent leírni, gondolja egyre gyakrabban, és a hiányzó részek jelentik neki a vasárnapot, amikor nem kell sehova se menni.

SZÉP VAGY

Börtönnapló

T A R I I S T V Á N

Kilencvenkilenc tavaszának elején, március 24-én, az esti órákban egy versikét farigcsálok Óbecsén, az Alsóvárosban, ahol élek. Élvezettel vitetem magamat a fölbukkanó rímekkel: majdcsak kilukadunk valahol . . .

Kérdem én, hol / a vakond ás: / – Tán csak nem maga / a kondás? //
Válasza víg, / bizony sommás: / – Disznót őriz a / hasonmás. // Régóta már / ő a kondás, / hol disznó túr és / vakond ás.

Harsánykodom, füttyögök, mint egy eltévedt kisgyerek, aki leginkább önmagát szeretné megnyugtatni. Már az ősszel biztos voltam a NATO-támadásban. – Ezek az örültek tényleg lebombáztatják magukat? – kérdezte Bence Lajos, aki Szlovéniából keresett meg telefonon. – Le – mondtam neki –, mert kölcsönökből, mások verejtékéből építették föl ezt a kirakatot. Ebül gyült, ebül vész el!

Aztán jött a tél. És elmaradt a bombázás.

Most újból egyre aggasztóbb hírek zúdulnak ránk. Ebben a feszült várakozásban sokan kerülnek a rádió, a televízió hírműsorait, idegrendszerüket kímélendő. Nem tartozom közéjük. Elég biztosnak látszó fogódzóm van: a vers . . .

Nem rét ez, bár / nagy a hajtás, / szemed jobban nyisd / ki pajtás! // Gyár ez, nézz szét, / ne csak port láss, / portáján vagyok / a portás. // Jön a NATO / és lebombáz, / addig tartson még / e kolbász!

Eppen olvashatóan átfírom ennek a versikének a letisztázott változatát, amikor kiszalad hozzám Marcsu, a feleségem: – 20 órakor megkezdődött a légitámadás! A TV2 feliratozva közli a hírt. Kimegyek a kora

tavaszi éjszaka ege alá, a halk és folyamatos morajlás alá. Alig akarom az egészszet elhinni. Közben megszólal a vasútállomás irányából egy sziréna. Istenem! Nálunk már lassan tíz éve a testi nyomorékok érezhetik magukat a legnagyobb biztonságban! Őket nem mozgósíthatják, nem hívhatják rablógyilkos hadgyakorlatokra, nem kényszeríthetik a harcterek poklaiba.

Légfiatalabb lányom, Lenke, hamarosan megérkezik a kultúrkörből, ahol megszakadt a táncpróba. Izgatottan igazgatja magán új, halványzöld ruháját, mely éppen mára készült el. A táncsoport lányai föllépésükhöz új, kedvcsináló ruhákat kaptak – most mondjam azt: pont a legjobbkor... Amikor újra fegyencteleggé vált az az ország, melynek állampolgárai vagyunk.

Sétálok a morajló ég alatt. És iszonyúan tehetetlennek érzem magam. Amin semmi, legfeljebb az írás enyhíthet valamicskét. A folyamatos írás. Naplót kellene vezetnem. Börtönnaplót. Abban az országos méretű börtönben, melyben mindent hazaárulásnak minősíthetnek? Igen.

Igen, éppen ezért kellene itt naponta feljegyzéseket készítenem – turkállok üres füzeteim között. Aztán egy színes fedelű, nagy formátumú, kockás, éppen megkezdett füzetre esik a választásom. Abba kezdtem jegyzetelni, jó másfél héttel ezelőtt, a szerbiai, montenegrói és boszniai ellenzékiek Újvidéken megtartott tanácskozásán. Egy nyugati pénzekből tengődő, önmagát Polgári Kezdeményezés elnevezéssel illető belgrádi szervezet, mely a civil társadalom kiépítését, a demokrácia fejlesztését „tűzte zászlajára”, szervezte azt a háromnapos tanácskozást az ellenzéki pártok képviselői számára. A nemzetkisebbségek jelenlétére külön ügyeltek. Közismert egyetemi tanárok, ellenzékiek tartottak előadásokat. Nos, ennek a tanácskozásnak a résztvevőit látták el irattartóval, golyóstollal és tetszetős külalakú füzetrel, melyen a következő felirat áll: *one people one world*. Vacsora közben derült ki, hogy az elhízott, sötét bőrű főszervező filmeket rendezett valamikor. Arra is rájöttünk, hogy kicsi a világ, hisz egyik játékfilmjéhez feleségem, Marcsu könyve adta az ötletet. A forgatókönyv írója járt is nálunk. Valóban ennyire kicsi a világ – eszegettünk hümmögve. – Márciusban friss paradicsom – bökött salátájára színlelt csodálkozással a főszervező, mintha nem ő, mintha nem az ő munkatársai rendelték volna meg szállodai kosztunkat. A lepusztult háromcsillagos szálló szobájában nem volt se

rádió, se televízió, a csapból állott víz folyt, a jobb napokat látott bútorzat kinyagdult, szövete fölfeslett. Az eltetvesedés vette birtokába azt a szállodát is, melynek portáján még megszokásból köszöntek a vendégnek, és a portás még láthatóan kellemetlenül érezte magát a takarítónők hangoskodása miatt, akik a vendégek füle hallatára kevesellték a fizetésüket.

A boszniai szerb fiatalok közelében ültem azon az újvidéki tanácskozáson, titokban, három napon át őket, a háborúban valahogy fölnőtteteket figyeltem. Szép, olvasható betűkkel rajzolták nevüket a fedőlapján színes fényképet csillogtató füzetbe, a hófehér kítűzőre, melyet állandóan pörgettek az ujjaik között. Nem vibráló nyugtalanságuk volt a legföltűnőbb, hanem koszos gúnyájuk. Nincs, aki mosson rájuk? Netán mosóporuk sincs? Vagy csak a tiszta trikó nem fontos a számukra? Tudja a jófene!

Mert a háború rettenetesen elkoszolja az embert.

Március 25.

Megkapom a Kosztolányi Dezső-napokra szóló meghívót. Föl kellene lépünk Szabadkán. Aztán Laci telefonál, nincs benzin! Fölhívom az egyik szervezőt: *elmarad a rendezvény!* – Gondolhattam volna . . . Milyen nehezen jut el a tudatomig az, hogy *háború van!*

Délután a borsónak ásom a kert végéig s a Kossuth rádiót hallgatom. Zentai, adai nők, asszonyok nyilatkoznak a magyar határon félelmeikről, nyomorúságunkról. A tanítás ma megszakadt, a gyerekek hazaszállingóztak az iskolából. Amint az várható volt, az első rakétatámadás után kihirdették a hadiállapotot: azt tehetnek velünk, amit akarnak . . . Még két hete sincs, hogy Magyarország a NATO-ba lépett, máris minden esélye megvan annak, hogy magyarországi segédlettel magyar áldozatok is legyenek.

Állok kinn az éjszakában, a félhold föltűnően tisztán, nagy fénnel süt, közben halk moraj, folyamatos moraj hallatszik az égből. Teréz lányom telefonál Pestről. – Rendeződik-e hűsvétra a helyzet? – kérdezi. – Nem! Mitől rendeződne?

Telefonbeszélgetésünk után ismét az eget nézem. Három–négy hosszabb kondenzcsíkszerűséget látok az erős holdfényben. Szállnak vissza a vadászgépek. – M.-nek – nem akarom leírni ennek a balkáni hentesnek a vezetéknevét – tudnia kell, hogy nincs biztonságban! –

mondta Wesley Clarc tábornok. Addig fogják Jugoszláviát támadni, amíg a szerbek meg nem gondolják magukat.

Manőverező robotrepülő, cirkálórakéták . . . Prištinát lövik, Priština környékét, áramellátását? Az egykori szövetségesek bombáznak. Háborús adót rónak ki ránk, mely elérheti a négy százalékot is. – A második világháború utáni világrend elleni támadás ez – jelenti ki Primakov. Megdicsérték a főtiszteket, hallom a hírt, mert bátran viselkedtek a légitámadás idején. Jelentkeznek az önkéntesek. Nincs mit enniük? Ruhát is kapnak? Hát igen, a háború egyeseknek immár megélhetési lehetőséget jelent.

Március 29.

A nagyhét kezdete. Krisztusi kínokat él át az itteni magyarság. Bele-nézek a belgrádi tévé műsorába. Vég nélküli képsorok a belföldi és külföldi NATO-ellenes tüntetésekről. Többször mutatják még ma is a lángokban álló, lelőtt lopakodót. Nagy hangversenyre készülnek a fővárosban, meg akarják mutatni a világnak: *Semmit sem tehetnek ellenünk!* Sorjázó képsorok az óvóhelyekről; a riporter kacagásra ösztönzi a nyilatkozó gyerekeket.

Pirityiné telefonál a Határon Túli Magyarok Hivatalából. Keveset tudok a káptalanfalvi kápolnácskáról. Állítólag tegnap fölrobbantották. Erős Lajos bátyám, aki Ürményházán pap, sem értesült a részletekről. Mondja, hogy a módosi oltárkép, mely műemléknek számít, van abban az imaházban: reméljük, nem sérült meg. A nyolcvanas évek derekán jártam először Káptalanfalván, abban a piciny magyar faluban, mely a román határ közelében fekszik. Káptalanfalván akkoriban csak a boltos volt szerb. Még mindig emlékszem a falu központjára, a haranglábra, az imaházra, ám legjobban azok a fehérre meszelt terméskövek maradtak meg az emlékezetemben, melyek szinte világitottak a haragoszöld fűben.

Elemi erővel zöldül a természet. A korai barack már menyasszonyi ruhában . . .

Feleségem ebéd helyett temetésre megy, ahonnan barátnőjével tér vissza: egyik osztálytársuk huszonegy éves fiát temették. A fiú egy igen ritka betegségben, csecsemőmirigyrákban halt meg, nyilván az is hozzájárult gyors távozásához, hogy az újvidéki kórház kiürítésekor – Itt a

háború! Kell a hely a sebesülteknek! – megvonva tőle a gyógyszereket, az infúziót, egyszerűen hazaküldték.

Új mértékegység alakult ki a mai napon, ez pedig a menekült/óra. A NATO szerint négyezer albán menekült hagyja el óránként Kosovót.

Március 30.

Éjfél után az emberek sétálnak az utcán, és semmitől sem félnek – sulykolja a rádió, a televízió. Közben fölvonítanak a szirénák.

A dal éltet minket – ezzel a címmel rendeznek hangversenyt naponta. Az énekesnők Clinton férfiasságát becsmérlik, Kofi Annanról elnevezett kávé mérnek a szabadtéri rockkoncert közönségének. A Jugoszláv Egyesült Baloldal tegnap már arra szólította fel az embereket, az itt élő nemzetiségieket, hogy dallal, tánccal fejezzék ki büszkeségüket, hazaszeretetüket. Írók, rendezők, színészek, énekesek szónokolnak föllépésük, a tévé nyilvánossága előtt. Ellenzékiek és kormánypártiak egymásba kapaszkodva „védik most a hazát”. A bombázások a szerb ellenzékieket hallgattatták el.

Nézem a helyszíni közvetítéseket. Lécekből, papundepliből összeeskábált transzparenszek erdeje. Feliratok: *Európa, megöled a gyerekeinket!, Szeretjük katonáinkat!, Albright vén kurva. . . , Clinton, csukd be a slicced, virít a lokátorod!*

Zsongéliát osztanak a közönségnek. Főlnagyított célpontokat lengetnek, tűznek magukra az emberek.

Orosz testvérek, rátok várunk!, Nem adjuk Kosovót!, A NATO megöli Európát felirat vonalkóddal, dátummal: 24 03 1999.

Szónoklat: – Hol van *Budanovci?* – Rumánál. – Hol van Ruma? – A Vajdaságban. – Hol van a Vajdaság? – Szerémségben. – Hol van Szerémség? – Szerbiában. – Hol van Szerbia? – Kosovóban.

Budanovci közelében lőtték le a Lopakodót, erről szól az egyik táblára írt apróhirdetés: *F-117-es roncs eladó!* – Szerémség fölött néha baleset történik – szellemeskedik az egyik énekes. Kopasz fiatalember táncol, fején a célpont. Fölolvassák egy tizenegy éves kislány óvóhelyen írt versét. – Clinton nem tudja, hogy ötmillió katonánk van! – A négy C (cirill sz-betű), mely a szerb címert ékesíti, új jelentése: *Samo Srbín Skida Sokola* – csak a szerb szedi le a Sólymot – igen, a lelőtt Lopakodóból még egy ideig erő meríthető: *Bocs'! Nem tudtuk, hogy láthatatlan!*

Jól érzik magukat a fiatalok ezeken a szabadtéri koncerteken. Sőt, időnként az idősebbek is táncra perdülnek, kólózni kezdenek. Szól a zene, a zsongéliák harsány sárgája még ezen a borongós időn is, mindenben átüt.

A szerbek ebben a században sokkal nagyobb területet kaptak annál, mint amekkorát képesek voltak biológiaiilag is lefedni, meghódítani. Ezért nyúltak az etnikai tisztogatás lehetőségéhez, melyhez a nagyhatalmak is hallgatólagosan a beleegyezésüket adták. Felénk a győztesek hatalmas tömegeket tehettek földönfutóvá, mégpedig büntetlenül. Rengeteg régi és új rablógyilkos, haramia, háborús bűnös sétál itt közöttünk szabadon – ezért utasíthatja el az állami vezetés a hágai bíróságot, csak ennek az intézménynek az elpolitizálásában reménykedhet a régi és új háborús bűnösök serege.

Április 2.

Nagypéntek. Óbecsére is elér a tiltakozó nagygyűlés – most már véglegesen így nevezik – hulláma, melyről a magyar kultúrkör sem akar lemaradni. – Nem gondolod, hogy szomszédainkat zavarhatja a piros-fehér-zöld? – kérdezte egyszer tőlem bizalmaskodva a kör jelenlegi elnöke. – Engem nem zavar – néztem a szemébe. – Engem se! – fortyant föl. Ebben maradtunk. A kultúrkör táncosaival Lenke lányom is föllépett. Ő hozta be otthonunkba a háború szemetét, tárgyi bizonyítékát, azt a két fehér papírt, melyekre koncentrikus köröket nyomtattak feketével, az egyik lapon még a következő felirat található: *Target*, ami céltáblát, célpontot, céltárgyat jelent.

Pesten jobbra magyarországi szerbek tüntettek az amerikai nagykövetség épülete előtt. Döbbenetes képeket látok a menekültekről. Szabad ég alatt üldögelni néhány szatyorról – ez vár ránk is. Istenem, a szatyorról Jóka barátom jut eszembe, aki már a nyolcvanas évek legelején megjósolta ezt a pokoli vérengzést: „elrettentő lesz az erőszak / megölik hírlík az ellenszegülőket / megölik hosszú késeikkel / s történni fognak olyan borzalmak is / melyektől irtózik a tisztos képzelet / tanúi leszünk részesei” – írta *Barna* című verseskönyvében, mely 82-ben jelent meg Újvidéken. Korai haláláról, távozásáról *A szatyorról* című költeményében szól: „Úgy fogok távozni, mint a boltba menők, szatyorról kezemben. / És persze üres lesz. Csupán a füleit szorítom kegyetlen

erővel / magamhoz. És amikor a többiek mind hazajönnek, csodálkozni fognak, hogy: / – Istenem, istenem, hol is a szatyor?”

A belgrádi vezetés azt állítja, hogy az albánok a bombázás elől menekülnek. Romániai szerbek albán menekülteket támadtak meg Temesváron. A szerbek katonai segítséget kérnek az oroszoktól, cserébe az F-117-es roncsait kínálják nekik.

Nézegetem a nagygyűlésről származó – mit is? – célpontot, céltáblát? A pesti rádió célkeresztnek nevezi. És ez a kis nyelvi megtorpanás is arra utal, hogy a magyarság önvédelemből nem áll épp a legjobban? Miközben szomszédaink, a szerbek, imádják a tűzfegyvert!

Hogyan lehetnék biokertész, amikor körülöttem mindenki mérget permetez . . .

– Jaj, édes kislányom! – meséli feleségem munkatársnője az anyja történetét. – Most is éppen úgy lesz, mint 41-ben. Akkor is húsvétkor tört ki a háború. Most is húsvét van. Pont a sonkát főztem kint az üstben, még az öcsém is ott okvetetlenkedett, amikor kapunkban megjelent egy magyar katona. Egy magyar honvéd. Az öcskös a katona láttán elordította magát: Živela Jugoslavija! Kezemben a fakanál, a sonkát fordítottam vele, abban a pillanatban koppant a fején, kapott belőle. – Az apja f...át a hülye gyerekek! Nem is tud szerbül, azt a keveset meg, amit tud, azt is rosszkor mondja . . .

Április 8.

A szerbek nagycsütörtöke. Húsvétunk szépen elmúlt: együtt volt a család. Teréz lányom is befutott a fiújával, aki magyar állampolgárként szabadon mozoghat. Mindketten kíváncsiak voltak az itteni háborús valóságunkra, melyről meglehetősen torz képet fest a szenzációhajhászásból élő anyaországi tömegtájékoztató. Hétfőn utaztak vissza.

Vadul ásom a kertet, hogy estére a magok földbe kerüljenek. Nyugat-Magyarországon már esik. Jön a hidegfront.

A korai cseresznye teljes pompájában virágzik, a ribiszkebokrok sárgája az előbújó levélkék zöldjét puhítja. A babarózsa vesszőjén rózsaszín tobzódás. És a jácint? Izzása ring kint – írtam egyik versemben, mihez hasonlítsam az illatát?

Nem tudok napirendre térni a magyar miniszterelnök szövege fölött, aki rólunk is szólt. – A vajdasági magyarság nem a maga ura ebben a

helyzetben – jelentette ki magabiztosan. Hallottam, hogy nem vagyok a magam ura. Mégis, miért zavar ez engem? 91 őszén, telén többen is megtagadtuk itt a katonai behívóparancsot, amiről nyilatkoztunk, jómagam például a Kossuth rádióknak és az egyik képes hetilapnak, nem jut most eszembe a neve, szóval egyértelműen a világ tudomására hoztuk hadrafoghatatlanságunkat, vállalva a vele járó következményeket. Nem tudtuk, hogy megússzuk-e szárazon, azzal azért tisztában voltunk, hogy a golyó, a töltény olcsóbb, mint a bilincs. Közben rendőrök kerestek, kutattak utánunk, bujdosnunk kellett. Engem nem, de volt, akit sikerült elcsípnünk. Amíg az ember egy erőszakszervezettel szemben, akár életének kockáztatásával is, el tudja azt dönteni, hogy kimegy-e a harctérre vagy sem, hogy megtagadja-e a parancsot vagy sem, addig nem ártana, ha a parlamenti Trianon-megemlékezésről egykor látványosan kivonulók közül senki sem vádolná vagy mentegetné azzal, hogy *nem a maga ura*. Hűűű, de begerjedtem! . . .

A kert mindig le tudott csillapítani. Nyilván csak a rohamunkát utálok. De azt nagyon.

A kertben helyükre rázódnak a dolgok.

Később hangosan kacagok azon, hogy a szerb tévé *gané mániákus*nak tartja azt a francia tábornokot, aki azzal fenyegette meg az általa nacionalista fészeknek mondott belgrádi tévét, hogy szét fogják túrni, ha műsoraiban nem biztosít helyet a másként gondolkodók számára.

Április 12.

Fölriadok, kótyagosan behallgatok a kora reggeli hírekbe, az elmúlt éjszaka eseményeit összegzőkbe: kezd unalmassá válni a borzalom. A bombázás. A magyar királyi tévé reggeli műsorában azon rágódnak, hogy legyen-e, és hol legyen *Nemzeti*? Előbb-utóbb úgy meg fogják utálni a magyar adófizetők a színházat, hogy abban hiba nem lesz.

Busszal utazom Zentára, ahol nagyot gyalogolok a Tisza-partig vezető bekötőúton. A kórháznál, az egyik ház kertjében egy betonba öntött, égbe meredő talicskát pillantok meg. Ó, ahol ennyire emlékeznek még egy szerszámra, a szegényebbek szállítóeszközére, ott nincs olyan nagy baj.

Anyám riadtan fogad, azt hiszi, hogy veszélyben vagyok, hogy Zentán akarok bujdosni. Két gyerekkori osztálytársam halt meg mostanában, róluk mesél. Éva mindig is beteges volt, Gabi pedig elitta az esztét.

Fém munkásként munka nélkül maradt, két gyerekkel, feleséggel. Egyre több javakorabeli férfiút herél ki, üt agyon ez a nyomorúságos délvidéki ezredvég. És egyre többen szeretnék potyán megszerezni a munkanélküliséggel, katonai behívóparanccsal, hadiállapottal távozásra ösztönzött magyarok javait. Három nappal ezelőtt részletezték a rádióban a hadiállapokra vonatkozó rendeleteket: a rendőrök bárkit megmotozhatnak, házkutatási parancs nélkül is kutathatnak, hatvan napra bárkinek kijelölhetik a tartózkodási helyét, a veszélyesnek minősített személyeket áttelepíthetik, szökés esetén fegyvert is használhatnak stb. A tizennégy évesnél idősebbeknek személyazonossági igazolvány kell. Anyám mondja, hogy látta március 15-én Teréz lányomat a pesti tévében, hogy apám két éves koromban a *Talpra magyart* szavaltatta velem, hogy még az ujjammal is tudtam mutatni: nem, *rabok tovább nem leszünk!* Szerinte színinövendék lányom tőlem örökölte képességeit.

A VMSZ vezetősége vár ránk a zentai városházán, az együttműködési szerződés részleteit kellene megtárgyalnunk. Hömpölygő jókedvben fürdünk, többen mondják, hogy egy birodalom részévé váltunk – ma a belgrádi parlamentben megszavazták az orosz–fehérorosz államszövetséghez való csatlakozást. Ők, mármint a magyarság népképviselői, a szavazás során tartózkodtak, senki sem szavazott a szövetség ellen. Többen ecsetelik a belgrádi utazás bonyodalmain, a fővárosban az éjszakák a legszörnyűbbek. Az óbecseiek mondvacsinált kifogással maradtak otthon, ők a széthúzó délvidéki magyarság legnagyobb haszonélvezői, akiknek az autójából éppen most fogyott ki az üzemanyag. Az ülés végén a zentai polgármesterrel megfogalmazok három mondatot a sajtó számára: talán egy lépéssel közelebb kerültünk az összefogáshoz.

Este otthon: 11 óra körül csöng a telefon, Zoli keres Kaposvárról. A Kilencek irodalmi estje után beszélgetnek, és sokat gondolnak ránk. Halljuk a gépek zúgását, ők is, én is. Ők ott, Taszár közelében, mi itt, Óbecsén. Ági, Zoli felesége, ezen szörnyülködik egy sort, majd közli velem, hogy a temetésén nekem kell beszélnem. – Örült nő, azt akarod, hogy a zöldhatáron át, szökve jussak el a temetésedre? – kérdem tőle. És hosszan mondjuk a magunkét: ez alatt az idő alatt már fejünk fölé érhetett az a harci gép is, melynek zúgását beszélgetésünk kezdetén, telefonon keresztül közvetítették nekem. Hogy mit üzenek a Társaságnak? Mindenkit üdvözlök, ám azokat duplán üdvözlöm, akik kételked-

nek a költészet fontosságában. Akik nem tudják azt, hogy mire jó a költészet, nálunk megtudhatják. Amikor már nem segíthet az orvos, sőt a pap sem, a költészet az utolsó fogódzó: életet is menthet.

Április 16.

Szabadkán, a Ferenczi Ibolya utcában kötött ki az egyik NATO-rakéta. Ferenczi Ibi zentai színésznő volt. Mondják, hogy teherautókról próbálja meg bemérni a hadsereg a vadászgépeket. Elképzelhető. És az alatt a rövid idő alatt, amíg a rakéta a helyszínre érkezik, a teherautó is elhúzhatja onnan a csíkot. Ezzel az eljárással úgy lövethetem a NATO légierőjével a saját célpontjaimat, ahogy akarom.

Egy röpcédulát tanulmányozok, mely tegnap érkezett. Az égből. Feleségem bukkant rá. Ez a 15X7,5 centiméteres fehér cetli mindkét oldalán cirill betűs szöveget hordoz, mely hevenyészett fordításban a következőket tartalmazza: A NATO mindaddig fokozza támadásait, amíg azok az erők, amelyek Kosovo és Metohijából a civileket számúzik, nem vonulnak vissza, amíg a menekülteknek nem teszik lehetővé biztonságos hazatérésüket, és mindaddig fokozza támadásait, amíg az önök vezetői nem akarják az eredményes tárgyalásokat. A NATO eltökélten védi a védteleneket Kosovo és Metohijában. – A késsel nyomtatott NATO-aláírás mellett ott a katonai szövetség kék színű emblémája, a bal alsó sarokban pedig parányi jelzés, jelzet: 04-B-02-L001. A röpcédula másik felére, NATO-támadások címmel, több szöveget nyomtattak, melyből a szerb hadsereg és rendőrség háborús bűneiről értesülhetnek a polgárok, akiket arra ösztönöz a szöveg szerzője: Ne engedjék meg azt, hogy a téves irányultságú hazaszeretet összekösse önöket az ő (mármint a balkáni hentes) gazzeteivel.

Ó, immár az égből is otthonunkba, asztalunkra kerülnek a háború fecnijei. Maga a háború. Gyönyörű tavaszban várja bombáit a vidék.

Nézem a nárciszt, a piros és narancssárga tulipánokat, a vázánkból föltörő, kicsattanó figyelemfölkeltést. Életerőt: virágzást. A növényi nemi szervek eme tobzódását. És a vázába állandóan friss virágot helyező asszonyi gondoskodást.

Április 22.

A nap híre: szétlőtték a balkáni hentes belgrádi rezidenciáját. Senki sem tartózkodott az épületben.

Halványzöldbe ojtott halványbordó az újjászületés színe a diófa még apró levélkéiben; lehullott dióvirágok buja hernyóitól nyüzsög a föld. Dezső kutyánk új kijáratot tört magának korhadó kerítésünkön.

Ebéd közben feleségem kicsomagolja a legújabb, munkahelyén hallott vicceket. – Halló, NATO? – telefonál Láló, az óslakos bánsági szerb. – Igen, itt a NATO. – Itt meg a Láló. – Mi újság, Láló? – Bombázzák már meg egy kicsikét Közép-Bánátot is! – Miért? – Ne gondolják a többiek, hogy hazaáruulók vagyunk.

– Kitűnő összeköttetésem vannak a NATO-val – dicsekszik Láló. – Kik a te embereid a NATO-ban? – Ott dolgozik például az unokám. – És ő befolyásos ember? – Persze, ő ott a szakács. – Ugyan már, hát mit tehet ott egy közönséges szakács az érdekekben? – Rengeteget tehet! Ő szolgálja föl a vezérkarnak a kávé. És az asztalon szétterített térképeken mindig a vajdasági városokat takarja el a kávécsészékkel. – Akkor tegnap miért bombázták éppen Szabadkát? – Miért, miért? Tegnap pont szabadnapja volt.

Délután találok egy repedt, világoskék műanyag lavórt a garázs mögött. Vékony dróttal varrom össze a repedést, egy öngyújtó lángjával melegítve a drót végét, mely könnyedén hatol át a vékony műanyag falon. Ha leírnám ezt, mondjuk egy versben: cérnád volt a tűm – nyilván kiröhögnének. Az összevarrt lavórral sem járnék jobban, pedig én éppen ebbe az összevarrt lavórba ültetem a földieper elszaporodott bokrait.

Ha a fiatalok továbbra sem járnak iskolába, hamarosan jobbnál jobb zenekarok fognak vidékünkön muzsikálni – állítja zenész barátom, aki új lemezének anyagán dolgozik. Sohasem volt annyi idő az együtt tanulásra, gyakorlásra, mint amennyi most van, élnek is vele a cselekvési kényszertől szenvedő ifjú muzikusok.

Április 26.

Szülinapon voltunk a Faluban, mely Óbecse magyar többségű, külső városrésze. Vasúton túli városrésze. A vasút valamikor a rendet, a jó működést testesítette meg. Felénk ma nem járnak a vonatok, a vágányokat benőtte a gaz. És ezeket a vágányokat összekapcsolt, üres tehervagonok végtelen sora foglalta el a kilencvenes évek közepén. A vasúti átkelőhelyeknél megszakadnak e gazdátlan szerelvények, melyeket elárvult hadizsákmányként vesz birtokába az enyészet. Kezdetben

a magyarok féltek ezektől az üres tehervagonoktól, hisz a magyarkérdést vagonkérdésként is lehet kezelni, ám a későbbiekben e hosszú, pusztuló szerelvények látványa oly megszokottá vált, hogy csak az idegenek akadhatnak föl rajta. Hazafelé jövet, az ég folyamatos morajlása alatt, megálltam egy pillanatra a szenttamási úton, igen, ezeknek a vagonoknak a sötétsége mellett, melyet vidékünkre menekített a gyalázat.

Montenegrói bort ittunk a szülinapon, az egyik palackkal nagyon megkínlódtunk, hisz három férfi sem tudta azt fölnyitni, népes vendégsereg előtt maradt a dugó moccanatlan. Az est folyamán, a dugóhúzó nyelét az ajtótok felső felébe akasztva, a házigazda testsúlyát is igénybe véve, nagy nehezen sikerült kihúznunk a szokásosnál jóval hosszabb dugót a palackból.

Csupa másnaposság és levertség vagyok. Álmos, ázott nap, eső, szürkeség ellensúlyozza az utolsó újvidéki híd szétlövésének képsorait.

Délután megtalálom a tévén a NATO adását: állóképek, jó zene, csapnivaló szerb kiejtés. Diákként a NATO ellen tüntető Solana és a hadkötelezettség alól kibújó Clinton kezében van a világ legnagyobb hadereje. A NATO ünnepi évfordulójának díszebédjén föltálatl homárnak azért némi mellékízt adott a bombázás.

Indult-e magyarországi repülőtérről Jugoszlávia elleni támadás? – Ez a kérdés foglalkoztatja most az anyaországi közvéleményt. Idétlen szemforgatás! Ha egyszer Magyarország a NATO tagja, ezt a kérdést fölösleges feszegetni. Azt senki sem gondolhatja komolyan, hogy a katonai ügyek fölösleges kitergetésével megvédheti a délvidéki magyarságot.

A délvidéki magyarság menekültáradata nem indult meg az anyaország felé, mint ahogyan arra a helyzetünket jól ismerők számítottak. A délvidéki magyarság utoljára 1944 őszén kiáltozott segítségért. Amikor legéletképesebb részét mészárolták le Tito partizánjai. És az anyaország nem segített rajta. Az anyaország a magyarokat halomra ölő, vérengző fenevadakon segített, akik egy ideig még Magyarország területén is szabadon kereshették áldozataikat. Mindezt a délvidéki magyarság nem felejtette el. Idáig a politikából is csak kára származott, ezért viszolyog attól, hogy nyílt sisakkal politizáljon.

A NATO lőtte azt az újbelgrádi toronyépületet, melynek tetejéről több tévé is sugározta adásait. Igen, az egykori föderáció palotájáról van szó, melyet a szocik kisajátítottak maguknak. Ma temették az állami

televízió munkatársait, a NATO-támadás áldozatait. A belgrádi tévé vezetői állítólag nem engedték meg azt, hogy óvóhelyről történjék a műsorok közvetítése, a külföldi tévések pedig a támadás előtt eltűntek az épületből.

Április 30.

Az avalai átjátszótorony lerombolása után a reggeli órákban a belgrádi tévét a havazó képernyő jelenti. Az elmúlt éjszaka keményen lőtték Belgrádot a NATO harci gépei: a főparancsnokság épületét, kormány-épületeket értek találatok.

Egyre fásultabbak, egyre idegesebbek vagyunk. Ma reggel, fél hat körül, még a föld is rengett Szerbiában. A hadsereg most bármire ráteheti a mancsát, bármit elvehet a lakosságtól. Miben reménykedhetünk? Minek örülhetünk? Az is örömet okozhat mondjuk, hogy sohasem volt ennyire szép, ennyire jól megművelt a kertünk.

A Szabad Európa Rádió szerb nyelvű adása arról számol be, hogy 550 albán falut romboltak le a szerbek Kosovóban, hogy a nagyobb városnak számító Prizrenben is megkezdték az etnikai tisztogatást. 1967-ben jutalomüdülésen töltöttem ott tíz napot, a Prizrenhez közeli Nasecon, a Beli Drim partján. Egy nyaralóban voltunk elszállásolva, ahol először láttam egy fölnőtt férfit őrjöngeni. Voltunk a Rugovói-szorosban is, ahol autóbuszunk sofőrje, egy nehezebb útszakasz megtétele után, pisztolyával lövöldözni kezdett a félelmetesen visszhangzó sziklafalak között: ez volt a kikapcsolódása. A Beli Drim partján láttam először angolnát, a kígyók ellen is ott készítettem először villás végű botot. Jó volt Prizrent rajzolni a Theranda Szálló teraszáról. F. Pistával gyalog is megtettem az utat Prizrentől a Beli Drim partjáig, fejemen azzal a nemezből készült fehér sapkával, melyet az albánokon kívül senki sem visel. Meg is bámultak azok az albán családok, akikkel az úton találkoztunk. Ültek nyikorgó szekerekön, fülüknek teljesen idegen volt a beszédünk, nem tudták elképzelni azt, hogy mit is kereshetünk vidékükön. Földjeik vörösek voltak, a miénknél gyöngébben termők.

Odafönn nagy a forgalom. Ideleenn a békák koncertje.

Május 3.

Feleségem horkolására riadok föl. Kiszaladok a WC-re; a víz is megjött. A hőerőműveket, tudom meg a Kossuth rádióból, nem sem-

misítették meg, rövidzárlatot okozó grafit-bombákkal támadták őket. Visszaalszom. A közeli parasztudvar állatainak bőgésére riadok föl, szomjazhatnak az állatok, elmehetett a víz . . . Kinn megállás nélkül búgnak a gerlék, tavasz lenne, eszement május, az év legszebb hónapja, csak ne kavarogna a lelkekben ennyi keserűség. Állandósult kérdés a: „Mit vétettem én, hogy így kell élnem?”

Könnyen úgy járhatunk, mint a szarajevóiak a háború kezdetén, akik napokon át sütöttek-főztek, hisz a kiolvadt mélyhűtők ontották a bennük tárolt élelmiszert, húsokat.

A hagyományos életmódhoz való visszatérés, a hagyományainkhoz való kötődés most megoldást jelenthet, az életkedv fölébredésével járhat. Aki ásott kútját nem léptette elő emésztőgödörre, annak most nem kell rettegnie az állatok itatásától, a vízhiánytól; akinek lovai vannak, az gond nélkül megművelheti a földjét, betakaríthatja a termését. Aki nek fával, csutkával fűthető tűzhelye van, az fűtyülhet a földgáz, az áram hiányára.

A magyarság ne érezze magát otthon! – erről szólt itt, a Délvidéken ez az elmúlt nyolcvan év, a huszadik század négyötöde. Csak akkor érezheted magad otthon, ha azt megengedem. Csak akkor engedem meg azt, hogy otthon érezd magad a szülőföldeden, ha megbizonyosodtam, hogy az alattvalóm vagy, hogy jó alattvalómmá szeretnél válni.

Húséges szolgálátok akarunk lenni! – erről kellett meggyőznünk leigázóinkat nyolc évtizeden át, akik jobbára dologtalan jövevényekből, véres kezű szélhámosokból, mások munkáját megsemmisítő terroristákból, garázda kalandorokból, primitív rablókból álltak; akik faragatlanságukat értékként élték meg, akik az országon belüli önkényüket a szuverenitás megnyilvánulásaként, velejárójaként értelmezték.

Késő délután megjön az áram, hogy ez mekkora örömmel jár! Marcsu azonnal bekapcsolja a mosógépet, ablakot tisztít, porszívót működtet. A Magyar Televízióból, a szegedi körzet híreiből tudom meg, hogy két órán át lesz áramunk, aztán nyolcórás áramszünet várható. A belgrádi tévében visszafogottabbnak tűnnek az óvóhelyről sugárzott műsor készítői. A NATO az újvidéki tévé épületét is lőtte. Hogy a jugoszláviai magyar filmből maradt-e valami? Az a jövő titka . . .

Május 6.

Az áramellátás akadozik, Marcsu kora reggel fölkelt, föltette az ebédet főni, sőt a csibék ketrecébe is berakott négy forró vízzel megtöltött palackot. A csirkék fölborzolt tolluktól nagyobbaknak látszanak.

Legkisebb lányom, Lenke, már szenved az iskola hiányától. Több társát, ismerősét említi, akik már átiratkoztak valamelyik magyarországi középiskolába, ott folytatva azt, ami itt abbamaradt. Persze, ezt csak a lányok tehetik meg zavartalanul, hisz a fiúk már ennek a tetves háborúnak a túsza. Tegnap telefonált Margó Szegedről. Az úgazdag szerbek gyerekei már megtöltötték a szállodákat, a szórakozóhelyeket, várják a háború végét, költekeznek – mesélte. – Az egyiküket nem lehet mozgósítani, így úsznak el a becstelenséggel szerzett pénzek – mondtam neki. – Jugoszlávia katonai gyakorlótérre vált. – Tetszik is ez a katonatiszteknek, akik most élet és halál urai.

Lobogva hajlik a zöld a szélben.

Ottika jön, szintén lobogva, sok-sok pulóverben. Kávét főzök neki, mert nemrég ivott bodzateát, szárított bodzavirágból főttet. – Pedig már friss is van – mondja. Erre kinézek az ablakon: valóban, bodzafánk már virágzik.

Később egy archaikus ritmusú strófát szeretnék összehozni külső kolónbóvítású phalaikoszi sorokból, melyet egy téleszillai hét szótagos sor zárna. Az archaikus hangzást a legújabb, legkorszerűbb fegyverek itteni bevetésének részletezése ellensúlyozná.

Pomázon, a szerb házakon, fekete zászlók lengedeznek. Az ott élő szerbek nem nyilatkoznak. – Néma tiltakozás ez – állítja Vujicsics Sztoján, aki egész életét a szerb–magyar párbeszéd szolgálatába állította, aki most úgy érzi, hogy az életműve megsemmisült. Nem értem őt, hiszen éppen a szerbek Trianonja után jöhetne létre az igazi szerb–magyar párbeszéd, melyben két megnyomorított, egymásnak ugrasztott, időnként egymással szemben kijátszott, nagyjából azonos lélekszámú és határok által kíméletlenül fölszabdalt nemzet tagjai vitathatnák meg az együttélés új, egymást sokkal jobban méltányoló játékszabályait. És alakíthatnák is ki azokat, nem az egymást legyőzők, hanem az egymásra utaltak helyzetéből.

Etetés közben hosszan nézegetem a csibéket. Gépies falánkság veri csőrével a pléhvályúkba adagolt tápot. A kétliteres kólásüvegekből készült itatók áttetsző műanyag falán át látom a vízbe csapó csőröket, melyektől gyorsan zavarossá válik az ivóvíz.

Május 13.

Tegnap este P. Sanyi tért be hozzánk. Motorbiciklivel tette meg Péterrévéről Becskerekre vezető útját, visszafelé jövet pihent meg nálunk, bukósisakos, szemüveges alakján hangosan derültek a lányok. Mesélte, hogy fölismerték a határban, az egyik öreg paraszt meg is állította. – Hát nem tudja a doktor úr, hogy mi történt? – kérdezte az öreg. – Mi történt? – Hát eltalálták a Nagyfőnök házát. Mutatta a televízió. Láttuk a hálószobáját, azt is láttuk, hogy eltalálták az ágyát, ő meg nem volt ott. – Hát ott köllött volna lennie? – Hát milyen ember az, aki éjszaka nincs a saját ágyában? De nemcsak ő nem volt otthon! A felesége is elcsavargott! Az is jó kalapdarab lehet!

Főzés közben fél füllel a Szabó családot hallgatom. Arra már fölkapom a fejem, amikor azt a könyvet emlegetik, melynek *Mosolygó Tisza mente* a címe. Ez az anekdotagyűjtemény egykori magyartanárom, Tőke István munkája. Neve nem hangzott el a műsorban, pedig megérdemelte volna. A szegény sorsú magyar gyerekek fölemelkedéséért küzdött ez a kiváló tanár, aki a 60-as, 70-es években, Zentán kapta a legnagyobb pofonokat, diákjait próbálták ellene uszítani a nagyjugoszlávságtól fölfuvalkodott janicsárok. Könyvének fontosságát nem ismerték föl, tartása roppant zavarta a lefizetett hangadókat. A nyolcvanas évek elején halt meg egy rutinműtét következtében. Emlékét nem emléktáblák, domborművek, szobrok, hanem tanítványai őrzik.

Délután Lenke lányom szobájának ablakát méricskélem, a szúnyogháló keretét szeretném elkészíteni. Aztán poros léceim között turkálók. A csirkék apró pihéje, a szárnyak által föl kavart por mindent belep, a legapróbb résekbe is behúzódik, a pókhálókat nehéz, rongyos függönnyé változtatja.

Nálunk futnak össze a lányok, öten vannak, biciklijükkel csalánért indulnak a Szerda-tanyára. – Benne vagy a keresztretjvényben – mondja Sz. Zsófi indulásuk előtt.

A csalán és a mezei virágok hatalmas csokraival térnek vissza a lányok. A vadmargaréta és a pipacs jó sok vízbe kerül, míg a csaláncsokrok a fészerbe kiakasztva száradhatnak. Éjszakára megszállja a házat a bodzavirág illata.

Május 20.

Közeli célpontokat támadhatnak a NATO harci gépei, mert nagyon remegnek az ajtók és ablakok. Az éjszakai eget nézem, közelünkben fölvisítanak a malacok, a kutyák csaholása sem csitul: megtárgyalják egymás között a történeteket.

A Szabad Európa Rádió egyre népszerűbb, szerb nyelvű adásából tudom meg, hogy Kikindát lőtték, hogy Belgrádban ég a dedinjei benzinkút. – Nekünk nincs tartalék hazánk – nyilatkozta a Demokrata Párt alelnöke. Ezt a jelmondatot a mi számunkra találták ki, jó ideje már ezzel akarják elhallgattatni a kisebbségben élőket a többségiek, akik menet közben akaratlanul is – a sors iróniája! – tartalék házára tettek szert, ugyanis Szerbián kívül Boszniában is kialakult valahogy egy szerb állam.

Harminc, pontosabban huszonkilenc évvel ezelőtt, 70 tavaszán kamaszfejjel valami nagyon furcsa, meghökkentő, bizarr mottót szerettem volna összehozni, mely emlékezetes marad társaim, az irodalmi vetélkedő közönsége számára. Végül is, hosszú töprengés, kínlódás után, ezt írtam első díjas versciklusom fölé: *Miért robbantottátok szét az állatkertet bennem*. Ma a rakéták vidékünk egyetlen állatkertjének közelében csapódtak be: hatalmas rakétatölcsek éktelenkednek a Palicsi-tó partján. A palicsi meteorológiai állomáson, mely a NATO-támadás egyik célpontja volt, már a múlt század végén is mérték és jegyezték szülőföldünk időjárásának adatait. A múlt századi Magyarországon alapított intézményt lőtte a mai Magyarország szövetségese.

Egykori ellenfelem, új szövetségese a *múltamat* lövi . . .

Márta, a zombori alpolgármester-asszony telefonál az egykori megyeházáról. Ők is fölriadtak az éjszaka nemesmiliticsi házukban, hisz a közelükben lévő üzemanyagtartályokat lőtték.

Az újvidékiek mindennapjairól, a bombázásoktól szenvedő városiakok életéről ír neves fizikusunk, Ribár Béla, a *Magyar Szóban*. Saját helyzetéről, közérzetéről, családjáról is vall Fekete kéményből ömlik a füst című írásában. És teszi a dolgát: egy vérnyomáscsökkentő gyógyszer kristály- és molekulaszervezetéről szóló, angol nyelvű dolgozatát fejezte be éppen, miközben vízbe roskadtak a Duna-hidak, és iszonyú füst készült elnyelni a várost.

A hivatalos Belgrád elfogadja a hét legfejlettebb ország és Oroszország, a G–8-as csoport, rendezési tervét. Oroszország kihagyta a fegyvertelen jelzõt, Amerika a NATO-t a békefenntartó csapatok említésénél, ennyi engedményt tettek egymásnak a megegyezés érdekében.

Május 28.

Nincs áram.

Dél körül záporozó fényben, a magyar majd a szerb temetõn átvágva, a vasútállomással szembeni megállóhelyre igyekszem. Meglepõen sokan várják a buszt. Fekete zakómat panyókára vetem: ez már a nyár. A buszban elképesztõ zsúfoltság. Moholnál jövök rá, ahol rengeteg fiatal száll föl, hogy ma van a végzõsöknel a bizonyítványosztás napja.

Bukott diák nincs. – A fiatalok ötösre vizsgáztak hazaszeretetbõl – mondta az oktatási miniszter. A központi irányítás szándékosan nem mûködtette az iskolákat ott, ahol azt megtehetette volna. Buta alattvalók kellenek.

Robog velünk a busz, az egymáshoz szorulók szúrós, tömény izzadságszaga az úr. A sofõr vadul cigarettázik, a rádió keresõgombját tekergeti, nyilván megszokásból, hisz felénk a sofõrök, saját zenéjüket bömböltetve, fütyülnek az utasok nyugalma, azt már nem is mondom: ízlésére. A balkáni mentalitás gátlástalanul ráerõlteti magát a környezetre – és csak az erõbõl ért!

Az elbalkanizálódás réme fenyegeti a világot.

A gondolatok hiányától nem szenvedõ, elbalkanizálódó emberek tömegei határozzák meg az ezredvég levegõjét, hangulatát, közegét. A globális ingerszegénység az erõszak minden változatának fogyasztójává, újdonságokra egyre éhesebb fogyasztójává válik.

Olybá tűnik: az erõszak újdonságai, a mértéktelenség eddig nem tapasztalt módozatai fogják jövõnket meghatározni.

A sofõrt nem olyan fából faragták, hogy könnyen föladjá, zökkenek vissza szívósságához, lassan, most már lassabban tekeri a keresõ gombját, minden gyanús hangnál megáll, ám igyekezete sustorgásba fullad. Aztán az egyetlen hallható magyar adónál köt ki a szerb sofõr, ahonnan mintha kívánságmûsort sugároznának. Mindegy, csak szóljon, erõsíti föl a zenét, ami az egyik utasnak, egy névtelenül barátkozó, tegezõdõ cigányszozonynak nem nagyon tetszik. – Csak itt van zene! – torkolja le az

elégedetlenkedőt. – Örülj annak, hogy ezt is megtaláltam. Amennyit fizetsz, olyan a muzsika – hallgat el a sofőr, a robogó autóbust pedig egy nő hangja árasztja el.

Egy énekesnő hangja.

Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország – szárnyal a dal.

Megjelent a *Somogy* 2001. 2. (március–április) számában

IKONOSZTÁZ A VILÁG VÉGÉN (X.)

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV

IX.

Egy novemberi vasárnapon Danilo meg egy megjelenésében barlachi figurára emlékeztető, Zli Potok-i illetőségű kosovói önkéntes (egyéb-ként Keb fedőnéven ismert diverzáns) pár napos csecsemőholttestekre bukkantak. Ezeket a kisdedeket, akik, lám, már áldozattá cseperedtek, falevéllal takargatták be, s még a vadállatok sem háborgatták a tiszvirág-életű, ártatlan báránycsokrákat. Ez a rémtett azonban észrevétlen maradt a számtalan hasonló kegyetlenkedés között, amelyek valósággal elárasztották Boszniát. Hadd meséljünk el egyet a sok közül.

Hátborzongató nyugalom. Golyónyom lyuggatta, megroggyant, kihalt házak. Üszkös romhalmaz, s a romok között iszonyúan megcsonkított, oszladozó holttestek. A látvány annyira borzalmas, hogy szinte letaglóz. Sár, vér, jajveszékelés és őszinte emberi fájdalom. A tetemek környékén orrfacsaró hullabűz terjeng. A pajta mögül siratóénekek hallatszottak, gyászhús asszonyok sírtak a pusztulás láttán. Egy középkorú férfi sűrű, őszes hajába túrt mindkét kezével. A lánya teteme fölött zokogott, úgy jajongott, mint a kakukkmadár. Körös-körül megszenesedett hullák, karóba húzott fejek, kitépett zsigerek, elmetezett torkok, kiherélt férfiak, kivájt szemüregű és szétloccsant koponyák, lemetélt ujjú kézcsontok, kimetszett gyomrok heverték szanaszét, embereké, akiket úgy hasítottak ketté, mint disznóöléskor a hízót. A még ki sem aludt tűz fölött embertest füstölgött a nyárson, mindezek között pedig az új

helyezethez igen gyorsan alkalmazkodó sertések meg valami undorító, nagy, fekete madarak turkáltak. Ilyenféle dühödt dögkeselyűk vetették rá magukat a hullákra, hogy beteljesedjék a természetes körforgás. A háború előtt itt sertéshizlalda volt, a jószág azonban, mivel nem volt, aki etesse, megvadult, s egymást kezdte fölfalni. A hájas seggű, megveszett tenyészkocák egymásnak rontottak, majd végül az ólból kitorve nekies-tek a hulláknak, azokat marcangolták és vonszolták szerteszét ebben a véres torban. Egykettőre valóságos vágóhíd kerekedett. Olyan egyéves forma csecsemő a halott édesanyja mellét szopta, aki kifordult belekkel hevert a sárban. A latyakot szántva duzzadt csecsbimbóival hasas szuka sündörgött az egyik állati tetem körül. Az utolsó faluvégi házban a gonosztevők lemészároltak egy házaspárt, ötéves kislányukat pedig mel-
léljük, a bomlásnak indult holttestek mellé zárták a szobában. Amidőn Danilo a kimerült diverziós csoporthoz tartozó bajtársaival együtt a ház elé érkezett, a kislány az ablakban állva egyre csak azt hajtogatta:

– Bácsi, anyu meg apu még alszik, nehogy felébredszük őket!

Egy istállóban, a szalmán, Danilo több halott nőre bukkant, asszo-nyokra, kislányokra vegyesen. Mielőtt likvidálták, kétségkívül megerő-szakolták őket. Feszítővasakkal és fejszéssel ejtett súlyos sérülések nyomán combjukról lemálott a hús, s kísérteties látványt nyújtva előfe-
hérlett a csont. Nemükre és életkorukra való tekintet nélkül minden áldozatnak levágták a jobb keze ujjait, a keresztvető „szentháromság” ujjakat, volt, akinek mind a hármat, másoknak csak a középső vagy a kisujját, ahogy éppen kedve szottyant a gyilkosoknak. Akik nyakláncon keresztet viseltek, azoknak kivájták a szemét, majd a kis keresztet a bal szemüregükbe szorították, hogy ott csillogjon a reggeli napsütésben.

– Mindent, ami él, oxigént lélegez be, pisál és szarik, öld! – szölt a gyilkosok klikkjének egyszerű parancsa.

– Nekünk nincsenek szállító járműveink, sem fogolytáboraink – nyi-
latkozta majd utóbb a csinos szókeségnek, Madeline Carter amerikai újságírónőnek a vérengzést végrehajtó halálkülönítmény parancsnoka.
– Mi azonnal megöljük az ellenséget, ők is minket. Tulajdonképpen nem öldökölünk, mi csak végérvényesen elimináljuk az embereket. Lelkiismeretesen végezzük munkánkat. Kizárólag tarkólövést alkalma-
zunk, homloklovést soha. Ahol mi dolgozunk, ott a halottnak csak megüvegesedik a szeme, és kész.

– Micsoda borzalom, te jószágos Isten! – fohászzkodott valaki a rémtett színhelyén.

A hajmeresztő látvány ellenére egy szerb férfi nagy komótosan leült egy rönkre, s nekiállt falatozni. Ezt a félkegyelműt, ezt az erős állkapcsú és szúrós szemű, szőrös gorillát, szerb meg horvát polgártársainak megcsónkított hullái a legkevésbé sem zavarták abban, hogy felnyissa húskonzervét, és egyen. „Ó, halandók lelkei, gondolkozott el Danilo, eljött a napja, amidőn leomlik a mennyei boltozat”, s közben megakadt a szeme egy vérpiros falfirkán: „NE SÍRJ. SÍRNI ÉN IS TUDOK!”

Az emberek, ha a külszín mögé tekintünk, félelmetesek. Különösen azok a bárány természetűek, az örök rendesek, amikor fölébred bennük az eredendő bestialitás. Ezek képtelenek rá, hogy újra olyan ártatlanok és őszinték legyenek, mint hajdan, gyermekkorukban. Az ember az utcán meg a közéletben elbátortalanodik, de ahhoz sincs elég ereje, hogy otthon maradjon, a szobájában, és önmagának szentelje idejét. Ezért a maga szűk kis lakásában basáskodik, ott parancsolgat a háznépének, és gyötri őket csak azért, hogy megmutassa, ki az, akinek itt mindent szabad, ki az úr a házban. S tekintete a következő pillanatban egy olyan öt-hat éves forma, leszúrt fiúcskára siklott. A sárban feküdt kiterítve, a torkából még mindig szivárgott a vér. Egyedül a nagypapa kerülte el a balvégzetet olyképpen, hogy elbújt a padláson. Most, könnyeivel küszködve, amit a szél szárítgatott, ő mesélte el, mit látott a tetőcserép résein át.

– Jó gyerek vagy te – mondta a hóhérlegény a kisfiúnak. – De ha mi nem értünk meg téged, ott az Isten, az majd megért – s azzal a torkába dőfte a kést.

– Isten igazságos, és mindenkinek megfizet tettei szerint, s akkor, amikor annak eljön az ideje – mondta nagypó, majd a következő szavakkal gyászolta el unokáját:

– Legyen neked könnyű a föld, anygalkám, a homok meg a moha pedig könnyű szemfödél.

Ezt a megölt gyermeket azonban nem egyedül az apja meg az anyja hozta világra, ő a világmindenség valamennyi erőjének összefogásából született. S íme, a terhesség varázslatos ceremóniáját követően, melynek rejtélyes hatalma van, megvannak a maga törvényszerűségei és szakaszai, a homályból kibontakozik ez a gyermek és fölfénylik, ragyog, olyan csoda történik, melyet senki sem képes megmagyarázni: a kisdéd, Isten

teremténye ez a csoda, gyámoltalan bár, de itt lüktet, és nagyon jelen van a véres csillagok alatt.

A hegyvidéki falvakat járva Danilo meg Keb önkéntes ráakadtak egy kisebbfajta monostorra. Mellette patak csörgedezett. A klastromról Vaskrsije atya gondoskodott. Ő mesélte a remetéről szóló alábbi történetet.

– Az első remeték, a pálmafáknak e testvérei, a bonyodalmas világi élet megkísértései meg a szabados, feslett némberek útszéli szerelme elől menekülve – kikben is semmi jó, hanem csak mindenféle ördögösségek lakozának –, a maguk csendes alázatra vágyó életében elhagyott barlangokba, a pusztaságba és azon bűnös lelkek más azíliumaiba vonultak vissza, akik megelégtették ezt a világot, s azt akarták, hogy elrugaskodván a hétköznapi életmódtól, hátat fordítsanak a megkísértéseknek, a gyönyörökkel és élvezetekkel kecsgetető csábításoknak, egyáltalán a zabolátlan pöffeszkedésnek, és hogy egy másféle, Istennek tetsző életre készüljenek fel. Ilyenek voltak a pusztába vonulók a zsidók között meg a veremlakók Egyiptomban, akiknek a Gondviseléstől nem adatott jobb sors. Nem Remete Szent Antal és Pál voltak az első remeték, ha ekként emlegetik is őket. Velük csupán az történt, hogy szent életükkel, kétségkívül, nagyobb hírnévre tettek szert, mint a hasonlóan jó keresztény aszkéták sokasága, akik előttük éltek megmutatván az embereknek a megváltás és a minden szentekkel való egyesülés útját. A kereszténység körében a 2. és a 3. századtól kezdve választották egyesek a remeteéletet. Mindenféle nemzet akadt közöttük, ámde a hajdankornak ezek a vértanúi egyek valának Krisztusban. Ilarion fölkélt a pusztaságba, amely – természetesen – az igenlés, nem pedig a tagadás helye, amikor tizenöt esztendő volt, vagyis 328-ban. Vítus 360-ban lett anakhoréta. Mivel tartottak tőle, a természet nehogy bűnre és bujaságra csábítsa őket, meg azért is, mivel az imádkozásban, a böjtölésben és Istenben való mély elmerülésben látták az egyetlen küldetést, valamiből valami jó származhat az emberre nézve, testüknek mindössze annyi figyelmet szenteltek, amennyit annak természetes szükségletei megköveteltek, miközben nemritkán megvesszőzték és olyképpen is sanyargatták azt, hogy a barlangban a cseppkő éles, kemény csipkéihez támasztották hátukat. Egy kis aszalt gyümölcszel, kenyérral, kevéske sóval meg ivóvízzel beérték. Mindenki, aki szabadulni akart a világ dolgainak durva kényszerétől vagy a kényelmetlen katonai szolgálattól a császári sereg-

ben, vagy aki semmi értelmét nem látta a családalapításnak, az a magányban, a remete rideg, de istenfélő életében, a halhatatlanságba és az örökkévalóságba vetett mélységes hitben találta meg az egyetlen menedéket. Az anahoréták testvéri közössége így lett, idővel, mind népesebb. A remeték sokakat rávettek, hogy mondjanak le e világi kincseikről, és válasszák az Istennel való társalkodásban eltelő magányos életet. S többé nem akadt egyetlen lakatlan sziget a Földközi-tengerben, egyetlen néptelen part, egyetlen ligeterdő, egyetlen elhagyatott sziklahasadék és barlang, egyetlen völgy, egyetlen vulkáni kráter vagy más kies hely, ahol ne lett volna egy-egy anahoréta, akik a lelkük üdvössége végett költöztek magányos celláikba. Démonok, szörnyetegek, bajszos féleszűek, szépasszonyok és nővérek látomásbeli légióinak megkísértései közepette éltek örökösen virrasztva és határtalanul senyvedve, de a halhatatlanságba és örökkévalóságba vetett hitben is egyszersmind. Minthogy egy óránál több alvást nem engedélyezett magának, a remete nem kisebb kínokat állt ki, mint a fakír, aki a feje tetején összekulcsolt kézzel ácsorog hónapokig, azaz mindaddig, amíg csont-bőrré nem aszálódik, vagy a másik, aki úgy akasztja fel magát, hogy a rénfa kampója a húsába merül.

Az enyhe éghajlatú egyiptomi homoksvatagokban meg a nílusi sár-tengerben, állítja sok szavahihető szerző, valamikor 66 000 férfi- és 28 000 nőremete lakozott, ámde közülük igazán csak a ritka kiválasztottak részesültek a kinyilatkoztatás megvilágosító kegyelmében. Akkor aztán az Egyiptomból és Szíriából jött sanyargók, akár a leprajárvány, úgy árasztották el Itáliát meg más országokat.

Némelyikük, ezek, láthatóan, lelkileg nem voltak felkészülve, hogy mezítlábasan és meztelen sípcsontokkal is feltétlenül higgyenek, beleőrültek az éhezésbe. Amidőn ezek a korábbi solitariuskolostorokba kerültek, a közösség tagjaiként azonnal alávetették magukat a rendház kérlelhetetlenül szigorú előírásainak. Hallgatagon majszolták a kenyeret meg az aszalt gyümölcsöt, vizet ittak rá, és fonták a gyékényszőnyeget meg a karkosarakat. A fegyelemsértés büntetése kezdetben böjt és megvesszőzés volt, később pedig még szigorúbb – öncsonkítás és kiherélés.

Amidőn pedig e böjtösök előtt valaki felhozta, hogy az emberi nem, bizony, hamarosan eltűnne a föld színéről, ha az utolsó szálíg mindenki az ő példájukat követné, mivel senki sem maradna, hogy Istent dicsőítse, ezek az erejüket vesztett, csüggedt emberek azt felelték, hogy ezen a

világon mindig lesz elegendő bűnös lélek ahhoz, hogy ne következzen be egy efféle szerencsétlenség, s hogy éppen az ő vétkeiből származik majd az a sokféle jó, amiről a mai világnak még csak sejtelve sem lehet. Minden bűntökök közül a legszélsőségesebbek a mezopotámiai eszelős eremiták valának. Az emberek és az asszonyok anyaszült meztelenül, négykézláb futkároztak, s tavasszal, amikor az újfű még zsenge, lejárta a síkságra, és megosztottak a jószággal a trágyán meg a takarmányon.

A korabeli eszmék hatására Stylita Szt. Simon, akit ifjúkorában többször is megmentettek az öngyilkosságtól, az 5. században egy maga építette oszlop tetejére mászott fel, hogy ekképpen minél inkább felülemelkedjék az evilági dolgokon, s minél közelebb legyen az égiekhez. Az oszlop mintegy hét láb magas volt, s mindössze egy négyzetláb hely maradt a tetején. Ezen a fejek fölé emelt menedékhelyen, ahová odaláncolta magát, harminc esztendőn át tűrte – ha hinni lehet a legendának – a nyár fojtogató melegét és a tél zord hidegét. Az arra haladó utas már messziről láthatta a szent ember alakját, amint ég felé emelt, széttárt karokkal – Simon, az oszlopszent kedvenc imapozitúrájában –, mozdulatlanul áll, vagy pedig, amint mélyen hajlongva köszöngeti azt a sok kegyet, amiben – hite szerint – részesült. Egy megbízható történettudós, akinek szavahihetőségében nincs okunk kételkedni, feljegyezte, hogy egy kíváncsi járókelő kétezer-ötszáznyolcvanhat ilyen mozdulatot számolt meg, ekkor belefáradt a számolásba, Stylita Szt. Simon azonban fáradhatatlanul tovább hajbókolt. Barlangjából ekként szállt, szállt az ég felé a szelíd fohász, s betöltötte az egész Világmindenséget. Ő, a legszentebb légi vértanú, amiképpen Eugariósz nevezte, a végén elnyerte méltó jutalmát, s a Telenüsszosz-hegy a tanúja annak a végeláthatatlan gyászmenetnek, melyben megtört tisztelői kísérték örök nyugvóhelyére a szent életű férfiú földi maradványait.

Amikor Vaskrsije atya befejezte monológiát, Danilo figyelmesen szemügyre vette ezt az embert, akit egyszeriben annyira közelállónak érzett. Mindenfelől áradt a gyalogbodza illata. Szél zúgatta az erdőt és a havasokat, hogy behajladoztak a magános fenyők, melyek az ember nem lakta, mély szorosok fölött örködtek.

– Micsoda vadon! – szólalt meg Danilo nem is sejtve, hogy ezt a mondatot tulajdon szülőapjához intézi. Velimir K. ugyanis, ott valamikor 1979-ben, egy mély lelki válság óráiban, miután minden pénzét, amije csak volt, széttosztotta a szegények között, egy közép-boszniai kicsiny

kolostorban felcsapott szerzetesnek, s a keresztségben a Vaskrsije nevet kapta. Bűnös lelkét a bűnbánat balzsamában fürösztve visszavonult tehát a világtól. Ismeretlen erők azonban, mint látjuk, újfent összekötötték apa és fia sorsát, de úgy, hogy ők ketten nem is tudtak róla. Valahonnan az ősidőkből feltörő, fájdalmas, fojtott zokogástól fuldokolva a két férfi összeölelkezett.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

PÁRHUZAMOS GLOSSZÁK

Egy könyvhöz és egy folyóirathoz

SZELI ISTVÁN

Bori Imre művelődéstörténeti olvasókönyve olyan időpontban jelenik meg, amelyben legalább kétféle s egyaránt fontos funkciót kell betöltenie. Az első funkció a közölt szövegeknek (hogy így mondjuk) „önjogsága” révén valósul meg. Tudniillik a nagyrészt nehezen hozzáférhető olvasmányanyag közreadása, különösképpen annak többszáz éves szövegei már önmagukban is önismertünk, saját magunkról alkotott képünk és tudásunk táguló hézagait töltik be. Már több mint nyolcvan esztendeje, hogy nemzedékek sora nőtt fel s dőlt ki az élők közül műveltségképünk e létfontosságú lépcsőfokainak kihagyásával, harmonikus szellemi fejlődésük nem csekély zavarai, nyilvánvaló jeleivel és súlyos hátrányaival. A kilencvenes években az általános, a jugoszláv társadalom egészét átfogó csódtömeg (nem is mindig e hiányok pótlásának a szándékával) létrehozott ugyan néhány hasonló kiadványt, amelyekre azonban inkább az alkalmiság és az ötletszerűség volt jellemző, mintsem a tudatosság és a tervszerűség. Ezekkel szemben művelődésünk itt tárgyalt *Délvidéki olvasókönyve* már kompozíciójával, szövegeinek besorolásával, egymásra következésével is világosan beszél egy évtizedek óta érlelt koncepcióról. A könyv szövegállománya, összeállítása, megszerkesztése nemcsak önmagát igazolja, hanem hitelesen tanúskodik szerzőnk műveltségképéről, kulturális értéktudatáról és szemléletéről is. Arról, hogy az egész könyv, a benne prezentált történelmi (irodalmi, kulturális, művészeti stb.) tényanyag, maguk a szövegek, már évtizedek óta megdönthetetlen érvei, nélkülözhetetlen eszközei és kétségtelen bizonyítékai Bori Imre következetesen képviselt álláspontjának hirdetésében. Abban a meggyőződésében, hogy a történelmi Délvidék nem terra incognita, nem szellemiektől háborítatlan „kietlen, csendes, éj nem lakta Éj”, s nem is az enyészet földje. De szerzőnk nem is akar egyebet, mint hogy

fölfedezze az itt lakók számára a saját, azonban csak kevéssé ismert szellemi hazájukat, amely – mint valami bűvópatak – néha századokra is eltűnik szemük elől, hogy aztán ismét felbukkanjon megsejtetve velük a mélytalaj nedveinek életet hordozó erejét. Vagy mint a titkokat és kincseket egyaránt rejtegető hullám-mosta tengeri sziklabarlang, aminek a feltárásához a mélybűvár elszántsága és felelőssége szükséges, aki tudatában van annak is, hogy – mint az Előszóban olvashatjuk –: „Nincs talán a Kárpát-medencének földdarabja, amelyet annyi vér és könny áztatott, mint az, amelyről könyvünk beszél. A történelem mintha hóhérmunkát végzett volna, és az abban résztvevők, még a nemes lelkek is, elborzadtak a látottaktól. Mi azt szeretnénk, ha »békévé oldaná az emlékezés« mindazt, ami ezer éven át történt velünk!”

Persze sokkal könnyebb, egyszerűbb, gondtalanabb a dolgunk, ha mindezt egyszerűen nem létezőnek, agyérmennek minősítjük, legfeljebb egy távoli valaminek virtuális képét véljük benne felfedezni, holott az (még ha csonka, torz vagy ijesztő is) a mi életünk darabja, annak alkotóeleme, összetevője.

Azt mondtuk, hogy szerzőnk több évtizedes munkája során összeállt szövegeiből kitűnik: az a rendeltetésük, hogy érvként szolgáljanak egy műveltségkonceptió elfogadtatásához. Bori nem egy elméleti okfejtése utal erre a szándékára, amelyek közül itt csak egyre hivatkozunk, az elmúlt évtized talán legfenyegetőbb mélységeibe bepillantást nyújtó írására, amelynek ezt a címet adta: *Hagyomány, azonosságudat, migrációk* (Híd, 1994. 1–4. szám). Mintha csak az lett volna a tankönyv, ez a mostani pedig az ahhoz csatolt olvasókönyv, amely illusztrációkkal szolgál az abban kifejtettekhez. (Mellesleg szólva: az elsők között van, akik az aracsi romokban egy hajdan volt fejlett kultúra emlékét értékelik.) A történelem egymást követő viszontagságait, a külső és a belső, az anyagi és a szellemi erők egymást megsemmisítő vagy önpusztító szándékainak tragikus fordulatait felvázolva jut el addig a tanulságig, ami ma, 2002-ben ismét oly aktuálissá teszi a tanulmányban kifejtetteket. Idéznünk kell e majd egy évtizede írt tanulmányból, mert belőle az Aracs körül acsarodók rég elhantolt tételeire ismerünk:

„E kedvezőtlen folyamatokkal mintegy párhuzamosan igen erőteljessé vált a tradíciók felé fordulás, a felfedezésnek, megismerésnek most már nem vágya, hanem parancsa – már-már a korparancs fokán! Érthető mindezek után, hogy az 1960-as évek második feléig és az 1970-es évek elejéig kellett várni, hogy a táj magyar történetét felfedezzük, és az elmúlt hétszáz esztendő műveltségi eseményeire fényt deríthessünk: szinte egyszerre kellett irodalomtörténetet, művelődéstörténetet írni, népköltészeti antológiában fedezni fel azt a gazdag művelődési értékvilágot, amely az élet és a történelmi események felszíne alatt húzódott meg, és némaságra volt ítélve. A kutató e népnek önnön kincseit mutathatta fel, amikor kitalálta például a *Hagyományaink*, a *Kövek*, majd

A jugoszláviai magyar népzene tára című könyvsorozatokat, hogy lehetővé váljék e sokszínű hagyományanyag és helyismereti adat nyilvánossá tétele. Mondanom sem kell, az identitást próbálta aládúcolni és eresztékeit erősíteni velük, már középiskolás fokon, eltüntetve a már említett sok fehér foltot az egyetemes magyar művelődéstörténet térképéről, mert ezek a fehér foltok rendre ott voltak, ahol a jugoszláviai-vajdasági magyarságot kellett volna ezeken a térképeken jelölni. Nyilvánvalóan nemcsak az egyetemesség térképéről hiányzott az itteni magyarság, önnön tudásunk térképe is igencsak foltos volt, így nem is volt valójában belépője ebbe az egyetemességbe értékteremtő mivoltában, legfeljebb fogyasztóként, átvevőként. Paradox módon azonban éppen ezek a kutatói, felfedezői, megismerői munkálkodások kerültek szembe egy olyan »nemzeti« felfogással, amelyet unitaristának lehet csak minősíteni, mintha nemzeti érdekeket sértettek volna ezek a kutatások! Magyarországi barátaink a magyar nemzeti kultúra egységét féltették ellenünkben, s nem véletlen, hogy mostanában honi híveik a lehangosabbak a múlt megbélyegzésében.”

Ne feledjük: a fenti sorok írásakor Bori Imre háta mögött már harmincnégy esztendő egyetemi oktatómunkája sorakozik, annak tapasztalatai jutnak benne kifejezésre. Itt csak érintőleg emlékeztetünk arra is, hogy az ő neve fémjelezte a tanszéki oktatás tanrendjébe iktatott *Jugoszláviai magyar irodalom*, bölcsész-kari szinten pedig elsőként az *Összehasonlító irodalom* (gyengébbek kedvéért: *Komparatiztika, Kapcsolattörténet*) néven jegyzett tantárgyakat is. S éppen ezek szolgáltatják a casus belli-t az önmagukat „a magyar szellemiség” bajnokainak manapság kikiáltó törölmetszett echt-magyarok számára, mert az irodalomtudomány itt említett területeinek a művelése szerintük pusztán arra való, hogy leválassza a Jugoszláviába szakadt magyarságot anyanemzetének egységes műveltség-corpusáról, ami a nemzetáruló délvidéki „magyar politikai és értelmiségi elit” legfőbb törekvése, különösképpen pedig a Magyar Tanszék egykori és mai bűnös vezetője.

De hadd mentsük most már ennyi elvetemültség és nemzeti kultúránk ellen elkövetett annyi halálos véték után Bori Imrét azzal a vigasztaló körülménnyel, hogy ítéseink szerint az ÖSGONOSZ mégsem őbenne lakozik. Még csak nem is a hazátlannak és nemzetidegennek stigmatizált Sinkó Ervinben, de még a „doktrinérnek” és a szerb gondolkodásmód szálláscsinálójának minősített B. Szabó Györgyben sem, aki „more Serbico” akarta magyarságukból kiforgatni főiskolai tanítványait („Muszkavezetőként”, ahogy Kun Béla korábban nevezték az ilyeneket apáink politikai zsargonjában).

Tehát nem ők, hanem az, aki meghirdette, hogy „A mai vajdasági magyarok nem ugyanazok, mint az anyanemzeti magyarok. A vajdasági magyaroknak van saját eredetük, történelmi múltjuk, hagyományaik és különállóságuk, kultúrájuk, amely különbözik az anyaországétól, és nem annak a része.”

S következnek a szilárd érvek és kétségtelen bizonyítékok, amelyek az itt mondottakat vannak hivatva igazolni:

„Az elméletet a saját árnyékától is megijedő, megfélemlített és politikailag műveletlen (mert a következményeket nem látta) Szeli István dolgozta ki, és vasszigorral Bori Imre és a jellemével a folyamatba tökéletesen beleillő Bányai János hajtotta végre a gyakorlatban. Ők, és akiknek ők megengedték, valamennyien az »én neked, te nekem« elv szerint több évtizeden át váltogatták egymást a párt által rájuk bízott irodalompolitikát meghatározó tisztségeken (. . .) Egy olyan vajdasági magyar irodalompolitikai zárt csoport jött létre, melyet a mai napig erősen támogatnak a határon innen és túl a régi rendszer eszmei képviselői. Régebben a csendesítő ideológiai érvek felkutatásával és a rájuk való hivatkozással voltak elfoglalva, ma nagy irodalmi műveltségükre és bibliográfiai tájékozottságukra hivatkoznak. Zárt csoportokon belül nincs más (és nem is lehet más), csak szolgálékűség.” További bizonyítékként pedig az eddig mondottakhoz: „Kettőjüket (minden bizonnyal a Kádár-rezsim hallgatólagos beleegyezésével) beválasztották a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiába, többjüket pedig kitüntették.” Nicsak! Végül még majd hálát is kell rebegnem az Aracs című folyóirat e szellemóriásának, hisz az ő jóvoltából a cinkosok nem is oly lebecsülendő társaságába lettem tagjelölt! Ezekből a szavakból már nemcsak az ostobaság áradata dől, hanem a tudatos félrevezetés szándéka is. Mert hát mint az Akadémia alapítóbizottságának tagja nekem magamnak is kellett volna valamit tudnom a Kádár-rezsim e hirtelen támadt jóindulatáról, hisz az nem sokkal korábban belépési tilalmat rendelt el számomra doktori szigorlatomra való előkészületeim idején.

Igaz, hogy minderről mások másképpen vélekednek. Méghozzá olyanok, akiknek képességei, értéktudata, hozzáértése legalábbis fölér az Aracs vezércikkírójának szellemi szintjéig. Sótér István például, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének az igazgatója, aki Bori Imre egyetemi rendes tanárrá való előléptetése alkalmából írásbeli előterjesztésében úgy vélekedett, hogy ezzel az aktussal a magyar irodalomtudomány önmagát tiszteli meg. Vagy arra is hivatkozhatunk, hogy a magyar irodalomtudomány legmértvadóbb körei Keresztury Dezső után Bori Imrét tartották érdemesnek arra, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság örökös tiszteletbeli elnökévé válasszák. Jőmagam pedig Németh Lászlótól és Illyés Gyulától hallhattam elismerő szavakat a Hungarológiai Intézet koncepciójáról és tevékenységéről. Vagy ezek mindannyian a Kádár-rezsim titkosszolgálatának ügynökei lennének (lettek volna)? Igaz az is, hogy az itt említett nagy nevek, sajnos, már nem tanúskodhatnak egykor kimondott szavaik igaza mellett, de jó, hogy minderről írásbeli dokumentumok is szólnak, ami azonban az Aracs ítélszékének nemigen van ínyére,

hisz a „bibliográfiai tájékozottság” majdhogynem bűnnek számít a nevezettek egyéb galádságai mellett.

Néha azonban vezércikkírónk elszólja magát, ami egykori társadalmi szerepeinkre is élesebb fényt vethet. Egy helyen pl. állításainak igazolása végett – rendkívül óvatos fogalmazással, „szakemberi” voltára hivatkozva – ezt írja: „Szakemberi beosztásomból kifolyólag, amelyet a vajdasági, majd köztársasági szintű közigazgatásban töltöttem be 1960-tól kezdve egészen nyugdíjaztatásomig (1993) alkalmam volt szinte minden magyar szövetségi, köztársasági, tartományi, városi vagy falusi politikai, állami és pártvezetővel hosszabb-rövidebb ideig személyes kapcsolatba kerülnöm.” Nos, jól tudjuk, hogy a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság tanácsosának, a Köztársasági Statisztikai Hivatal rangos tisztviselőjének miféle bizalmas feladatai voltak, így nem meglepő, ha értesüléseinek a forrását megnevezve erre hivatkozik: „Ennek az írásnak a szerzője megfordult a tartományi pártbizottságban, s volt alkalma hallania . . .” Ott tehát, ahol a gyanús ideológiával terhelt, sőt párttonkívvüli tanszékvezetők nemigen fordultak meg, legfeljebb ha kihallgatásra vagy fejmosásra idézték be őket, mint e jegyzet íróját is. Legutóbb pl. akkor, amikor azt a főbenjáró bűnt követte el, hogy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság alelnökéeként arra vállalkozott, hogy a Társaság tervében szereplő, Magyarországon kívül tartandó első kongresszusát a Tanszék rendezésében Újvidéken szervezi meg. (A vezércikk írójának logikájával élve: a magyar tudománytól és kultúrától való elszakadás tendenciájával.) Minderről részletesen is értesülhetett volna Vékás János *Így hozta a történelem* című riportkönyvéből (1988), de nagyvonalú ideológusunk nem alacsonyodhat le az ilyen bagatelliák nivójára. Számára az a fontos, hogy a magyar tudományosság, kultúra és irodalom egészét annak hitvány értelmisége (különösképpen pedig a Tanszék tanárainak bűnei) kilátástalan helyzetbe sodorták. („. . . az Újvidéki Bölcsészettudományi Karnak Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, az elfelejtett, eltemetett irodalmi múltba és folklórba menekülő előadóival, tanmeneteivel, tanterveivel, a »nem rázós témákat« és problémamentességet balzsamozó Hungarológiai Intézetével, hasonló kiadványaival, közleményeivel stb.”)

Visszatérve Bori könyvének értékelési kérdéseire, azt kell mondanunk: ahhoz, hogy azt a magas fokú hivatástudatot, életcélt, szándékot, valamint az ezek jegyében megvalósult élettartalmat, amely szerzőnk 1994-i tanulmányából, valamint az ott kifejtett elvek megvalósításából (többek között a szóban forgó könyvből is) élénk tárul, valaki a fenti módon ennyire kiforgassa a valójából, mindehhez nem elegendő téves informáltságra vagy az egyéni véleménynyilvánítás szabadságára hivatkozni, netán ezzel tolerálni a torzításokat. Még csak az sem látszik elegendőnek, ha a lappangó elmebaj körjeleit ismerjük fel bennük: a beteges gyűlölet, a féktelen pusztító ösztön, az aberrált lelkiség, a

megszállottság tünetegyüttesét, mert mindennek már társadalmi dimenziói is vannak. A társadalomlélektan szakértői, de a mai nemzedékek tapasztalatai szerint is ez a lelki elferdülés könnyen járványszerű méreteket ölthet. Korántsem lenne tehát fölösleges e szép reményekkel indult és örömmel fogadott új magyar szellemi termék illetékeseinek tanácsot tartani önmagukkal. Nem a név szerint is kiátkozottak megkövetésének a szándékával, hanem saját olvasójuknak objektív tájékoztatása végett, legalább az emberi tisztesség alapszintjén, hogy azoknak legalább a lapcsinálók etikája és „nemzeti” kritériumai felől legyen kevésbé zavaros képük. Mert nemcsak a pártpolitika szembekötődsíjében kevésbé jártas olvasó, de még érintett önmagam is értetlenül állok az olyan jelenségek előtt, hogy míg az Aracs meghatározó egyéniségei közül többen is meleg hangú magánlevélben fejezik ki nagy meglepődöttségüket, hogy mint egykori tanítványaim vagy hallgatóim tőlem sajátíthatták el kultúrájuk vagy az irodalomról való gondolkodásuk alapvetően fontos elemeit, meg hogy alig néhány hónappal ezelőtt közülük többen is (szépírók, tudományos dolgozók, közéleti kiválóságok) „nagy-nagy szeretettel” nekem dedikált könyvükben „Mesteremnek”, „Nagyrabecsült tanáromnak”, „Barátomnak” szólítanak, addig az ugyanehhez a szellemi körhöz tartozó más hangoskodók helyeslően bólogatnak az Aracs által kodifikált gyűlöletszításhoz, a „merész”, a „gerinces” ideológia bajnokainak modorához. Mert míg ha valaki két marokkal szórja egy másvalakinek a fejére a „gyáva”, „szolgalelkű”, „megalkuvó”, „műveletlen” stb. ephiteton ornansokat, eposzi díszítő jelzőket, azt még magam is hajlandó vagyok az írói szabadságjog megnyilvánulásaként értelmezni. Ha azonban a magyar műveltségünk olyan intézményeinek a lejáratása, hitelének és tekintélyének a rombolása a célja, mint a Magyar Tanszék, vagy az azóta már felszámolt s már csak nyomelemeiben és jó emlékeinkben fel-felbukkanó Hungarológiai Intézet, akkor az már gonosztett, terrorizmus, nemzetpusztítás.

*

Jól tudom, hogy Bori Imre könyve másféle, ennél méltóbb elemzést tenne szükségessé: tárgyilagos, körültekintő, részletekre is ügyelő kritikai eljárást, amelynek a során megvilágosodhatnak a könyv erényei és esetleges fogyatékoságai is. Vagy például annak a beható vizsgálatát, hogy a szövegek megfelelnek-e a szerző kitűzött céljának stb. De amikor e könyv szerzőjének „romboló szelleméről” felelőtlenül handabandázó, mély erkölcsi fertőbe süllyedt cikkírók arra vetemednek, hogy szennyes üzelmeikhez e jegyzet írójának családtagjait sem kímélik, akkor erre másképpen nem lehet reagálni, csak úgy ahogy a fenti sorokban. De mindenképpen csak ebből az egyetlen alkalomból, mert e sorok írója nem kíván a korpa közé keveredni.

AZ ERDÉLYI GONDOLAT AZ EZREDFORDULÓN

POMOGÁTS BÉLA

Az „erdélyi gondolat” (a transzszilvanista eszme) szellemi gyökerei a történelmi Erdélybe vezetnek, első megfogalmazói a történetíró Cserei Mihály és Apor Péter voltak. A tizenkilencedik században, különösen az 1867-es kiegyezés után azonban szinte elfelejtődött az erdélyiség, és csak a huszadik században, Ady Endre és Kós Károly néhány írásában (az előbbinél *Az ismeretlen Korvin-kódex margójára* című esszéjében, az utóbbinál a tízes években általa szerkesztett *Kalotaszeg* című folyóiratban, az 1912-es évfolyamban napvilágot látott *Erdély és a pesti közvélemény* című tanulmányban) újult fel ismét. A náluk megfogalmazott „erdélyiség” vált valóságos eszmeterepítő és mozgalmászervező, mi több, „identitásképző” tényezővé azután, hogy a történelmi Erdélyt, továbbá a Partiumot és a Bánságot az első világháborút lezáró trianoni szerződés leválasztotta a magyar állam testéről, és az ott élő nagyjából egymillió-nyolcszáz ezer magyar a háború győzteseinek közé emelkedő Nagy-Románia állami fennhatósága alá került.

A nemzeti állam intézményi rendjét elvesztő közösség következképp arra kényszerült, hogy megszervezze saját politikai, társadalmi és kulturális intézményeit, kialakítsa közösségi identitásának és szolidaritásának eszmei támaszait, és megszervezze szellemi, erkölcsi önvédelmét a bukaresti kormánypolitika erőszakos intézkedéseivel szemben. A területszerző román politika ugyanis mindvégig arra törekedett, hogy a birtokba vett országrész nem román lakossága, mindenekelőtt az ott élő magyarság nemzeti identitását és az identitás megőrzését szolgáló intézményrendszerét lerombolja, és Erdélyben (valamint a kapcsolt részekben) a román nemzetállam ügyét vigye győzelemre.

A nemzeti jellegében veszélyeztetett, az erőszakos, illetve manipulatív asszimiláció politikájának kiszolgáltatót erdélyi magyarságnak ezért fel kellett

építenie a maga közösségi tudását és eszméjét: a lelki önvédelem rendszerét. Az erdélyi magyarság nemzetiségi tudatának kialakulása nehéz küzdelmek között ment végbe, hiszen arra egészen 1918 karácsonyáig, sőt tulajdonképpen a trianoni békeszerződés 1920. júniusi aláírásáig szinte senki sem gondolt, hogy az ezer esztendeje őshonos és államalkotó, ezenkívül a románságénál kétségtelenül nagyobb gazdasági és kulturális erő birtokában lévő magyarság egyszer kisebbségi sorba kerül, és egy idegen, mi több, teljes gazdasági és szellemi megtörésére és végül beolvasztására törekvő, vele szemben ellenséges politikát folytató állam hatalma alá kerül.

Az új Romániába nagyszámú magyar és kisebb létszámú német lakosság jutott, s ez a népesség történelmileg kialakult, tagozott, ráadásul a románnál fejlettebb társadalmat alkotott. Ennek a tekintélyes létszámú népcsoportnak olyan közös ideológiára és olyan politikai, valamint kulturális intézményekre volt szüksége, amelyek lehetővé teszik nemzeti fennmaradását és fejlődését, egyszersmind megalapozzák az egyetemes magyarsággal és az államalkotó román néppel kialakítandó kapcsolatait. Ennek az ideológiának és intézményrendszernek a megalkotása nem volt könnyű a kisebbségi helyzet feltételei között, midőn a győzelmes román nacionalizmus nemcsak az elért eredmények konszolidálására törekedett, hanem a birtokba vett területek teljes etnikai és kulturális beolvasztására is.

Kós Károly 1921. január 23-án közreadott *Kiáltó szó* című történelmi és irodalomtörténeti fontosságú röpirata vetette meg a transzszilvanista ideológia alapjait. „A régi Magyarország – állapította meg – nincs többé számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és *van*, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs, és *csak* Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogy is akarja akármilyen akarat, lesz örökön-örökké.” A vallomásos lelkesültséggel és nem kevés prófétai lendülettel fogalmazott kijelentés egy hosszabb idő óta érlelődő gondolatnak adott alakot: a transzszilvanizmus gondolatának, amely az erdélyi magyar értelmiség, a középrétegek, valamint széles népi rétegek nemzetiségi és történelmi tudatát, szülőföldje iránt érzett ragaszkodását, közösségi felelősségét fejezte ki.

Az erdélyi gondolat kialakulásában komoly szerepet játszottak az erdélyi történelem hagyományai. Az erdélyi magyar, román és szász értelmiség mindig különleges érdeklődéssel vizsgálta a múltat, az erdélyi történetírás mindig jelentékeny módon befolyásolta a magyar, a román és a szász nemzeti tudatot. A 18. századi román „erdélyi iskola” írói: Samuil Micu-Klein, Petru Maior és Gheroghe Sincai vetették meg a román nemzeti ideológia alapjait, August Ludwig Schlözer, Stefan Ludwig Roth és Friedrich Teutsch pedig az erdélyi szászok közösségi tudatát alakították ki. Az erdélyi magyarság történeti tudatát

is hosszú évszázadok történelmi- és memoárirodalma szabta meg: Oláh Miklós, Heltai Gáspár, Forgách Ferenc, Kovacsóczy Farkas, Bethlen Farkas, Szamosközy István, Borsos Tamás, Kemény János, Szalárdi János, Bethlen Miklós, Apor Péter és Cserei Mihály egymást követő krónikái, történelmi és önéletrajzai.

Könyvekben nemritkán kapott hangot az erdélyi fejlődés sajátos jellegének és az erdélyi magyar politika öncélúságának tudata. Ezekben a régi könyvekben és feljegyzésekben találták meg a transzszilvanizmus ideológusai azt a történelmi örökséget, amelyre fel lehet építeni az erdélyi magyar nemzetiségi öntudatot. Ennek az erdélyi öntudatnak a történelmi kialakulását és megnyilvánulási formáit kutatták a húszas évek erdélyi vagy erdélyi származású magyar történészei, valamint Asztalos Miklós, Bíró Vencel, Boros György, Buday Árpád, Gál Kelemen, Jancsó Benedek, Karácsonyi János, Kelemen Lajos, Krenner Miklós, Rass Károly, Temesváry János és Veress Endre. Általában az Erdélyi Múzeum Egyesületben, valamint egyházi jellegű intézményeknél és folyóiratoknál kaptak kutatómunkájukhoz támogatást, és találták meg eredményeik nyilvánosságra hozásának fórumát.

A transzszilvanista történelemfelfogást a legnagyobb publicisztikai hatékonysággal és művészi erővel Kós Károly 1929-ben Kolozsvárott közreadott *Erdély – Kultúrtörténelmi vázlat* című népszerű munkája fejtette ki. Kós úgy ábrázolta Erdélyt, mint sajátos földrajzi, történelmi és kulturális egységet, amelynek népei: a magyarok, románok és szászok nemcsak „anyanyemzeteikkel” tartottak fenn szoros kulturális rokonságot, hanem az együttélés több évszázados hagyományai folytán élénk művelődési kapcsolatba kerültek egymással is. A három erdélyi nép viszonylagos egyensúlya hozta létre autonóm kulturális fejlődésük lehetőségét. Ennek során a három erdélyi kultúra egymásra is állandó hatást gyakorolt: „... a különböző eredetű és különböző fajok lelkébe plántált, egymástól sok tekintetben élesen különböző kultúrára a százados állandó együtt való élet, érintkezés, közös sors, közös öröm és baj közös lelki élményei is reányomták a maguk konszolidáló bélyegét, mely a fejedelmi korban a szellemi élet demokratikus kiszélesedése és népi megmélyülése korában válik immár feltűnően észrevehetővé.” A szerző Erdély politikai és művelődéstörténetében kísérté végig e fejlődést, a magyar, román és szász művelődés kölcsönhatását. Különösen az építészeti történetében volt otthonos, hiszen már korábban foglalkozott Erdély építészetének emlékeivel. Művészettörténelmi munkássága nemcsak az erdélyi magyar, hanem a román és szász építészeti vagy népművészeti feldolgozására is kiterjedt. A három erdélyi nép és a három erdélyi kultúra autonóm, egyszersmind egymásra ható fejlődésének bemutatása során nagyrészt ő határozta meg és fejezte ki a transzszilvanisták történelemszemléletét.

Az erdélyi gondolat az érdekegyesítés gyümölcse volt, és valóban a szellemi, irodalmi csatározások „nyugvópontja” lett. Az erdélyi magyarság közösségi tudatának és kulturális megmaradásának követelménye és e követelmény érvényesítésének együttesen vállalt felelőssége tette lehetővé a különböző társadalmi csoportok, eszmei és művészeti irányzatok békés együttműködését; a transzszilvanista eszmények ennek az együttműködésnek adtak „ideológiát”. De mint minden „koalíciós” elgondolás, a transzszilvanizmus is ellentmondásokat rejtett magában, nehezen megfoghatóknak bizonyult. A Helikon írói őszinte hittel beszéltek róla, meghatározniuk viszont sohasem sikerült. Költői lelkesültséggel közeledtek hozzá, nem tudományos, fogalmi pontossággal.

Egyszerűen történelmi adottságnak tekintették az erdélyi gondolatot, s nem törekedtek különösebben meghatározására vagy bizonyítására. A transzszilvanista eszme, mint „ideológia”, végül nem kapott pontos fogalmi meghatározást. A romániai magyar irodalom történetírói is inkább magatartáskeresőnek és munkaprogramnak tekintették, mint teteles „elméletnek” és eszmetörténeti módon meghatározható „ideológiának”.

Az erdélyi gondolat nem alkotott kidolgozott és szerves rendszert, következképp léteztek személyekhez vagy szellemi csoportokhoz kötődő változatai. Ezek szerint az a változat, amely leginkább Kuncz Aladár és Ligeti Ernő nevéhez köthető az erdélyiség európai, egyetemes lelki tulajdonságait tekintette meghatározóaknak, a Kós Károly, a Reményik Sándor és Áprily Lajos nevéhez fűződő változat a történelmi Erdély sajátos hagyományait emelte ki, Makkai Sándor a kisebbségi lét erkölcsi minőségét tartotta fontosnak, Nyíró József, Szentimrei Jenő, Tamási Áron és általában a székelyek az erdélyi (székelyföldi) népi hagyományban és kultúrában találták meg a transzszilvanizmus forrásait. Ezek a nézetek azonban nem küzdöttek egymás ellen, az erdélyi gondolat meglehetősen széles tábora abban mindenképpen egyetértett, hogy a transzszilván ideológiának a román állam keretei között élő magyarság identitásvédelmét és közösségi szolidaritását kell megalapoznia és gazdagítania.

A transzszilvanizmus a kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyarság szellemi, lelki önvédelmének az eszköze volt; ahogy Babits Mihály írta róla: a „védekező kollektivitás” fegyvere. „Eszem ágában sincs – jelentette ki Babits –, hogy kritika tárgyává tegyem az úgynevezett »transzszilvanizmust«. Ezt történelmi szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Lényegében nem irodalmi fogalom. Az irodalomban a külön erdélyi öntudat még a transzszilvanizmus fogalmának megszületése előtt kifejlődött. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években, mikor a kulturális kapcsolat Erdély és Magyarország között egy időre szinte teljesen megszakadt. Az erdélyi magyar kultúra magára maradt, s mint a mostohába került gyerek, kényszerült egyedül a maga erejéből fejlődni s boldogulni. Így alakult az erdélyi írók közt is külön közszellem, amelynek

természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett: egymást bátorítani és gyámolítani. Mint Magyarországon Kazinczy korában, minden költő vagy író küldetést teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége.” Valóban, az erdélyi gondolat a kollektív szellemi önvédelem jegyében jött létre, és minthogy erre az önvédelemre valójában mindig is szükség volt a Trianon óta eltelt nyolc évtized során, a transzszilvanizmus eszméje azóta is többé-kevésbé áthatja az erdélyi magyar szellemi életet, ennek a magyarságnak a közös mentalitását és önmagáról formált képzetait – éppen ebben válhatott irodalomalkító tényezővé.

A második világháború után az erdélyi gondolat eszmeköre hosszú évtizedekre háttérbe szorult, minthogy a romániai magyarság akkori vezetői a baloldali orientáció elfogadásában látták az erdélyi magyarság jogvédelmének, sőt közösségi fennmaradásának és a nemzeti identitás megtartásának az útját. Az erdélyi magyar szellemi élet a marxizmus–leninizmus normáihoz, illetve dogmáihoz alkalmazkodott, és a korábbi kulturális, irodalmi hagyományból csak a baloldali, mindenekelőtt a kommunista tradíciókat kívánta fenntartani. Mindez méltatlanul háttérbe szorította a helikoni, transzszilvanista hagyományokat: az erdélyi gondolat nagy értékeit. Valójában csak Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1971-ben megjelent *Romániai magyar irodalom 1945–1970* című összefoglalása jelölte meg hiteles méltányossággal a transzszilvanista irodalom értékeit, majd az eszmetörténeti kutatásaival nevet szerzett Nagy György tanulmányai hívták fel a figyelmet a transzszilvanista ideológia jelentőségére.

Ezt követve Fábián Ernő 1982-ben megjelent kis könyve, *A tudatosság fokozatai* tett kísérletet a transzszilvanizmus szellemi hagyatékának korszerű értelmezésére. A tudós kovásznai tanár, könyve záró részében, nem minden időszerű célzás nélkül állapította meg a következőket: „A transzszilvanizmus mondhatni esélytelen volt, s mindinkább esélytelenebbé lett egy olyan politikai struktúrában, melyet az »etnikus apriorizmus«, az »etnokrata állam«, a »stílus-ár« és más, ezekhez hasonló ideológiai téveszmék vezéreltek a vélt beteljesülés felé. A transzszilvanizmus csak egy demokratikus politikai konszenzus keretében válhatott volna hatékonyá. Amiből következik, hogy amennyiben egy ilyen konszenzus, és annak alapfeltételeként egy új, korszerű azonosság-ideológia megteremtése napirendre kerül, a kiindulópontul szolgáló ideológiai minták sorából a transzszilvanizmust semmilyen körülmények között sem szabad kifelejtenünk.”

A nyolcvanas évek bukaresti diktatúrájának fojtogató légkörében ezt a gondolatot természetesen nem lehetett tovább építeni, és az erdélyi gondolat hagyománya csak az 1989-es romániai átalakulások után kaphatott ismét szerepet a közgondolkodásban és a közbeszédben. A diktatórikus korszak, illetve valójában a Trianon óta eltelt évtizedek elnyomó kisebbségi politikája

igen sok, főként a fiatalabb korosztályhoz tartozó erdélyi magyar értelmiségiek esetében azzal a következtetéssel járt, hogy a transzszilvanista ideológia eszményei valójában már régen érvényüket veszítették, ha egyáltalában érvényben voltak valaha. Így a kisebbségi humánus ideálját vagy az erdélyi népek együttműködésének és testvériségének eszméjét kétségtelenül megkérdőjelezték azok a súlyos tapasztalatok, amelyeket az erdélyi magyarságnak el kellett viselnie.

Az az Erdély, amelyben a Trianont követő két évtizedben a magyarságnak még viszonylag jó pozíciók birtokában kellett a kisebbségi életre berendezkednie, különben is igen nagy mértékben megváltozott. Az erdélyi magyarság igen nagy tömegeinek magyarországi repatriálása (az 1919 és 1989 közötti hét évtizedben nagyjából félmillió magyar hagyta el Erdély területét) és a régi királyságbeli (regáti) románok beözönlése (ez több mint egymillióra tehető) alapján változtatta meg az országrész etnikai viszonyait: az 1910-es utolsó osztrák–magyar népszámlálás alkalmával a terület lakosságának 53,9%-a román, 31,6%-a magyar volt, ez a szám az ez ideig utolsó: 1992-es román népszámlálás szerint 73,6%, illetve 20,8% lett. Az abszolút szám adatok szerint Erdélyben ma kevesebb magyar él, mint Trianon előtt, ugyanis 1910-ben 1 millió 650 ezer, 1992-ben pedig 1 millió 603 ezer magyart számoltak össze, ugyanakkor a románok létszáma tetemesen emelkedett: 1910-ben 2 millió 811 ezren, 1992-ben 5 millió 684 ezren vallották románnak magukat (a románok száma tehát a kétszeresére növekedett). Erdély etnikai képének átalakulását mutatja az erdélyi szászok és a bánági, illetve szatmári németek számának igen radikális csökkenése is. 1910-ben számarányuk 10,7%, 1992-ben pedig 1,4% volt, létszámuk 1910-ben 562 ezer, 1992-ben pedig mindössze 109 ezer.

Az a „methamorphosis Transilvaniae”, amely a Trianon utáni évtizedekben, kivált a kisebbségi magyarság elnyomását és elnemzetlenítését stratégiai céljának tekintő Ceausescu-korszakban bekövetkezett, szinte teljesen megfosztotta az erdélyi magyarságot azoktól az intézményektől és eszközöktől, amelyek a két világháború közötti korszakban nemzeti önazonosságának és kultúrájának fenntartását lehetővé tették. Az erdélyi magyarság elveszítette gazdasági erejét: a földreform, az államosítások, a kolhozok megszervezése, a kisipar és kiskereskedelem tönkretétele (a németek mellett) elsősorban a magyarságot sújtották, következésképp a kommunista dogmákat a valóságba átültető gazdaságpolitika nem pusztán a magyarság javainak elkobzásával járt, hanem ezek román kézbe juttatásával is. Az erdélyi magyar egyházakat, amelyek mindig is igen tevékeny szerepet vállaltak a nemzeti identitás és kultúra védelmében, minden számottevő vagyonuktól (például épületeiktől) megfosztotta a kommunista hatalom, ezzel felszámolták az önálló, az állami nevelési politikától lényegében függetlenül működő anyanyelvű iskolahálózatot is. Az állami ok-

tatás keretében működő magyar iskoláknak, amelyeknek száma és szerepe máskülönb is nagymértékben csökkent, csak korlátozott módon szolgálhatták a nemzeti nevelés ügyét, és az ilyen nevelést fontosnak tartó pedagógusoknak általában személyes áldozatokat kellett vállalniuk. A tömegtájékoztatás ki volt szolgáltatva a kommunista pártállam ideológiai stratégiájának, és ez a stratégia kifejezetten nagyromán nacionalista célokat követett.

Az erdélyi magyarság valójában igen nagy veszteségeket szenvedett a romániai kommunista diktatúra évtizedei alatt, tulajdonképpen azt kell mondanunk, hogy egyedül a szépirodalom volt képes hatékonyan ellenállni az erdélyi magyarságra nehezedő politikai elnyomásnak. Az erdélyi magyar költészet, elbeszélő irodalom és irodalmi szociográfia ezekben az évtizedekben valóban a kulturális élet középpontjában helyezkedett el, mint identitásvédő erő végezte alkotó munkáját, és ennek során valódi szellemi értékeket hozott létre. Az erdélyi magyar szépirodalmat a második világháború után is átszötte a transzszilvanizmus korábbi szellemisége, ez az irodalom továbbra is fenn kívánta tartani a transzszilvanista tradíciókat és értékeket, mindenekelőtt az irodalom közösségi ethoszát, a kisebbségi humánus és népszolgálat morálját, az erdélyi kulturális hagyományokat.

Ez tanúsítja, hogy ez a gondolat egyáltalán nem veszítette el hatékonyságát és szemléletképző erejét. Az erdélyi magyar irodalom, fenntartva, sőt megerősítve a maga egyetemes magyar és európai irodalmi kapcsolatait, ma is a „transzszilván” hagyományok köré épül, minthogy ezekben a hagyományokban valóban az erdélyi magyarság kultúrája és lelkisége nyilvánul meg, és ezáltal a „transzszilván” hagyomány kínálja az erdélyi magyar kulturális identitás és önvédelem legfontosabb támaszát.

Igaz, ezek az irodalmi művek többnyire igen súlyos történelmi tapasztalatról hoznak hírt, akárcsak a két világháború közötti évtizedekben: Trianon után. Valójában ezeknek a szomorú történelmi fejleményeknek és súlyos kisebbségi tapasztalatoknak a következtében jutott el az erdélyi magyar értelmiség néhány kitűnő képviselője arra az álláspontra, hogy radikális kritikának vesse alá a transzszilvanista eszméket és eszményeket. Ennek a kritikának volt a leginkább színvonalas eredménye Cs. Gyimesi Évának a nyolcvanas évek elején keletkezett tanulmányosorozata, amely azután 1991-ben *Gyöngy és homok* címmel került nyilvánosságra.

A cím eredetileg Áprily Lajostól való, aki 1921-ben egy előadásában, amelyet a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban tartott, a kagyló szenvedése árán keletkezett igazgyöngyhöz hasonlította a Trianon után kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyarság értékeit, mindenekelőtt a kisebbségi humánus eszmeiségét. Ebben, *A produktív fájdalom* című előadásában olvashatjuk a következőket: „Túlságosan ismerős talán, de olyan tolakodó erővel jelentkezik ennél a

pontnál egy nagyon találó illusztráció, hogy felhasználása elől lehetetlen elzárkózni. Az igazgyöngyről van szó, melynek keletkezéséről azt tanítja a természettudomány, hogy sebzésből lesz, abból a fájdalmas izgalomból, mellyel idegen test, többnyire homokszem, sérti meg a kagylóállatot. A megsértett állatka testének a fájdalom által kiváltott reakciója indítja meg azt a kiválasztást, melynek végső eredménye az igazgyöngy.” A szenvedés árán létrehozott értékvilágnak ezt a költői metaforáját később a következő megállapítás követi: „A világ fájdalmas vajúdasának ebben az apokaliptikus korszakában nem árt néha a fájdalom teremtőjéről elmélkedni. Megkínzott százai és ezrei a világvonaglásnak: ma mindannyian gyöngykagylói vagyunk egy felkavart tengerfenékek, melyeket sebzó homokszemekkel szórt tele az elementáris kavarodás. És talán a mi homok sebezte testünk sem szenvedhet haszontalanul, a mi fájdalmunknak is teremtenie kell valamit: az emberiség tömegfájdalmából az emberiség jobb jövőjének igazgyöngye fog megszületni.”

A „gyöngy” és „homok” metaforája ettől kezdve a kisebbségi helyzetértelmezés állandó toposza lett, és Cs. Gyimesi Éva ennek a toposznak az elemzése nyomán jut el arra a következtetésre, miszerint a nagy közös fájdalom nyomán születő szellemi értékek, a kisebbségi humánus eszméje által megjelölt erkölcsiség végül is nem lehet egy mindenétől megfosztott és alávetett helyzetbe kényszerített nemzeti kisebbségi önvédelmének stratégiája. „A romániai magyar irodalomnak (. . .) ideológiai-erkölcsi értékjelképei – hangzik az érdekes tanulmány végső következtetése – változatok a teremtő fájdalom paradoxális értékszerkezetet hordozó motívumára, amely az úgynevezett »kisebbségi humánus« legjellemzőbb irodalmi vetülete. Ez az erőteljes erkölcsi értéknymatékot is közvetítő eszme- és irodalomtörténeti vonulat a kisebbség helyzete és azonosságtudata közötti diszharmoniót mintegy átészteztizálva, az értelmiség körében hatékony eszménnyé tesz egy olyan értékalakzatot, amelyben a különböző értékek nem szolidárisak, ám ezt a »kognitív disszonanciát« etikai-esztétikai síkon katartikusan feloldja, és távlatosabb programadás helyett (mely feltehetően objektív is lehetetlen) a mindennapi helyzet próbáját jelentő adottságok elviselésére tesz képessé. Kétséges azonban, hogy a benne kifejeződő, eszkatologikus hitmozzanatot is tartalmazó magatartásmodell az erkölcsi mintát vállaló egyes kivételes személyiségek szűk körén kívül közösségi érvénnyel is bírhat. Az utóbbi tényező – a tömeghatás lehetőségének – hiánya viszont csökkenti ideologikus hatóerejét, hiszen szociológiaiag feltehetően igazolható, hogy a vitális-világnézeti érdekeltségek s az ennek megfelelő értékek, a létbiztonságtól az önértékesítés lehetőség-skálájának tágasságáig, tömegszinten sohasem rendelkeznek alá az erkölcsi értékeknek.”

A transzszilván eszmék és eszmények történelmi megrendüléséről adott jelzést az a hosszasan elhúzó eszmecsere is, amely 1990 decemberétől 1991

májusáig zajlott az *Európai Idő* című erdélyi hetilapban. Az eszmecsere fiatalabb résztvevői (köztük Sántha Attila, Virágh Zsolt, Sólyom Noémi, Kozma Emese és mások) általában elutasították a transzszilvanista ideológiát, annak következtében, hogy az (jórészt a másik két erdélyi nemzetiség közönye, illetve a román állam hatalmi törekvései és elnyomó kisebbségi politikája miatt) nem volt képes követhető szellemi stratégiát adni az erdélyi magyarság számára. Hasonló következtetésekre jutott az idősebb nemzedék néhány tekintélyes képviselője, így a költő Székely János, az etnológus Tánzos Vilmos és az eszmetörténész Bíró Béla is. Mások, így Fábián Ernő, Puskás Attila és ennek a cikknek a szerzője inkább az erdélyi gondolat előnyös tulajdonságait: a kisebbségi magyarság identitásának és kultúrájának védelmében betöltött szerepét emelték ki. Időközben többen, így Gáll Ernő, Láng Gusztáv, Kántor Lajos és mások is szóltak a transzszilvanizmus közösségi és kulturális értékeiről.

A *Gyöngy és homok* írója is elismerte azt, hogy a transzszilván ideológiának a Trianon után kialakult helyzetben igen fontos önvédelmi szerep jutott; mint írta: „Eredeti szerepe szerint ez a transzszilvanizmus válasz az erdélyi magyarság helyzetében előállott változásra: a Trianon utáni kisebbségi létre, az anyaországtól elszakított nemzettörődék új politikai adottságaira. Ebben a helyzetben kellett a kisebbségi magyarság helyzettudatát megfogalmazni, és – ami talán még sürgősebb volt – újrafogalmazni, megerősíteni nemzeti azonosságtudatát. (. . .) A transzszilvanizmus szellemi-erkölcsi védekezés, pozitív válasz volt az elnyomatás, az elhagyatottság negatív következményeivel szemben, minthogy segített erkölcsileg elfogadtatni azt a helyzetet, amelybe az itt élő magyarság került. Mindenekelőtt az volt az ideologikus funkciója, hogy szükségből erényt kovácsoljon: a hátrányt mintegy előnynek mutatva, a kisebbség magáraulatóságát az önállóság szép lehetőségeként, a sajátos értékteremtés esélyeként mutassa fel.” Ugyanakkor azt is nyomatékkal jelentette ki, hogy „a transzszilvanizmus nem a kisebbségi helyzet és az alapérdekek józan tudatosítása volt, hanem »hit és aspiráció«, vágyalom, amely hamis valóságképet konstituált. Az érvül használt történelmi tények mind csupán részizgaszágok, melyeket az író-ideológusok túláltalánosítottak, hogy elfedjék velük az egyéb, főleg negatív történelmi tényeket”.

Az erdélyi magyar irodalom mibenlétével számot vető irodalomtörténetírónak mindenképpen úgy kell látnia, hogy az erdélyi gondolatnak igen nagy szerepe volt abban, hogy a nagyromán állam keretei közé került magyarság nem roppant össze az uralomváltozást követően az elnyomó bukaresti kisebbségi politika súlya alatt. Ellenkezőleg, igen hamar magára eszmélt, és megindult azon a küzdelmes úton, amely az önszerveződéshez, az identitásvédelemhez és nagyszerű kulturális (irodalmi) értékek létrehozásához vezetett. Az erdélyi gondolat egy jelentékeny létszámú (az elcsatolás idején a magyar nemzeti

közösség egyhatodát alkotó) magyar népcsoport önvédő eszmeisége volt, és mint ilyen, kulturális, erkölcsi és politikai integráló erőként fejthette ki jótékony hatását. Sőt, ezen túl a szellemi műhely szerepét tölthette be, olyan műhelyét, amely egy nemzeti, nyelvi, kulturális, vallási és politikai tekintetben erősen tagolt társadalom magasabb integrációjának a terveit dolgozta ki.

Az erdélyiség gondolatkörének ugyanakkor az 1989-es történelmi változások: a romániai kommunista diktatúra bukása után kétségkívül háttérbe kellett szorulnia, minthogy az erdélyi magyarságnak mindenekelőtt azt az átfogó magyar nemzeti identitást kellett újraépítenie és kifejezésre juttatnia, mely az egész magyar nemzeti közösséggel, ezen belül Magyarország népével egybeköti. A bukaresti kommunista uralom ugyanis éppen ezt a nemzeti önazonosságot és szolidaritást kívánta lerombolni. Az erdélyi magyar értelmiség és különös hangsúllyal az erdélyi magyar irodalom következőképp a magyar nemzeti identitás megerősítésére, az identitás szellemi intézményrendszerének megalapozására és kifejlesztésére törekedett, és programszerűen tolta félre a külön erdélyi identitást. Mindez érthető és szükséges volt, és mára valóban eredményesnek bizonyult az egész magyarság kulturális és lelki egységének helyreállításában.

Mindazonáltal a transzszilván eszme nem került le a napirendről, sőt – magam legalábbis ezt gondolom – a ránk köszöntő ezredfordulóval valószínűleg ismét a közgondolkodás és a közbeszéd homlokterébe kerül. Mindennek több oka van. Először is az, hogy az erdélyi magyar értelmiség gondolkodásában a rendszerváltás után kétségtelenül felerősödött összmagyar orientációt és identitáskeresést mintha ismét kiegészítené a sajátos erdélyi orientáció és identitáskeresés. Mindez nem mond ellent a magyarság nemzeti egysége (legalábbis kulturális) helyreállításának és megerősítésének: sajátos erdélyi kulturális hagyományok ugyanis akkor is érvényesültek az erdélyi magyar társadalomban, midőn a Kárpát-medencében élő magyarságot még nem választották el egy-egy más politikai határok.

De a sajátos erdélyi identitás, következőképp a transzszilvanizmus ügyének fellendülését támogatja az az európai tendencia is, amely a regionális tradíciók, identitások és szerveződések újjáalakításának kedvez. Az európai integráció ugyanis nem csupán egy magasabb identitásnak és szerveződésnek: az európaiságnak és az Európai Uniónak rendelte alá a nemzeti, nemzetállami identitásokat és szerveződéseket, hanem nagyobb teret adott a hagyományos regionális struktúráknak is. Ennek révén kaphatott új regionális szerepet az az elzászi tartomány, amely éppen a regionális identitás és szerveződés erősödése révén válhatott a német–francia megbékélés és összefogás példás műhelyévé. Vagy az a Dél-Tirol, amely politikai tekintetben az olasz állam része maradt,

gazdasági és kulturális tekintetben azonban Ausztria tiroli tartományával (mondhatnám így is: „anyaországával”) szövéődött egybe.

Az európai integráció ugyanis tulajdonképpen egy háromszintű igazgatási rendszert állított a korábbi (hosszú évszázadokon keresztül működő, „túlburjánzó”, következképp igen sok történelmi katasztrófát okozó) nemzetállami rendszer helyére. A nemzetállamok szuverenitásának és igazgatási rendjének egy részét maga az unió vette át, egy más részét viszont a gazdasági, történelmi, illetve kulturális régiók kapták. Ezek a régiók, vagy ahogy annak idején Németh László nevezte őket: „tájházak”, mára az európai integrációs rendszer szerves alkotórészei, amelyeknek mindinkább szerepük van a gazdasági és kulturális élet megszervezésében, a helyi társadalmak öngazgatásában, az emberek mindennapi életének alakításában.

Az erdélyi regionalizmus újlagos kifejlődését ilyen módon az európai integrációs rendszerből adódó következmények is erősíthetik. Nem pusztán az erdélyi magyarok körében, hanem az ott élő románok között is, erre vall ugyanis a kolozsvári újságíró és politikus, Sabin Gherman körül szerveződő „Pro Transsylvania” mozgalom, amely a román állam keretei között kívánja érvényesíteni a sajátos erdélyi hagyományokat és érdekeket. Hasonló regionális törekvések tapasztalhatók a moldvai román közéletben és kulturális életben is. Nagy kár, hogy a történelmi erdélyi identitásnak és tradíciónak – a magyaron és a románon kívüli – harmadik tényezője, a német (az erdélyi szász és a bánsági sváb) az utóbbi évtizedekben szinte teljesen eltűnt a romániai társadalomból: németországi kivándorlásuk, illetve romániai felszívódásuk igen komoly gazdasági és kulturális veszteséget jelent az egész ország, maga Erdély és az ottani magyarság számára is.

Az erdélyi regionalizmus és maga az „erdélyi gondolat” olyan eszmei hagyományt jelent tehát, amelyet éppen a modern európai gondolat, a „régiók Európájának” integrációjára épülő stratégia tölthet meg új tartalommal. A transzszilvanista eszme ebben a tekintetben európai küldetést vállalt magára: azzal kísérletezett, sajnos eredménytelenül, amit aztán a nyugat-európai régió oldott meg eredményesen a második világháború után, a kommunista fenyegetés árnyékában. Ahogy Kacsó Sándor mondta volt 1938-ben az „erdélyi gondolatról” zajló viták idején: „Az erdélyi lombikban az emberiség jövő békéjének egyik nagy és szép kísérlete folyik.”

Az erdélyiség-tudatra ezért minden bizonnyal szükség van a jelenben, sőt az erdélyiség azok közé az eszmei kategóriák közé tartozik, amelyeket, ha nem volnának, ki kellene találni. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az erdélyiségnek, mint mentalitásformának és kultúrának, el kellene különülnie a magyar nemzeti tudattól és kultúrától. Ellenkezőleg, mind erősebben kell tudatosítani azt, hogy az erdélyi magyarság a magyar nemzet és az erdélyiség

a magyar nemzeti kultúra természetes alkotórésze, és ahogy a magyar nemzeti kultúra következetesebb integrációja nélkül nincs erdélyi magyar kultúra, úgy az erdélyi magyar kultúra nélkül sincs magyar nemzeti kultúra és lelkiség. A most is bizonytalan közép-európai helyzet kétségtelenül fenyegető veszélyeket is magában rejt – éppen az erdélyi magyar kultúra számára –, de nagyszabású feladatokat is megjelöl. Ezek egyike, talán legfontosabbika: a magyarság nemzeti integrációja legalább a kultúrában, a szellemben és a lélekben. Ezeket a feladatokat, ezt a történelmi küldetést nekünk, magyarországi és erdélyi magyaroknak együtt kell vállalnunk és betöltenünk.

Megjelent a *Székelyföld* és a *Debreceni Szemle* című folyóiratokban.

A FEKETEHEGYI POLGÁRI OLVASÓKÖR

VIRÁG GÁBOR

A kiegyezés nagy fordulatot hozott vidékünk művelődési életébe. Gombamódra alakultak a különböző egyletek, egyesületek, részben a polgárosodás, részben pedig a hatályos törvények és rendeletek hatására. Alig akadt olyan település, ahol ne szervezték volna meg az olvasókört, tűzoltótestületet, műkedvelő egyesületet. Ezek sorába tartozott a feketicsi (feketehegyi) olvasókör is. Fülöp Géza múltunk könyvtári kultúrájával foglalkozó könyvében azonban elmarasztalta ezeket az olvasóköroket: „A polgárság és a középosztály minden rétege létrehozta a maga kaszinóit, olvasóköreit, társasköreit, gazdaköreit, iparegyesületeit stb., amelyek a tagság tagozódása szerint más-más társadalmi jellegűek, de egész működésük és könyvtárjuk jellege is sok tekintetben hasonló a dzsentri úri kaszinókéhoz. Művelődéspolitikai jelentőségük csekély, néhány kivételével a hivatalos politika és ideológia fórumai.” Tökéletesen igaza van Fülöp Gézának, de – tegyük hozzá –, mégiscsak ezek az egyesületek jelentették akkor a vidék művelődési életének szinte egyetlen lehetőségét.

A feketehegyi olvasókör, annak szabályzata önmagában nem volna érdekes, hiszen tucatszámra alakultak néhai vármegyénkben ilyen egyesületek, ha valamiben nem különbözne a többitől.

Előttörténetével.

1866. november 25-én Kozma Lajos feketicsi akadémikus rektornak, magyarán a református iskola felsős fiúosztálya tanítójának az az ötlete támad, valószínűleg társaságának sugallatára, egy olvasótársulatot kellene alapítani. Sorba veszi azokat a feketicsi, hegyesi, szeghegyi – mondjuk úgy – polgári értelmiségieket, akiknek illene a leendő tagság soraiba ott lenni. Mindezt szokatlan módon, versbe szedve sorolja el.

TERVRAJZ

Egy kevés költséggel felállítandó olvasó társulat létrehozására.
Él még nemzetem istene – kiáltja Berzsenyi. Él még e nép jó szelleme, kiáltjuk mi! s hisszük, hogy e felhívás nem lesz kiáltó szó a pusztában.

A legelső kellék, amellyel fel állhat
 Az a társulat, hol lapot olvasnának
 Ez: hogy kéressék a petróleum lámpa
 El jegyző urunktól az egylet számára,
 Amely lámpa aztán világítna ottan
 Egyaránt zimankós és derült napokban.
 A második kellék, kéressék meg Schaffer¹,
 A szobának árát, hogy ne tartaná fel;
 Vagy ha neki tetszik, ingyen oda adja,
 Melyért legyen áldott mind ő, mind magzatja;
 Egyébként számítsunk egy forintot érte
 Havonként, s ez három lesz egy negyedévre.
 A harmadik kellék, minden ember, ki csak
 Érti, hogy zsebében pénz van s nemcsak bicsak,
 December, január s február hónapra
 Egy forint osztrák pénzt tegyen az asztalra,
 Amelyből olajra öt forintot szánunk
 Jegyzetbe tévén, hogy ez nagy lélek nálunk.
 Szalmára ugyancsak öt forintot adatnék.
 Tán annyi sem kell rá, mert hisz elég van még.
 A laydra öt forint és 50 krajcárok,
 Annnyival a „Honra” is prenumerálok,
 Több kiadás ennél egy krajcár sem léssen.
 Ennyit pedig kiad fix und fertig készen
 Az urak serege, kik itt következnek:
 (Kik egy kis tréfát tán rossznéven nem vesznek)
 Kozma Lajos² a pap s a pap Hammel Sándor³,
 Vajányi tanító s Jójárt János kántor,
 Müller Miklós jegyző, Schaffer⁴ birkás gazda,
 Vadász Köröskényi⁵, ki gyakran jár gazba,
 Schaffer (Dávid), kinek őse zoltárokat íra,
 Két német tanító, kiknek bajszok csíra,
 Úgy mint Burg Carolus, Schenkenberger Ede,
 Steinicz⁶, a szőkébbik, Steinicz⁷, a fekete.

Kohn Lajost⁸ rávenni, úgy hiszem, nem bajos,
 Hát még hogy kap rajta rector Kozma Lajos.
 Uraim! ne hagyjuk Goldstein doktort hátra,
 Levkovicsnak⁹ is nyitva áll a bárka.
 Eliást¹⁰ bevesszük, ha azt is megadja,
 Minek fizetését nagy harangra hagyta,
 Két Grubyt¹¹, Königet¹² szintén ide osztom,
 Had áldja meg őket végül Szent Ágoston¹³,
 S ki felejtkeznék meg Veinrichról¹⁴, Dosztigról¹⁵,
 Akik nem vonják meg a foltot a likról.
 A zsákon egy madzag nem lesz-e Cziráky¹⁶
 S Köröskényi Károlyt¹⁷ szükség-e kiáltni.
 Ezek ha leszúrnak mind egy-egy forintot,
 Annyi pedig talán csak akad még itt-ott,
 Egy fertály esztendő költsége meg lészen,
 De ezzel még készen nem vagyunk egészen.
 Szükség, hogy bejöjjön Szeghegynek szent Pálja¹⁸,
 S Babics¹⁹, ki övéit ugyan beretválja.
 Az ekként tervezett olvasóegyletnek
 A bál tartásából tőkéje születnek,
 Mely, ha nem lesz is több, csak tíz forint, máris
 Új negyedre futja ki a bugyelláris.
 Azután ha tetszik, humorisztikus lap.
 Egy pár szeksert adjon minden ember és kap.
 Egyszóval uraim! gyülekezzünk össze.
 Forint nem a világ, inkább gyűrjük össze,
 Fél esztendeig lesz kaszinónk érette.
 A tervnek vége van, kerül a sor tetterre.

Kelt Feketehegy, 1866. évi november hó 25-én írta
 Kozma Lajos²⁰ sk akadémikus rector

Az olvasótársulat megalakult, könyvtárának törzsanyagát dr. Sütkei Manó zombori orvos 400 kötetes könyvtára képezte.²¹ A társulat munkájáról bővebb adatok nincsenek. Úgy látszik, nem volt sikeres ifjú Kozma Lajos kezdeményezése, mert 1885-ben újjraalakult a feketehegyi olvasókör. Ekkor hozták meg annak alapszabályát, ami lényegében és legtöbb pontjában azonos volt az országszerte alakuló olvasókörök alapszabályaival.

A FEKETEHEGYI POLGÁRI OLVASÓKÖR ALAPSZABÁLYAI²²

I. Fejezet

Cím

1. sz. Az egyesület a „feketehegyi polgári olvasókör” nevet és címet veszi fel.

Székhely

2. sz. Az olvasókör székhelye Feketehegy.

Cél

3. sz. Az olvasókör oly egyesület, mely célját az értelmiség és társas művelődésnek eszmecsere útján leendő fejlesztésében, s közvetve a nép szellemi és anyagi jólétének előmozdításában keresi.

Eszközök

4. sz. a) Az olvasókör céljainak elérése végett hírlapokat és folyóiratokat tart,

b) A közönség érdekében közhelyiségeiben időszakonként népszerű felolvasásokat rendez,

c) tagjai részére kölcsönös eszmecsere és kedélyes szórakozás céljából e célra felvett alkalmas helyiségeit nyitva tartja.

Pecsét

5. sz. Az olvasókör elkészítendő pecsétje a következő feliratot mutatja: „Feketehegyi polgári olvasókör 1885.”

Tagok

6. sz. Az egyesület tagjai általában csak önálló magyar honpolgárok lehetnek. Az egyesület áll pártolói és rendes tagokból.

Pártolói tagok azok, akik a kör céljainak előmozdításához az évi tagdíjnak legalább kétszeresével járulnak. Rendes Tagul minden fedhetetlen férfi felvétetik, aki évenként o. é. (osztályértékű, V. G.) frt. tagsági díjat lefizet.

Külföldiek tagokul egyáltalán véve nem választhatók.

Belépés

7. sz. Az egyesületbe lépni kívánók ebbeli szándékukat az olvasókör elnökének személyesen vagy írásban közlik, ki az illető nevét 6 napra az egyesület helyiségében kifüggesztve a legközelebbi választmányi ülésen előterjeszti, s a hozandó határozatot az illetővel közli.

Tagok jogai

8. sz. Pártoló és rendes tagoknak joga van az egyesület helyiségében bármikor megjelenni, az e joggal összekötött előnyöket élvezni, a közgyűlésen tanácskozni, szavazni, választani és választatni. Joga van továbbá a helyiségbe saját felelősségére vendéget is hozni, miért is mind a bevezető tag, mind pedig a bevezetett egyén nevét egy e célra készült könyvbbe bejegyezni tartozik.

Tagok kötelezettségei

9. sz. Minden tag köteles az alapszabályokat és házi rendszabályokat pontosan megtartani és azokhoz alkalmazkodni, továbbá a megállapított tagsági díjt 1/2 évenként előre pontosan lefizetni, mire magát felvételi aláírásával kötelezi. Az egyesület tagja magát az évi alakulástól számított 3 évre kötelezi, mely mindenkor október 31-én végződik.

Tagság megszűnése

10. sz. Az egyesületi tagság megszűnik:

1) önkényes kilépés által, mi azonban a kilépőt azoknak kivételével, kiket körülményeik a kör székhelyétől távozni kényszerítenek – az alapszabály előírt 3 évi fizetési kötelelem alól fel nem ment;

2) halálozás esetében;

3) ha a tag büntett miatt elítéltetik, és

4) kizárás által, azon esetben, ha illet valamelyik tag irányában legalább 10 rendes tag okkal támogatott indítványában követel. Ily határozat érvényességére azonban megkívántatik a választmány jelen levő tagjainak kétharmada hogy a kizárásra szavazzon. A kizártnak joga van ily nemű határozat ellen a közgyűléshez fellebbezni, ennek összejövetelég is azonban a választmányi határozat teljes érvénnyel bír, és a kizárt egyesületi tag a tagsággal járó jogokat és előnyöket nem élvezheti.

A 2., 3. és 4. esetben a halálozás, illetőleg a kizárás napjától a tagsági kötelezettségek is megszűnnek.

II. Fejezet

Az egyesület igazgatása

11. sz. Az egyesületet kormányoztatik:

- a) önmaga által közgyűlésekben;
- b) képviselve a választmány, s illetőleg
- c) tisztviselői által.

Közgyűlés

12. sz. A közgyűlés vagy rendes vagy rendkívüli.

Rendes közgyűlés évenként, rendkívüli pedig mindannyiszor tartatik, valahányszor 5 választmányi, vagy 10 rendes tag annak összehívását kívánja. A közgyűlés tárgya és ideje részint a kör helyiségében, részint más, nyilvános helyen történendő kifüggesztés által esetleg személyes meghívás által elnök részéről a gyűlést megelőzőleg legalább 8 nappal a tagokkal tudatandó.

A közgyűlés határozatképességéhez legalább 20 tag jelenléte szükséges. A másodfokban kitűzött határnapon azonban a közgyűlés tekintet nélkül a megjelölt tagok számára megtartandó és határozatai minden tagra kötelezők.

13. sz. A közgyűlés teendői közé tartozik:

- 1) a tisztviselők és választmányi tagok megválasztása;
- 2) az alapszabályok és házi rendszabályok változtatása vagy bővítése, az ebbeli határozatoknak, illető helyre leendő felterjesztése, megjegyeztetvén, hogy ilyenmő határozathoz a közgyűlés kétharmadának beleegyezése szükséges;
- 3) minden az egyesület érdekeit illető kérdésekben való határozat;
- 4) az évi számolásnak az e végből leendő 5 tagú bizottság kiküldése mellett történendő megvizsgálása, s általában a kör érdekeit illető jelentések tudomásulvétele.

14. sz. A rendkívüli közgyűlések feladata azon kérdések felett dönteni, melyek miatt összehívott.

Szavazási módok

15. sz. Szavazandó módok:

- 1) a választások nyilvános szavazás útján, és pedig általános szótöbbséggel történnek.
- 2) egyéb kérdésekben a szavazás nyilvános s felállítás által történik, ha azonban a többség így kivethető nem lenne, úgyszintén azon esetben, ha azt 10 tag kívánja: név szerinti szavazás rendelendő el. Titkos szavazás csakis

személyes kérdésben és akkor alkalmazandó, ha az kizárólagosan kéretik, s a többség által elfogadjatik;

3) szavazást csakis személyesen lehet gyakorolni;

4) a szavazatok beszedésére és összeszámítására bizottság választatik.

16. sz. A közgyűlés jegyzőkönyve az elnök és jegyző által íratik alá, és a közgyűlés által választott 3 tag által hitelesíttetik.

A választmány szervezete és hatásköre

17. sz. A választmány áll:

1) a tisztviselek és

2) 8 rendes tagból.

18. sz. A választmány havonként egyszer, szükség esetében 3 tag kívánatára többször is ülést tart, melynek tárgya és ideje elnök által a gyűlést megelőzőleg 3 nappal a választmányi tagokkal tudatandó.

19. sz. A választmány mindazon ügyekben, melyek a közgyűlésnek fenntartva nincsenek felelősség terhe alatt intézkedik.

A választmány a pénztár ellenőrzésére alelnök mellé 2 választmányi tagot jelöl ki, kiknek a számadások helyességéről meggyőződést szerezni időközben is joguk van.

A választmány új tagul jelentkezőket felvesz, vagy visszautasít, a felvétel, valamint a kizárás titkos szavazat által történik.

20. sz. Az értekezleteket a választmány hívja össze, a választmány köteles:

1) az egylet mindennemű szükségleteiről gondoskodni;

2) a panasz- és indítványkönyvbe névalírás mellett bejegyzett előadványokat a legközelebbi ülésen tárgyalás alá venni és a kérdéses tárgyban érdemlegesen határozni;

3) házi szabályokat készíteni és azok ellenőrzéséről gondoskodni.

21. sz. A választmány, ha tisztviseleken kívül legalább 3 tag jelen van, szavazattöbbséggel határoz. Ellenkező esetben az elnök új választmányi ülést hív össze, melyben a megjelenők – tekintet nélkül a megjelent tagok számára – határoznak. A választmányi jegyzőkönyvet az elnök és jegyző hitelesítik.

Az egylet tisztviselei

22. sz. Az egylet tisztviselei:

1) elnök;

2) alelnök;

3) jegyző;

4) pénztárnok;

5) gazda és

6) könyvtárnok.

Az elnök hatásköre

23. sz. Az elnök az egyletet minden hivatalos ügyben képviseli, köz- és választmányi ülések idejét kitzúzi, ezekben elnököl és egyenlő szavazatok esetében döntő szavazattal bír, ugyanó a közpénztárból 6 frt erejéig utalványokat, az eszközölt utalványozást az azt legközelebb követő választmányi ülésen tudomásvétel végett bejelenteni tartozván, a kör pecsétjére gondot visel.

Alelnök hatásköre

24. sz. Az alelnök akadályoztatás esetében az elnököt helyettesíti, s ez esetben ugyanazon jogokkal és hatáskörrel bír.

Jegyző hatásköre

25. sz. A jegyző a közgyűlési és választmányi ülések jegyzőkönyveit vezeti, az egylet mindennemű hivatalos iratait szerkeszti és az elnökkel együtt aláírja, az indítvány- és panaszkönyvet ellenőrzi, a tagok számát és névsorát nyilván tartja.

Pénztárnok hatásköre

26. sz. A pénztárnok az egylet jövedelmeit számadás és felelősség mellett kezeli, a tagdíjakat és egyéb fizetéseket nyugta mellett átveszi, a rendes kiadásokat fedezi, a választmány vagy ettől bizonyos összegig felhatalmazott elnök utalványait kifizeti. A választmánynak a bevételekről s kiadásokról havonként szóbelileg számot ad, a közgyűlésnek pedig évi számadását beterjeszti.

Gazda hatásköre

27. sz. A gazda a körben megkívántató rendre ügyel, a rendbontókat megintja és engedetlenség esetében azokat a választmányi, esetleg közgyűlésnek további intézkedések végett bejelentja tagoknak a panasz- és indítványkönyvbe tulajdon nevük aláírása mellett foglalt valódi sérelmeit meghallgatja, s amennyiben szükség, azokat tárgyalás végett a választmányi esetleg a közgyűlés elé terjeszti.

A felolvasások tárgyát és idejét a gazda túzi ki, s a közgyűlés által meghatározandó könyveket és hírlapokat ugyanó rendel meg; a hírlapok úgyszintén a kör minden vagyona a gazda felügyelete alatt áll. Az egylet szolgája feletti felügyelet szintén a gazdát illeti.

Egyleti könyvtár

28. sz. Az egyleti könyvtár kezelése következőkben szabályoztatik:

- a) a könyveket olvasás végett csak a könyvtárnok adhatja ki, s ugyanó veszi be;
- b) a könyvtárnok könyvtári naplót vezet, melybe a kivitt könyv címe, a kivétel és behozás ideje feljegyeztetik;

c) a kivívó a kivitt könyvet csak 14 napig tarthatja magánál, s annak pontos visszaszolgáltatását a könyvtárnok ellenőrzi;

d) a kivitt könyv megcsonkítása, bepiszkolása vagy elvesztése esetén a kivívó teljes kárpótlással tartozik;

e) napi lapok olvasás végett csakis 3, heti lapok pedig 14 nap múlva vitethetnek ki megjelenésüktől számítva.

Az egylet feloszlata

29. sz. Az egylet feloszlata iránt az e célra összehívott közgyűlés jelenlevő tagjainak kétharmada határoz, s feloszlata esetében az egylet vagyona valamely rokon egylet, esetleg a feketehegyi református magyar egyház tulajdonába száll;

mind a feloszlatai, mind pedig az alapszabályok megváltoztatása esetében a közgyűlési határozat a nagyméltóságú magyar királyi belügyminisztériumhoz felterjesztendő.

30. sz. Minden esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott célt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a kir. kormány által – amennyiben további működésének folytatása által az állam vagy az egyleti tagok érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni feloszlata terhe alatt köteleztetik.

Kelt Feketehegyen. 1885. évi január hó 25-én tartott alakuló közgyűlésen

Kozma Béla
ideigl. jegyző

Bakay Károly
ideigl. elnök

A feketicsi olvasókör szabályzatát a Magyar Királyi Belügyminisztériumban a miniszter helyett Bemszky államtitkár láttamozta, és működését 64321 szám/VII számú határozatával 1885. december 5-i hatállyal engedélyezte.

JEGYZETEK

¹ Schaffer Salamon a Schiffer-féle ház akkori tulajdonosa

² Az öreg Kozma, feketicsi református lelkész, a vers szerzőjének, Kozma Lajos akadémiai rektornak, a nagyobbik fiúk tanítójának az apja. A szabadságharc után 1850. május 14-én jött Feketecsre.

³ Ágostai evangélikus lelkész

⁴ Salamon

- ⁵ Birtokos úr (földbirtokos Kishegyesen, a hegyesi csata egyik résztvevője, a Kálvária temetőben ma is áll sírja)
- ⁶ Kereskedő
- ⁷ Ua.
- ⁸ Ua.
- ⁹ Levkovics sakter volt
- ¹⁰ Éliás Spitzer zsidó
- ¹¹ A két Gruby feketicsi zsidók
- ¹² König írnok volt a faluban
- ¹³ Ágoston István feketicsi ügyvéd
- ¹⁴ Szekicsi jegyző
- ¹⁵ Kishegyesi jegyző
- ¹⁶ Kishegyesi postamester, Cziráky Imre, az író anyai nagyapja. Azért írja *A zsákon egy madzag nem lesz-e Cziráky*, mert apósa. Drazsnyáky János halála után ők öröklik az egyik kishegyesi szélmalmot, így egyben malomtulajdonos is volt.
- ¹⁷ L. az 5. jegyzetet
- ¹⁸ Paul Scultety szekicsi pap
- ¹⁹ Babics szekicsi orvos
- ²⁰ Ifjú Kozma Lajos *nagyobb fi tanító* – mondja magáról a vers szerzője – *a' pesti theologiai intézetből jött mint papi tudományokat végzett papjelölt, s hivatalát kezdte 1865-iki November 1-sőjén s végezte 1868. Okt. 31-én helyben helyettes papnak maradván.*
A feketicsi református egyház levéltára. Iskolák Jegyzőkönyve az 1841-dik esztendőből. Belső címlap: *Jegyzőkönyv* mely a Tanítási Rendszabályokat és Also Baranyai s Bátsi Egyházvidéki Tanátsnak Oskolákat illető minden rendű végzéseit foglalja magában. Szerkesztette a Feketehegyi Reform. Egyház kebelbeli oskolák számára az 1841-k esztendőben, 15. p.
Az ifjabbik Kozma Lajos 1844-ben született Piroson. Iskoláit Újverbáson és Nagykőrösön végezte, majd a pesti teológia növendéke lett. Tanulmányai befejezése után Feketicésre jött tanítónak, ahol akkor már beteg édesapja mellett a segédlelkészi teendőket is ellátta. Édesapja halála után a feketicsi gyülekezet rendes lelkészévé választotta meg. Gyenge egészségű, nagy műveltségű ember volt, lefordította Heine verseinek egy részét, melyet barátai később nyomtatásban megjelentettek. Kozma maga is verselgetett, a *Keresztény család* című folyóiratban jelentette meg azokat álnev alatt. Mindössze négy és fél évet lelkészkedett, mert 1873. december 31-én meghalt.
- ²¹ A megtartó egyház. Újvidék, 1997, 58. p.
- ²² Vajdasági Levéltár, Újvidék, BB állaga, F-421., Feketics, 1304. doboz

IRODALMI MÚZEUM

EGY BARÁTSÁG DOKUMENTUMAI

N É M E T H F E R E N C

Csuka Zoltán és Todor Manojlović barátsága valamikor az 1920-as években kezdődött, azt követően, hogy Csuka Magyarországról Jugoszláviába emigrált, s nem szakadt meg hosszú évtizedeken át, még akkor sem, amikor visszatért Pestre, majd Érdragetre.

Műfordítónk viszonylag korán, még az 1920-as években megismerkedett Todor Manojlović költészetével, amelynek szebb darabjait magyarra ültette át a *Bácsmezei Napló* részére. 1930-ban, Újvidéken az ő fordításában jelent meg Manojlović *Centrifugális táncosa*, s ez volt egyben első, komolyabb műfordítói munkája.

A nagybecskereki Manojlović-hagyatékban, amelyet az ottani Történelmi Levéltár őriz, öt Csuka-levél található, amelyeket 1963 februárja és 1968 szeptembere között intézett becskereki barátjához. Ezekből adunk most közre néhány érdekesebb részletet.

ИСТОРИЧНИ АРХИВ
СПРИБАНИИ

Dragi moj Tedora!

Ha misztikus telepítőfáiban nem is hiszek, azt azonban hiszem, hogy vannak a léleknek rezdülései, amelyek addig ismeretlen hullámhosszokon eltalálnak a másik emberig, sőt szerst. Tegnap este hallgattam meg Képeszi Károlinak a Kisdéli Főigazgatósgy vezetőségének előadását, amely a "Magyar Irodalom külföldön" címen hangzott el, s mert a hóvihár idő előtt megszakasztott, huzakékelődött a tanácsomat az előlélt levélben írtam meg neki. A levél végén megemlítettem, hogy már a tegnap esti előadás előtt megint felhívtam Kéry Lászlónak, a Pen Klub főtáborának figyelmét régi emlékeimre, hogy Tőged meg kell hívni Pestre a Kisdéli barátság tanszabályozást ismét hívni fel erre Képeszi figyelmét, mert kitalálnak tartja a dolgot. Nos, levelemből nyomatékosan felhívtam Képeszi figyelmét, hogy a meghívást nem halasztgathatjuk tovább.

A levél délután elment a én most, este felé kaptam meg a Magyar Szó vasárnap számát, amelyben Fehér Ferenc közli Rólad szóló cikkét, illetve interjúját. Így tudtam meg, hogy most vagy nyolcven éves, amilyen mindennek elill a szíve szívből gratulálok, ezzel a szívvel kíváncsággal, hogy jó egészségekben még sokat alkot és hamarosan Budapestben találkozhassunk. A cikket egyébként - utólag - holnap délután expressz küldöm Képeszinak, Rosálynak, a meghívás most már hamarosan meglesz a mire az idő megengedi. Te is jöhetsz, hogy rögtön tárgyalni előadásodat írt Budapestban megtarthassuk. S akkor talán a Centrifugális táncosost is teljes egészében bemutatathatjuk.

Az én szemem illet, én most is sokat és nagy kedvvel dolgozom, főleg Kisebén a kir. honvéd novelláit fordítom. Juggozlár Irodalomtörtésetek elkészült, most nagy nyomdába és a nyár közepére megjelenik; rólad is szólunk benne. A juggozlár líra antológiája is nyomdában van, s kötetben megjelenik a legújabb verseket is én fordítottam. /Kérek is a stílusát a szöveget./

Ha sikerül, az idén nyáron egy-két hónapra újból Jugoszláviába látogatom, s természetesen ott is találkozni fogunk. Ezúttal nagy vágyom a Tejváros a társadalmi kötetekből állítom össze a nálam lévő a 16-20-évtől kezdve mindházig; a kötet végén a fordítók és a szerkesztők és a tavaszi években írt dalok címei szerepelnek. /Apropos, emlékeim, sokan a Pen kongresszus idején a nyári előadásunk éjszaka a dubrovnik a kötetben./

Tedorom, egyelőre emyit akartam közölni a most már biztosan hiszem, hogy a meghívást az ízei és elején benne vagy maradj megkapod. Én legelőbb is mindent el fogok követni, hogy a régi tervet végre-velésre nyélbe csúszk.

Köszönettel és szeretettel Tőged pedig a régi,

Szerint barátságossal
Budaörsi

Budaörs, 1963 Febr. 5

ИСТОРИЧЕСКОЕ
ОТДЕЛЕНИЕ

Kedves János Tóthom,

nagy kedvemmel láptam meg a lapokat a múltkorok óta, jelenleg
a 12-évfolyosú irkások híradására, ahol időről időre, legutóbb
15-16 évfolyosú híradások, ahol a 14-15-ös évfolyosú híradások
széles körűek. Ha esetleg híradásra jössz, a Jánosról írtakról is
lehet híradni, akkor az irkásokhoz is lehet írni, amit a múltkorok
között megírtam a lapjaidra.

Érdem megemlíteni, hogy a múltkorok óta, jelenleg
a 12-évfolyosú irkások híradására, ahol időről időre, legutóbb
15-16 évfolyosú híradások, ahol a 14-15-ös évfolyosú híradások
széles körűek. Ha esetleg híradásra jössz, a Jánosról írtakról is
lehet híradni, akkor az irkásokhoz is lehet írni, amit a múltkorok
között megírtam a lapjaidra.

Az idő múlása gyorsan telik, és a múltkorok óta, jelenleg
a 12-évfolyosú irkások híradására, ahol időről időre, legutóbb
15-16 évfolyosú híradások, ahol a 14-15-ös évfolyosú híradások
széles körűek. Ha esetleg híradásra jössz, a Jánosról írtakról is
lehet híradni, akkor az irkásokhoz is lehet írni, amit a múltkorok
között megírtam a lapjaidra.

Áh, a múltkorok óta, jelenleg a 12-évfolyosú irkások híradására,
ahol időről időre, legutóbb 15-16 évfolyosú híradások, ahol a
14-15-ös évfolyosú híradások széles körűek. Ha esetleg híradásra
jössz, a Jánosról írtakról is lehet híradni, akkor az irkásokhoz
is lehet írni, amit a múltkorok között megírtam a lapjaidra.

Összefoglalóval várok

1963. szept. 7

Cs. Földes

**HUTÓPÉCSÉNYI AKCIÓ
SZERELÉSÉNEK**

1968. január 25.
Szerkesztő: ...
Tulajdonos: ...

Drafi noj Todor,

prvo i prvo od svega znam Ti. Svestan si svoj vlastiti
rudjenje i koliko Ti dobro dovede i raspolozenje. Inace, znam
da mnogima ljude. Osvetle Svestan na lepo raspolozenje, na svoje
nagrada. Bilo si dobio i ja sam bio i znam da ti si
trajnih kolega i svaki stizemo tvoju ruku.

A hkr vstela tuda samuel besedice u Zagreb. Bilo je
osobljivo Pasage Krcal besedice u vrbu. Bilo je, da
je odlicno poznaj neg iog amikami u nemetec. Bilo je, da
reidion lepotebb felvett nyilatkozatobol ednak egy valasztasi -
emilem idonegyl beszedet kerek. Vagy pedig a Csomos dol'ertet
reidionelidion /mert így tal hanemo lenne/, illetve ednak boldo
egy valasztasi de ednek irak beszedet. De majd idoban megiram kered,
mikor kerek a reidion beszedet, egy nagy stizem. Meghataloztatod.

Tudom, az idoban kiderul, hogy kiderul
kiderul a Modern kiderul ednek vrbu, a ant stizem el is
kiderul. A kiderul ednek ednek kiderul, kiderul kiderul
kiderul egy kiderul lenne kiderul. Megtalal ednek van kiderul,
kiderul vrbu. Kiderul vrbu ednek kiderul, de van is kiderul
kiderul. Arra kiderul, hogy kiderul ednek vrbu, egy
pedig kiderul, kiderul a vrbu ednek kiderul.

De minden sikert, lass kiderul ednek kiderul, hogy
kiderul kiderul ednek ednek kiderul. Tudom, hogy
kiderul kiderul kiderul. Kiderul ednek kiderul
kiderul. Kiderul kiderul kiderul, kiderul, kiderul, hogy ednek
kiderul ednek kiderul kiderul. De kiderul vrbu, hogy
kiderul kiderul kiderul ednek a kiderul kiderul kiderul kiderul.
Kiderul a kiderul kiderul ednek kiderul kiderul kiderul
kiderul. ednek ednek kiderul ednek ednek kiderul ednek kiderul

A nagy szeretettel

Agnes Bartha

НОУПНІСКИ АРУНС
ОРЕШЬАНИН

Москва, май 1950.

Уважаемый Александр Иванович!
Спасибо за Ваше письмо, которое я получил
в ответ на мое письмо от 10 мая. Я очень рад,
что Вы так быстро ответили на мое письмо.
Я очень надеюсь, что Вы сможете посетить
Москву в ближайшее время. Я очень надеюсь,
что Вы сможете посетить Москву в ближайшее
время. Я очень надеюсь, что Вы сможете
посетить Москву в ближайшее время.

С уважением,
Александр Иванович Орешьянин

А. И. Орешьянин

„. . . ENGEDD, HOGY MI BÜSZKÉLKEDJÜNK VELED!”

GERENCSÉR ZSIGMOND

Az idézett szavakat Nagy László írta le, köszöntve a nyolcvanesztendős Csuka Zoltánt, egy mondattal előbb pedig: „munkád szerint akár Matuzsálem is lehetnél! Annyit dolgoztál . . .” 1977-ben a Csuka Zoltán öt évtizedes költői munkásságát bemutató *Az idő mérlegén* című verseskötetének előszavában Czine Mihály meg azt írta: „Ötször-hatszor is felfedezték; még mindig keveset tudunk róla.”

Pedig nem is akármilyen felfedezői voltak. Első magyarországi verseskötetéhez (*Életív*, 1936, a debreceni Ady-társaság kiadása) Juhász Géza írt *Bemutatót*, az 1957-es válogatást (*Buzgó kiáltás*) Benedek Marcell vezette be és Pilinszky János szerkesztette, az 1966-os válogatott versek kötetéhez (*Előretolt állásban*) ismét Juhász Géza írt, ezúttal egy hosszabb, a költő-szerkesztő egész addigi életútját bemutató szép tanulmányt. Közben a hatalom is kénytelen volt méltányolni érdemeit: József Attila-díjat adományozott a hatvannégy éves, nemzetközi tekintélyű irodalmárnak.

A pályatársak bátrabban osztogatták az elismerést. Csuka Zoltánról – költészetéről, 1945 előtti publicisztikai írásairól, irodalomszervező tevékenységéről – nálunk és Jugoszláviában együttvéve mintegy százötven publikáció, hosszabb-rövidebb újságcikk, elemző dolgozat jelent meg, Bori Imre a „világ-irodalom-képfarmálót”, Kemény G. Gábor a magyar kisebbségtudomány egyik megalapozóját üdvözölte benne; a mintegy száz kötetet eredményező műfordítói teljesítményét még életében a magyar műfordítás-irodalom klasszikus értékei közé illett sorolni.

E rendkívüli hatású életmű „keletkezéstörténetének” önmagukban is érdekes dokumentumaiból alig ismerünk valamit. Ma már az irodalomtörténeti érdeklődésű olvasók nagyobb részének nem áll módjában, hogy e fáradhatatlan

lapalapító-szerkesztő két világháború közti, önálló szellemi fórumot teremtő lapjait, a szabadkai *Kalanyát*, a budapesti *Láthatárt* böngéssze, pedig e lapok az egyetemes magyar irodalomtörténeten túl nemzeti önismeretünk XX. századi formálódásának, a kisebbségi kérdés közelmúltjának reális megítéléséhez nyújtanának ma is hasznosítható ismereteket.

Az írókkal, szerkesztőségekkel a két világháború közti évtizedekben folytatott levelezéséből egy-két levél vagy levélrészlet került csupán nyilvánosságra (ld. például: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*, Zombor–Bp., 1943; *Juhász Géza levelesládája*, 1987). 1950 előtti iratait – ekkor tartóztatják le, s ítélik el, mint a Jugoszláv–Magyar Társaság titkárát a Rajk László kivégzését követő koncepciós perek egyikében –, az életére tört hatalom eltüntette (megsemmisítette?); de a kortársak hagyatékaiban talán fellelhető még néhány fontos levél.

A börtönből 1955-ben szabadult; „a tragikus cezúra után következtek a valódi műfordítás esztendei” – írja 1979-ben. Nem a kiadói megrendelésekre, megbízásokra váró irodalmi tolmácsok közé tartozott. Könyveket, folyóiratokat szerzett be, s ajánlott itthoni kiadásra műveket; a magyar szépirodalom pedig három évtüzeden át nagyrészt az ő közvetítésével jutott el délszláv kollégáihoz. Értő barátokra talált, akik érdekből vagy önzetlenül, de mindig válaszoltak a szorgalmas magyar levélírónak. E levelezése is feldolgozatlan; a magángyűjtemény gondos őrzője szakmai és hathatós anyagi támogatás nélkül még az anyag rendezésére sem tudna vállalkozni.

*

Az 1967. esztendő elején lehetett, az egyik szerdai szerkesztőségi napon, amelyet kötelezően munkahelyünkön, az Európa Könyvkiadóban töltöttünk, ilyenkor jöttek be a „külsősök”, s találkoztak a számukra kedves vagy éppen csak elviselhető szerkesztőikkel. Csuka Zoltánt kísértem ki (beszélgetni tért be hozzám); bőrdond nagyságú kopott aktatáskával járt a kiadóba, olvastatni való könyvekkel megrakottan. Zoltán (a nálam fiatalabbnak már régóta Zoli bácsi) a kijáratnál összetalálkozott Ottlik Gézával, aki az *Autóbusz és iguana* címmel megjelent modern amerikai elbeszéléskötet válogatásán és fordításán dolgozott. Szervusz, mondta Ottlik, hogy van Emericzy? Ottlik addig a *Zászlók* első kötetét olvasta, amely 1965-ben, könyv formájában először magyarul jelent meg, de tudta, hogy az egész művet kiadta már az Európa. Mi történik a második kötetben, a háború után a két rendkívüli emberrel, Emericzy Kamillal meg Borongay Annával? Járt-e Kamil a szörnyű napokat átélt Budapesten? A Váci utca és a Király utca táján, ahol oly sokszor kószált nyugtalan éjszakáin, a Múzeum-kertben, egykori találkáinak színhelyén? Zoltán félmondatokban válaszolt (nem volt jó mesélő), Ottlik ezután arról beszélt

– fejtegetéseinek tartalmára jól emlékszem –, hogy a magyar nyelvű *Zászlók* műfordítás-irodalmunk egyedülálló teljesítménye: Csuka Zoltán kitűnő érzékkel fedezte föl, hogy Krleža a Trianon előtti valóság bemutatására lényegében a magyarban szokásos fogalmaknak, kifejezéseknek, s még jelzőinknek is tükörfordítású horvát megfelelőit használta, de az akkori életünk másodlagosnak tetsző reáliái – az állami és katonai rangok, a hivatalnoki kapcsolatok, a szólásmondások és dalok is – Csuka Zoltán visszamagyarosításában gazdagítják majd jövőnk nemzedékeink történelmi ismereteit.

Aztán arról beszéltünk – nem tudnám szétválasztani, melyikünk mit mondott –, hogy a sors, az élet egyszer olyan elkerülhetetlen helyzetet, életszakaszt, vagy talajt teremt az alkotó, az író számára, amelyben gyökeret ereszthet a majdani mű, Krležának egreciroznia kellett a pécsi hadapródiskolában és a pesti Ludovikán, Ottliknak a kőszegi Cógerajban, Csuka Zoltánnak pedig...

Csuka Zoltán tizenkét sorsalakító esztendő tönkelt önkéntes száműzöttként élt meg a Vajdaságban, megtanulta a délszláv népek nyelvét, s amint a Nyugat köreihez tartozó Szenteleky Kornél – akivel lapokat, folyóiratokat indított és szerkesztett együtt –, írta 1931-ben: „... ami itt tíz év alatt a magyar irodalom megteremtése, összefogása, kévébekötése és talpraállítása körül történt, sohasem történt Csuka Zoltán nélkül.”

– A te életet regényét kellene megírni – mondotta akkor Ottlik –, ahogy messziről jött, mondhatnánk kóbor értelmiségiként felismerted, hogy az elszakított magyarságnak a Trianon teremtette helyzetben is élnie kell, megérnie egy regényt, s mindezt ismételtelen sem lenne felesleges elmondani. Írd hát meg. – Majd valaki megírja, én nem érek rá – válaszolta Csuka Zoltán.

Sohasem vezetett naplót. Interjúalanyként néha önmagáról is beszélt, igen szűkszavúan. Verseiben – Benedek Marcell írta róluk –, „csak nagy későre, s akkor is ritkán bukkan fel ez a szó: én”.

*

Példaként bemutatunk néhány dokumentumot: két szemelvényt Csuka Zoltán programadó publicisztikájából, aztán egy Ivo Andrić-levelet és másoktól származó levélrészleteket, annak szemléltetésére, milyen értékeket rejt magában Csuka Zoltán levelesládája.

1928-ban Újvidéken megjelenik a *Kéve*, a vajdasági magyar költők első antológiája; „Egybegyűjtötte Csuka Zoltán” – olvasható a címlapján, s ő, az akkor huszonhét éves lapszerkesztő írja könyvének „*A kévékötő az olvasóhoz*” című bevezetőjét is. Abból való ez a részlet:

„Senki ne csodálkozzék azon, hogy formában, gondolkodásban és írásmódban, a dolgok meglátásában és megérzésében mennyire különböző írásokat talál itt egymás mellett, talán sehol másutt nem lehetett volna ezt ilyen békés

megértéssel megcselekedni, mint itt a Vajdaságban, ahol a maroknyi közönség nem bír ki még egy irodalmi lapot sem, nemhogy elbírná azt, hogy irodalmi irányok szelektálódjanak és ellenségesen meredjenek szembe egymással. (...) Az emberi hiúságnál nagyobb volt a jótakarás, az irodalmi irányok elválasztó falánál erősebb a közös veszedelem. (...) a Kéve biztató parti, amely reményt üzen a küszködőknek, csak össze kell tartani és adott körülmények között annyi cselekvő munkát kell végezni, amennyit csak lehet, de cselekvő munkát végezni és nem hallgatni, nem tespedni, élni, mozogni, mert a mozdulatlanság halál, a mozdulatlanság pusztulás.”

Csuka Zoltán 1933 augusztusában visszatért Magyarországra, s októberben már – a hivatalok fenyegető akadékosdása ellenére – megindította a *Láthatárt*, amely – alcímének beszédes változatai szerint –, „az összes magyar nyelvterületek irodalmi életének figyelője”, „Kisebbségi kultúrszemle”, „A külföldi magyarok és közép-európai népek szellemi életének figyelője”-ként, a sok oldalról megközelített témakör (még Gazdaságpolitikai Láthatár címmel is indítottak rovatot) mindmáig felülmúlhatatlan gazdagságú orgánuma lett.

Szerzőinek impozáns listáján a korszak szellemi nagyjai (például Makkai Sándor, Schöpflin Aladár, Szekfű Gyula) mellett nagy számban találunk huszonéveseket, pályakezdőket, köztük Sziklay Lászlót, Dobossy Lászlót, Jékely Zoltánt, Bözödi Györgyöt.

Részlet Csuka Zoltánnak a lap első számában *Mit akar a Láthatár* című írásából:

„E sorok írója, aki évek hosszú során át az ugartörés munkáját végezte a délszlávországi magyar irodalom kiépítésének területén, már akkoriban elhatározta, hogy ezt a laptípust Budapesten próbálja megteremteni, és pedig olyanformán, hogy újságalakban, olcsó áron jelenteti meg a tervezett folyóiratot, lehetőleg kéthetenként, vagy hetenként, s míg egyrészt a négy magyar nyelvterület, valamint a szórványokban élő magyarság irodalmi és művészeti életét tartja számon, addig másrészt nagy figyelmet szentel a szomszédos népek irodalmi és művészeti életének (amelyek ismertetését ma is elhanyagoltnak tartja) és ezen túl a nagy kultúrnemzetek irodalmi és művészeti életének ismertetését is. (...) Csakhogy ennek a keresztülvitelnek számos technikai akadályja van, ezek között elsősorban a lap lehető függetlenségének megtartásával a tőke támogatásának hiánya, úgyhogy a munkát egészen előlről kell kezdeni, és úgyszólván az elvetett magból kell kifejleszteni a majdan terebélyes fát.

De ennek a lapnak a szerkesztője nehezebb viszonyok között is volt már, veszendőbbnek ígérkező ugart is tört már, és író társai biztatásával és segítségével megindítja ezt a folyóiratot, amelynek hivatása az, hogy idővel kiterébélyesedjék, megbirkózzék hitetlenséggel és sanda gyanúval s mégiscsak előrehaladjon a kijelölt úton.”

1945 után elsőként a délszláv népballadákából fordított egy kötetre valót, aztán felfedezte Ivo Andrić 1961-ben Nobel-díjjal kitüntetett regényét, a *Híd a Drinánt*. A mű „először magyarul jelent meg (1947-ben Budapesten), s a szerző saját bevallása szerint nyomban a magyar kiadás után egy nagy müncheni könyvkiadó vállalat erre való hivatkozással fordult hozzá a német nyelvű fordítás jogáért” – írta Csuka Zoltán Ivo Andrić *A löportorony* című elbeszélés kötetének (1974) utószavában. A *Híd a Drinán* 1958. évi, második magyar kiadásának előzménye ez a levél:

Belgrád, 1957. december 8.
Prizrenka 7.

Kedves Csuka úr¹

Bocsássa meg, hogy késve válaszolok a folyó évi november 19-i levelére.

Köszönöm a *Híd a Drinán* új magyar kiadásáról és az *Elátkozott udvar* lehetséges magyar kiadásáról közölt jó hírt. Természetesen kellemes számomra, hogy a jövőben is ön fordítja magyarra műveimet.

Még körülbelül sem tudom, milyen összegű honoráriummal rendelkezhetek Budapesten. Mihelyt lehet, egy megfelelő időpontban, elmegyek az önök szép városába, de érkezésem pontos időpontját még nem tudom megmondani.

A mai jugoszláv prózai antológia magyar kiadásához bevezető életrajzomat megírom, előkészítem az adatokat és a fényképet. Erről az antológiáról mindmáig semmit sem hallottunk. Nagyon jó lenne, ha a szerkesztő e levelem alapján felvenné a kapcsolatot a belgrádi könyvkiadóval, akik segítenének a válogatásban.

Önnek, kedves Csuka úr, hálásak vagyunk mindazért, amit irodalmunk magyarországi bemutatásáért tett, és kérjük, fogadja szívélyes üdvözetünket, minden jót kívánva

Ivo Andrić

(A levelet a magángyűjteményben őrzött hagyatékból választottam ki, Csuka Zoltán özvegyének hozzájárulásával, Horváth Lajos fordításában közlöm.)

*

Csuka Zoltán 1958. esztendeje Krleža *Balade Petrice Kerempuha* című balladasorozatának fordításával telt el. (1936, magyarul: *Éjtszakának virrasztója, Petrica Kerempuh balladái*, 1959). Fordítónk húsz év múltán mondta el, hogyan készült műhelyében e balladák magyar változata (ld. Helikon Világ-irodalmi Figyelő, 1979. 4. 535–540.). A mű kaj-horvát nyelvjárásban íródott, s mivel ilyen szótárunk nincs, s mivel – írja Csuka –, Krleža „magyarul is kitűnően

tud”, az ő segítségét kérte munkájához. Azóta a magyar krlezsológia egyik elfogadott tétele, hogy a balladák fordítását a szerző kontrollszerkesztette.

Csuka Zoltán részenként – ahogy a szövegben előrehaladt –, küldte el Krležának kéziratát, s az író külön-külön tette meg észrevételeit valamennyi fejezetre. Az 1958. szeptember 19-e és december 19-e közti időben ily módon mintegy száz oldal terjedelmű, szavakat, kifejezéseket, történeti, néprajzi, verstani vonatkozásokat elemző-magyarázó „kísérő mű” született, amelyből – noha az összehasonlító nyelvtudomány számára is értékes forrás lehetne –, Magyarországon még egyetlen levél sem került nyilvánosságra (a zágrábi Forum című folyóirat 1982. évi 10–12. számában közölték e sorozat első, 1958. szeptember 19-én kelt levelét).

Mutatóban kilenc sor az 1958. október 10-én keltezt levélből:

Slijedeći stih:²

„Glas čujte kervave kronike,
V dne čalarne peklene”

Vi ste preveli³

„Dolyf s pokol napjain fületek nyissátok,
s az véres Krónika szavát hallgassátok”

što bi u svakom slučaju bolje zvučalo u jednostavnijoj varijanti:⁴

„Hallgassátok szavát véres Krónikának
napjain ég és pokol szörnyű haragjának.”

E két sor végleges magyar szövege lett (i. m. 75. l.):

„Hallgassátok szavát véres krónikának,
napján ég és pokol szörnyű haragjának.”

Krleža nem erőszakolta fordítójára változatait, de – leveleiből kitűnik – örült, ha valamelyikkel hozzájárulhatott műve „magyar hangszereléséhez”.

Egyik közös jó barátjuk volt Enver Čolaković (1913–1976) zágrábi tanár, az irodalom több műfajának jeles alkotója: verseket, elbeszéléseket, tanulmányokat írt és fordított – német szerzők mellett főképpen magyaroktól. Budapesti születésű lévén a magyart második anyanyelvének tartotta, s leveleit mindig magyarul írta. (Krleža horvátul, de kérte, hogy Csuka magyarul válasszon.) A Csuka–Čolaković-levelezést, Čolaković érdi látogatásait kiadványok egész sora követhette mindkét oldalon. Szemléltetésül részletek Čolaković 1965. november 16-án kelt leveléből:

„Most pedig a legnehezebb: Krleža-fordításodról szóló essayemet abbahagytam, mert Sántát kellett bevégeznem. Spoljar pedig nagyon is sürgeti! (. . .) Az essayemet úgy komponálom, hogy a versfordításaidról is írok, azért a Tömegsír és a Kerempuh fordításaidat tanulmányozom, kellemes, de nagy dolog! Mindenesetre megérdemled!

Csak később jutok megint a versekhez, de addig is szeretném, ha egy jó kötetet kurucz és régi magyar költők műveiből a részemre szerezhethél. Én majd itten megfizetem dinárban, mert alig hiszem, hogy az Írószövetség ingyen küldené!

Ha véletlenül találkoznál Kassákkal, és ha ő még emlékszik reám, akkor kérd meg, hogy küldje nekem az újabb verskötetei valamelyikét!

Sántának még nem írtam – nem jutottam hozzá!

Remélem, elég hosszú levelet írtam, ne haragudj, de nem olvasom át, tehát a hibákat vörös ceruzával kijavíthatod, persze, hogy nem teszed, ugye? . . .”

Persze, hogy nem tette. És nem tette Danilo Kiš, Sava Babić leveleivel sem, akiknek koránál fogva apjuk lehetett volna, s akik nem atyai szigort – baráti biztatást, megértést vártak és kaptak tőle.

JEGYZETEK

- ¹ E levél faximiljét a *Híd* múlt évi szeptemberi számában közöltük.
- ² A következő versszak
- ³ Maga fordította
- ⁴ Mindenesetre egyszerűbben hangzana ez a változat.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

SORSOK LEGENDÁBA ZÁRVA

Boško Krstić: *Vízöntő*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001 (Fordította Varga Piroska és Beszédes István)

A művészet mutatvánnyá válása (klasszikus irodalmi példája a londoni szín, a Krstić-regényben pedig a monstruózus sor előtt alacsonyodik vásári mutatvánnyá a költészet) az emberi szabadság hiányát jelöli. A szabadság hiánya és a művészi tett leértékelődése ugyanakkor az igazi (vagyis az értékekkel teli) élet végével azonos. Ezt a művészi sztereotípiálancot bontja fel összetevőire és teljesíti parabolisztikus-fantasztikus regényfolyammá Boško Krstić. Alkotásának legerőteljesebb hatásvonala azonban mégsem a titokzatosság és a rejtelyszeremtés eljárása mentén húzódik, hanem épp ellenkezőjében fedezhető fel: az olvasónak arra a tudására épül, melynek segítségével a misztikus máz mögött határozottan felismeri az elmúlt évtized vaskos realitását. A regénybeli várost, amelynek megváltoztatták természetes elrendezettségét (betemették folyóját, és utcáinak rendjét természetellenesen alakították ki) mindannyian meg tudnánk nevezni. Az emberek életrendjét meghatározó hosszú sorok létrejötte ismert jelenség előttünk. Megtörténtként és megtörténhetőként könyveljük el a körülötte és vele összefüggésben zajló eseményeket is, pl. hogy tumbol az intézményesített erőszak és a korrupció, az emberélet fabatkát sem ér, a szabadság és az értékállandóság ismeretlen fogalom, emberek tűnnek el nyomtalanul, a hatalom birtoklói megtiltják a valóság pontos ábrázolását stb. Végül az események megoldását, a fordulatot jelentő történéseket is ismerjük és átéltük. Talán nem is a regényre illenek a fantasztikus jelző, hanem arra a

valóságra, amely alapját képezi, s az elmúlt évtized során ténylegesen kibillent az érthetőség és ésszerűség értékhatárai közül.

Az emberélet és a művészet lényegére (valódiságára és értékállandóságára) kérdező Krstić-regény több szinten és szálon futtatja előttünk a legendába, egy másik szinten allegóriába torkolló eseményeket. A történetnek létezik egy földközeli, realisztikusabb vonulata: a városból eltűnnek a vízforrások (a tiszta kék), s a víz hiányából következik minden rossz, ami elviselhetetlenné teszi az emberéletet. Egy másik szinten az eszményi kék hiánya okozza az emberi szellem tragédiáját. Az elsvatagosodott város történetének hőse Jan Roman, a Fekete Macskához címzett vendéglő volt pincére, a titokzatos Andrijának és a városfejlesztési hivatal elbocsátott építészének barátja, aki egy különös kávéház (ahol majd ingyen mérik az egyébként méregdrága vizet) létrehozásával szeretné megváltoztatni maga körül a világot. A másik történet szereplője egy orosz, Innokentij Harlamov teremőr, aki az eszményi szép hiányának (megfoghatatlanságának és átélhetetlenségének) betege. Jan Roman tervét és ezzel életét a bornírt erőszak teszi tönkre. Innokentij Harlamov viszont nem tudja megfejteti a kék szín titkát. „Kék. A kék nem szín. Az nem pusztán szín. Ebből van legtöbb a világon: az ég és a tenger is kék. Azonban töltsd csak meg vízzel a tenyered, meglátod, nem is kék a színe. És a levegő sem kék, az is áttetsző, mint a víz. Kék szín nincs is. Az pusztán a képzeletünk szülötte. A végtelenség jele. A semmi jele . . .” (72. o.) Kettejük története a mesében, *a világ legtisztább kékjét őrző váza legendájában* találkozik. A város-lakók ugyanis tudni vélik, hogy a rettenetes aszályt a kék szín eltűnte okozta, mert a tó mellett álló legendás vázáról éjszakai tolvajok lelopták a különös kék mázat. Vele egyetemben nemcsak a víznek veszett nyoma, de az élet és a művészet is értelmét veszítette. Innokentij Harlamovot pedig egykoron, amikor katonaként járt a fürdőhelyen, megbabonázta és egy véletlen folytán megsebezte a vízistent ábrázoló váza. Miután pisztollyal szájon lőtte a vízi istent, soha többé nem tudott szabadulni az eszményi szép kutatásának vágyától.

A kiszáradt városban, ahol az élet és a művészet az értektelenség szintjére süllyedt, az emberek is arcukat vesztik, az (erőszakos és korrumpált városvezetés által gerjesztett) elszámoltékonyság folyamatát a sorbanálló tömeg jelenségét, az irányítható csöcselék elhatalmasodását eredményezi. Egy ilyen világban az eszmékért síkraszállók rendre elvesznek, elbuknak, különcként hatnak. Jan Romanéhoz hasonlóan alakul az építész és szerelme, Irena Vodnik sorsa, akik egy letagadott-eltüntetett világrend képviselői, és ezért a városrendészeti térképeken sorra bejelölik az egykori vízfolyások és -források helyét. Üldözik az idegent is, aki a sorbanálló elállatiasodott tömegnek a föld alatti vizekről mesél, később pedig Jan Romant avatja be az eltűnt folyó titkába. Titokzatos küldetést teljesít Jan legjobb barátja, Andrija is, az elveszett folyó

őre. A kaotikussá és ezért félelmetessé züllött világban azonban valamiféle rejtélyes erő révén ezek a személyek találkoznak, sorsuk végérvényesen összeforr, mint ahogy az egymástól többezer kilométerre élő és szenvedő Jan Roman és Innokentij Harlamov élete is keresztezi egymást a megfoghatatlanban. Valójában erre a ma már kissé elkoptatott metaforára (az emberi szabadságvágy megzabolázhatatlan, akár a tenger, a föld alatt is tovább szunnyad, és végül felszínre tör) épül a történet epilógusa, a mű megoldása. A város betemetett folyója utat tör magának a felszínre, lemossa a várost és (áttételesen) az emberek lelkét is belepő szemetet. A tiszta, a szép és az eszményi érték megjelenésével és térhódításával a világ is megváltozik. Az allegorikusra formált befejezést Krstić az ironia eszközével menti meg a közhelyszerűségtől. Az igazságért és a tiszta eszmékért áldozatot tevő Jan Romanoknak ugyanis ebben az új világban sincs helyük. A történet végén a koldussá lett Jan Roman mint bohóckabátot kapja vissza és veszi magára egykor könnyelműen elajándékozott szmokingját. Így bukdácsol ki lassan a történetből, a folyómeder mentén, ahol pedig képzelt szerelmével, Magdalénával, hősként szeretett volna vonulni. Csak a halott Andrija galambjai, élükön a vezérgalambbal tekint le rájuk háromezer méter magasból, ahonnan igazán nem tudja felmérni, az alatt levő világban történő változások jök-e vagy rosszak.

Boško Krstić *Vízöntő* című regénye az elmúlt évtized apokaliptikus eseményeit tárja fel az irodalmi parabola-teremtés eszköztárába merítkezve. Hiányregény, amely az emberileg és erkölcsi szempontból is teljes élet legfontosabb motívumának, a tartós értéknek, az örök érvényű igazságnak a nemlétéről szól. Műve nem az első olyan vajdasági regény, amelynek ez a földelnyelte folyóról szóló legenda képezi központi motívumát (pl. Lovas Ildikó: *Meztelenül a történetben*). Talán legszembevetőbb hiányosságai is ebből erednek. Irodalmi sztereotípiákból építkezik, az ismertet dolgozza fel, s csak ritkán szembesíti olvasóját a látás újszerű változataival, mint ahogy a világról való beszédmódnak sem teremt meg egyedi eljárásait.

BENCE Erika

EGY ÖNÉLETRAJZ FEJEZETEI

Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2001

Közeleg a karácsony, a szilveszter, a síszezon, s egy ifjú munkanélkülinek pénzre van szüksége. Az illető jobb híján festeni kezd: néhány nap megfeszített munkával legyárt pár tucat képet (egy vándorfestő megszokott repertoárját), melyeket aztán elad egy falusi piacon. Tíz évvel később az illető ismét arra a vidékre vetődik, és autóstopra várakozva az egyik ház tornácán megpillant

néhányat valamikori, igen kétes művészi értékű képei közül – regénybe illő fordulat. A kísértésnek nem tudván ellenállni, bekopog az ismeretlen ház ajtaján, s a ház asszonyát megkéri, hadd nézhesse meg közelebből a képeket. Az asszony beengedi, és kisvártatva bizalmasan megígja az illetőnek, hogy a fia festette ezeket a szép műveket, s amikor a nagybányai művészeti líceum tanára meglátta őket, a fiút azonnal pártfogásába vette, további munkák alkotására biztatta. A fiatal művész (aki korábban más tollal ékeskedett, s ki tudja, miféle merész hóbortosságtól vezérelve, a piacon vásárolt képeket sajátjaként mutatta be a tanárnak) oly sikeres opusokat produkált később, hogy jelenleg már a főiskolai felvételre készül, igen szép reményekkel. Mindezt hallván az illető ereiben megfagy a vér: megdöbbenve gondolja végig, hogy tíz évvel korábbi eltévelyedésével felelőtlenül beleszólt egy ember sorsába . . .

Másik történet. A boldog szocialista békeidőkben egy lázadó kamaszokból álló társaság május elsejére virradó éjszaka teleszórja Kolozsvár utcáit felforgató tartalmú röpcédulával, melynek tömör, sejtelmes szövege a következő: „Emberek, harcoljatok a vörös kutyák zsarnoksága ellen, akik elhurcolják apáitokat, fiaitokat, rombadöntve családi életeteket. A Vezetőség.” Miközben éjjeli egykor nagy buzgalommal végzik a terjesztést, egyszer csak megélnékül a városi forgalom, katonai járművek pásztázzák az utcákat, a politikai rendőrség irányításával. A kamaszok, hogy a veszélyes árutól mielőbb szabaduljonak, a hátramaradt, kötegni röpcédulát egy kerítés mentén lerakják. Így az azonnali felelősségre vonást ugyan megúszzák, de néhány nap múlva mégis kiderül bűnösségük, elfogják és börtönbe zárják őket. Itt egyikük egy fiatal matematikatanárral kerül egy cellába. A tanár, mint hamarosan elmeséli, azért került börtönbe, mert május elsejére virradólag éjjelizenét adott néhány barátjával együtt, s hazafelé menet egy köteg röpcédulára bukkantak, melyet magukhoz vettek, hogy majd otthon átolvassák őket. Nemsokára azonban feltartóztatta őket a politikai rendőrség: azóta is azért verik őket, hogy bevallják, kivel, mivel és hol nyomtatták a zendülő röpcédulákat . . .

Két, regénybe illő epizód, két anekdotikus történet abból az interjúból, melyet Balla Zsófia készített Bodor Ádámmal. Az interjú eredetileg a rádió számára készült, kötetben ennek átirat változataként jelent meg. Noha formailag interjúkötetről, az alcím szerint a feltett kérdésekre adott „válaszok”-ról van szó, talán mégsem követünk el hibát, ha Bodor Ádám könyvét önéletrajznak tekintjük, pontosabban: *egy önéletrajz fejezeteinek*. A beszélgetés során Bodor Ádám többször mondja, hogy egy-egy történetét, életének egy-egy epizódját azért meséli el, mert jó felidézni őket, jólesik rájuk visszaemlékezni. Az emlékezés során viszont az ember legtöbbször értelmezi is a maga történetét: próbálja megérteni önmagát, az egykori önmagát is és a jelenlegit is. Bizonyos értelemben minden írásnak és minden olvasásnak a célja az öné-

telmezés, az önmegértés, vagyis – parafrázissal élve: – hogy *ki vagyok, mit kell tennem, mit szabad remélnem* . . . Az emlékezés művelete lényegében nem is különbözik olyan nagyon az írástól vagy az olvasástól: miközben az ember „újravolvassa” addigi életét, némileg át is „írja” az egyes fejezeteket. A tényeket újra felidézve emlékezetünkben, már egy adott nézőpontból vizsgáljuk és értékeljük őket, a megtörtént dolgokat szükségképpen összefüggésbe hozzuk egymással, összekötjük őket, azt is mondhatjuk, *narratívát teremtünk* mögüjük vagy körüjük. Az emlékezés folyamatában a valóság és a képzelet egyidejűleg működik, így végül már nem is tudjuk biztosan, a referencialitás és a fikcionalitás milyen arányban keveredik egymással; más szóval nem tudhatjuk, mi az, ami valóban (és éppen úgy) megtörtént, és mi az, amit az elbeszélői képzelet ad hozzá vagy vesz el a történelekből. Az emlékező a megélt történéseket mintegy „kiszíneve”, értelmezve, összefüggéseket teremtve adja elő. Nemcsak pusztá tényeket ír le, hanem igyekszik szépirodalmi igényességgel ábrázolni a valóságot és persze (emberi hiúság:) önmagát. Paul de Man az önéletrajzról írt tanulmányában „arcadásról” és „arcrongálásról” beszél: a visszaemlékezés-sel a szerző saját arcmását igyekszik megrajzolni, eközben azonban meg is rongálja a valódi arcképét, fikcionalizálja, bizonyos értelemben *elferdíti* a valóságot. (Tandori Dezső írja valahol, és vallomásszerű megjegyzése nagyon rímel a fentebbiekre: „Író vagyok – amit mondok, soha nem a valóság, hanem már maga is irodalom.”) Az emlékező a saját életére mint történetre tekint vissza, élettörténete narratív jelleget ölt, ennek során pedig az emlékező pozíciója a narrátori pozícióval válik azonossá – ezért lehet regény(es) az önéletrajz.

Bodor Ádám könyvét nyugodt lélekkel olvashatjuk tehát regényként is. A kérdező, Balla Zsófia meg is jegyzi egy alkalommal: „*Regényeidbe illő történet.*” A szóban forgó epizód, amelyre a kérdező megjegyzése vonatkozik, akár egy Dosztojevszkij-regényből is származhatna, érdemes felidézni. A börtönbéli „átnevelésről” mesél Bodor Ádám, erről a rendkívül agyafúrt módon kiesztelt pedagógiai megrendszabályozásról, melynek során maguk közül a kínvallatásokkal cinkossá nevelt rabok közül kerülnek ki a pribékek: mivel a hatalom nem elégedett meg azzal, hogy börtönbe zárta vélt vagy valós ellenfeleit, hanem egyszer s mindenkorra meg akart szabadulni tőlük, ezért ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy a rabokat lelkileg megsemmisítve, megtörve addig vallatta és kínozta őket, míg azok teljesen átnevelődtek, családjukat, elveiket, hitüket megtagadva engedelmes szolgákká váltak. A módszer lényege, hogy az ekképpen áttértett rabokra bízta azután saját rabtársaiknak az átnevelését: ők kínozták tehát a további rabokat, akikből szintén pribékeket neveltek, akik ettől kezdve szintén részt vettek az átnevelés démoni módszerében – és így tovább. A dosztojevszkiji fordulat a történetben ezután következik: az így

átnevelt pribékek közül az egyik legkegyetlenebb a szabadulását követően, mintegy vezeklésképpen a szörnyű bűneiért és gatzetteiért, elvégezte az ortodox szemináriumot, és pappá szenteltette magát; rendíthetetlen bírálója lett a rendszernek, amiért újra börtönbe zárták, de ekkor már minden erejével az elesetteket szolgálta . . .

A könyv persze, lévén egy jelentős mai magyar író „vallomása”, nemcsak a regényes fordulatok miatt izgalmas olvasmány, hanem azok miatt az írói *műhelytitkok* miatt is, melyek közül néhányról félrelibben a fátyol: a jellegzetesen Bodor Ádám-i névadásról, például, vagyis hogy hogyan lett a *Sinistra körzet* egyik-másik szereplőjének a neve Andrej Bodor, Mustafa Mukkerman . . . Vagy a regények rejtélyes, elvont, imaginárius helyszíneit illetően: hol van Sinistra vagy Dobrin?

„Valamikor, zsenge ifjúkoromban a Gyalui-havasokban barangolva egy öreg turistával találkoztam, és miután csatlakoztam hozzá, megpihelve egy hegytetőn, közösen számba vettük a környező magaslatokat. Ennek végeztével elmutatott messzire, túl a Jára vizén egykődöktől homályos völgyre és azt mondta: az ott Dobrin. A Dobrinból nem látszott az ég világán semmi, de a név, hangzásánál fogva azonnal megragadt bennem, és ahogy telt-múlt az idő, megtelt valami sejtelmes, örökösen ködfátylak mögött rejtőzködő világ titokzatos elemeivel. Számomra évtizedeken át maga volt a sejtelem, az is maradt, mivel soha nem jutottam el oda. Dobrin neve, miután ennyi időn át bujkált, lappangott bennem, egyszer csak előbukkant és megtalálta a maga méltó helyét Sinistra fiktív földrajzi és történelmi környezetében. Jóval a könyv megjelenése után (. . .) egy alkalommal kinyitottam a térképet, és ujjammal ráböktem arra a tíz kilométer sugarú térségre, ami Sinistra geográfiai megfelelője lenne. Ujjbegyem közelében egyetlen szó virított: Dobrin. Egy jelentéktelen patakocska neve. A döbbenettől azóta sem ocsúdtam fel. Az ember addig-addig ügyeskedik, amíg kitalálja a színtiszta valóságot.” (186–187. l.)

Azért is érdekes kérdések ezek, mert Bodor Ádám bevallottan, sőt hangsúlyozottan óvakodik attól (ahogy ő mondja: „ösztönösen kerüli”), hogy valóságos elemeket illesszen műveibe: „mindig csak olyasmit írok meg – vallja –, amit magam ötlöttem ki”. Írói habitusának szinte a lényege, hogy soha nem foglalkozik magával, családtagjaival, ismerőseivel; előfordulhat, mondja, hogy egy-egy figura emlékeztet valamely valóságos személyre, de abban az esetben is legfeljebb arról van szó, hogy van egy minta a szerző előtt, „amelynek az elemeiből egy újat életre bír hívni, s amitől ha kell, el tud vonatkoztatni”. Úgy tűnik, ez a valóságos dolgoktól való tartózkodás valami neurotikus makacsságot takar; Balla Zsófia meg is kérdezi az író, hogy miért kerüli ennyire a szubjektivitást. Bodor Ádám válasza: „Valószínűleg azért, mert túlteng bennem, ez pedig összeférhetetlen a gondolkodásmódommal, esztétikai elvárása-

immal egyaránt.” Különös-e vajon, hogy a *Sinistra körzet* kulcsfontosságú szereplőjét Andrej Bodornak hívják (vagyis a magyar név idegen formában jelenik meg, ahogy pl. egy romániai anyakönyvi kivonatban szerepelne)? És mindössze „szakmai leleményesség” volna-e az, hogy ezzel az „ismeretlen”, „képzeletbeli” rokon többnyire én-elbeszélőként, tehát narrátori hangként szólal meg a regényben, néha viszont harmadik személybe küldi őt a mesélő (mintegy még inkább elidegenítve, még jobban önállósítva képzeletbeli lényét)? Akárhogy is legyenek ezek a dolgok, az mindenképpen figyelemre méltó, hogy Bodor Ádám élettörténeteit, kalandjait olvasva az az érzésünk támad, hogy a regényfigurák (vagy azok rokonai) elevenedtek meg a valós anekdotákban. Máskor meg éppen a kitalált alakok kelnek életre, mint az *Egy hely, ahol kosarakat fonnak* című novella esetében, amikor is a vidéki kosárfonók egy küldöttsége azzal keresi föl a szerkesztőséget, hogy az író úrtól egy kis kiigazítást szeretnének kérni, mert sok mindenben igaza van ugyan, de helyenként nem felel meg a valóságnak, amit ír . . . Meglehet, mindez csak annyit jelent, hogy író és műve, vagy kissé merészebben fogalmazva, *élet és irodalom* szervesen összetartozik, nem lehet elkülönöztetni őket egymástól.

De nem is kell talán; hisz egy irodalmi művet semmi estre se nem a valóságnak kell hitelesítenie. Bodor is arról beszél valamivel később (egyéb-ként Kafka kapcsán), hogy számára egy műben a látomás a fontos: az tehát, amit a szerző megérezett arról, ami a nagy, tarka színpalak mögött van. Részben ennek a nevében hártja el Bodor Ádám a dél-amerikai szerzőkkel való rokonítást, mondván, legfeljebb az emberi egzisztencia esendőségéről, reménytelenségéről, az eredendő kiszolgáltatottságról szerzett tapasztalataik egyeznek meg, melyek Kelet-Európában vagy Latin-Amerikában ugyanolyan hűsbavágó dilemmákkal szembesítik az embert; ennek köszönhető, hogy a képzeletükben megszülető látomás hasonló, mesés, illetve szürrealisztikus elemeket tartalmaz. Az állandó fenyegetettségben élő ember merészebben álmodozik, mivel ambivalens állapotának feloldozása „csak a képzeletben, látomások lebegésében” történhet meg . . .

Ezzel pedig élet és irodalom, képzelet és valóság, látomás és realitás összetartozásához érkeünk ismét.

DANYI Zoltán

SZÍNHÁZ

VÁLTOZATOK A BUNKÓSÁGRA

Tasnádi István: *Titanic vízirevü* – a Szabadkai Népszínházban

Három óra kellemes szórakozás a Hernyák György rendezte szabadkai vízirevü, és ez semmiképpen sem kevés manapság a színházban. Hogy Tasnádi szövege ennél többet is kínálna, azt elsősorban a Nyíregyházáról vendégszínházi hazaszaladt Mezei Zoltán szeniális polgármester-alakítása jelzi. Az ismeretlenségből kitörni vágyó, még falutáblával sem jelzett Alsó-Belesd első emberét, „a közélet oltárán” szorgoskodó vidéki kis funkcut a színész azzal teszi valóságossá, ismerőssé, hogy nem kívülről ábrázolt karikatúraként mutatja, hanem benne a kivagyokiság és a félszegség egyszerre nevetséges és szánalmas, jól ismert, tömény provincializmust árasztó kortársunkat teremt meg. Nem ő ítéli el, nem ő mond elmarasztaló véleményt róla, ezt ránk bízta, ítéljük mi az emberről, s rajta keresztül az általa teremtett, igencsak elterjedt szellemről, amit az alsó-belesdi polgármesterhez hasonló, se nem tényérbemászóan bunkó, se nem égbekiáltóan ostoba kis helyi vezetők segítenek életre, nemegyszer vitathatatlan jószándékkal.

A hatalomhoz jutó vidéki ember szociológiai hitelességű rajzakként őrizzük Mezei Zoltán remeklését, amely annak ellenére az est legemlékezetesebb színészi teljesítménye, hogy az előadás második részében háttérbe szorul. De ez a rész már másról is szól, mint az első, amelyben a falu lakosai azon buzgólkodnak, hogy a nyolcvan éve az iszapban megfeneklett hajót felkészítsék, hogy Alsó-Belesdet a Hót-Szamosról Európába röptse, ahogy ezt a Belesdi Sasok gólkirálya, a hét éve se szó, se beszéd elszelelt, de nagy tervekkel visszatért földijük, Ritter Dénes, elhitette velük. Ennek érdekében készülnek a helyi erőkkel és „neves” vendégekkel tartandó, a leendő szponzorok szívét megpuhító, pénztárcáját megnyitó hajórevü. A második rész középpontjában azonban nem a revü, hanem Ritter Dénes és mestere, a „prodzsekt” támogatója („korunk Medicije”) – Babetta Béla, a nyolckerületi éjjeli lokál gazdájának viszálya áll.

Az alsó-belesdi provincializmust a pesti bunkóság, a kistílvú vidéki világot a nagyvárosi maffiózószelem váltja fel Tasnádi István történetében, melyben az addigi főszereplő polgármester epizódfigurává törpül. Az előadásnak ez a része nem – ahogy várható lenne – a revü és általa a kispénzű, de törekvő provincializmus karikatúrája, illetve csak részint az, hanem a gátlástalan erőszak, sőt a brutalitás félelmet keltő megnyilvánulása. Ebben a történetben a Belesdi Sasok érthetően már nem rúghatnak labdába. Hogy a dráma és az

előadás mégsem törik két részre, az az azonos szereplőknél és helyszínnél inkább az egymást feltételező két világ összetartozásával magyarázható.

Ahogy az első részben a polgármester szerepe dominál, úgy a második részben a köztörvényes múltú bártulajdonos a főszereplő. Ott Mezei Zoltánról szólt az előadás, itt Törköly Leventéről szól. A Bárka-beli ősbemutató kapcsán olvashattuk, hogy Tasnádi a szerepeket konkrét színészekre írta, de a méretre szabott ruhák másokon is jól állnak. Szabadkán elsősorban Mezein és Törkölyön, de zömmel a többiek is. Azzal, hogy az előbbi otthonias hanyagsággal ölti magára a cuccot, az utóbbi pedig súlyos teherként viseli a szögekkel „díszített”, nehezen megszerzett (hamis) bőrgúnyát. Könnyen viselt vidéki lezserségét a polgármester majd a passzent ünnepi öltöny terhe alatt veszti el (lent kilátszik a modernnek vélt fehér zokni!), feszeng, amikor a revüt kell megnyitnia, s szinte megszólalni sem képes. A polgármesterével ellenkező utat járó lokáltulajdonos pedig majd akkor szabadul meg bőrből-vasból csinált terhétől, amikor a ravasz operettdíva felébreszti benne a „művészt”, aki nem véletlenül éppen József Attila versét (*Tiszta szívvel*) szavalja egyre lezserebben, már-már művészi dilettantizmussal.

Mezei kedvesen, kedélyesen röpköd, sziporkázik, Törköly – akinek már gyakorlata van a balkáni maffiózók szakavatott ábrázolásában – súlyos léptei alatt beszakad a hajópadló. A két szélsőséget történetbeli szerepe szerint is, és színészilag is a Ritter Dénest alakító Mess Attila köti össze. Játéka nem olyan egyértelműen kidolgozott, mint Mezei és Törkölyé, hol csak legyártja a szöveget, mint az alsó-belesdiak a hidegtálat, hol pedig összetett jellemet, emberi drámát mutat be. Hasonló kettősség jellemzi Bugár Marát, az operett-dívát játszó Vicei Natáliát és a kultúrház-igazgató népművelőt alakító Budanov Mártát. Vicei remek, amikor a világ végére érkeve eljätssza a divát, s amikor megvívja csatáját az öt semmibevevő maffiózóval, s ebből győztesen kerül ki, ellenben amikor az ital hatására elveszti önkontrollját, sablonos. Budanovot sohasem láttam még ennyire következetes szerepépítőnek, mint amikor a sértett nőt és a hatalmát féltő igazgatót játssza, de az alkoholos zárójelenetben ő sem találja fel magát. Szilágyi Nándor (Pakura bácsi, a hatszáz éves hobbi-preparátor) ismét rezonőrszerepben jeleskedik, ifj. Szloboda Tibor az ántivilágból ittfelajtott népiellenőrt alakítja kort idéző humorral, a többiek pedig (Pesitz Mónika, Gál Elvira, Káló Béla, Ralbovszky Csaba, Pálfi Ervin, Péter László) fel-felvillanó pillanataikkal járulnak hozzá a feladatot láthatóan élvező Hernyák Görgy háttérből ügyesen irányított előadásának kollektív sikeréhez.

KIÁLLÍTÁS

KÖNYVSZEMLE – MÁSODSZOR

Gyönyörű négyszínynyomású, igényes kivitelű, jó papíron nyomtatott, valóban reprezentatív katalógus várta a Magyar Kultúra Napja alkalmából a Lechner Ödön tervezte Iparművészeti Múzeumban megrendezett Millenniumi Könyvszemle című könyvkiállítás látogatóit. A könyv tiszteletét és megbecsülését jelentette e kiállítás, még ha vitathatatlan, hogy volt politikai zengéje, a választások előtt a kormányzópárt művelődési tárcája szeretne többek között számot adni, mit tett az elmúlt négy esztendőben a könyv érdekében, hogyan támogatta a kiadókat, serkentette alkotásra az írókat, mivel gazdagította a könyvtárakat, azaz, végső soron az olvasókat. Szép és nemes gesztus, mint ahogy az volt négy évvel ezelőtt is, amikor az 1992 és 1997 közötti könyveket állította ki az akkori tárca, azzal a különbséggel, hogy a Szentháromság téri kiállításon csak a határon túli kiadványokat vehettük kézbe, szám szerint mintegy nyolcszázat, most pedig szélesedett a skála, mert a polcokon helyet kapott mindaz, amit a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma mellett a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal is támogatott: azaz mintegy ezerháromszáz könyv.

E sorok írója minden könyves rendezvénynek örül, mert úgy véli, valamennyi számbavevésén túl egyfajta megmérettetést is jelent, s erre a megmérettetésre mindenkor szükség van, elsősorban önmagunk miatt: lássuk, tapasztaljuk, mi milyen szellemi értékeket produkál, milyen irányban vannak elmozdulások, a kétszűrős pályázattási rendszer mi mindent enged át a rostán, s nem is utolsósorban, milyen kiadói, azaz szerkesztői, lektori és könyvkiviteli eredmények jönnek elő. Elsősorban ezekre a kérdésekre kereste a választ e jegyzet írója, természetesen önkéntelenül is az összehasonlítás szándékával az 1997-es kiállítással, lévén annak egyik jurátora is lehetett.

Az előző kiállításhoz viszonyítva a számbeli növekedés azt mutatja, hogy az idénre örvendetes módon több pénzügyi forrásra számíthattak a kiadók, ami természetesen jó, mert több kuratórium és többféle szempontból mérlegelhette, mit tart kívánatosnak, alkalmasnak, minőségesnek a megjelentetésre. Tapasztalatunk szerint ennek (is) köszönhetően izmosodnak a néprajzi jellegű sorozatok, bár még mindig sokkal több a szellemi néprajz területéről megjelenő könyv, mintsem a tárgyi néprajzé. Mondjuk azt, hogy ez utóbbi messze több utánajárással és nem utolsósorban műszaki ismeretekkel járó tudást követel. A népzene és -táncművészet irodalma is mintha éppen most élné virágkorát, de érvényes ez a régészetre és a levéltártudományra, valamint a köz- és a helytörténetre is. S itt álljunk meg egy szóra. Talán éppen a hely-

történet a legfrekvensebb, több mint háromszáz cím szerepelt a kiállításon: Csíkszeredától Muraszombatig, Ungvártól Újvidékig szinte nincs régió, amely ne ápolná a műfajt. Nyilván ezek a kéziratok heverték legtöbb ideig a kutatók fiókjaiban, s rendszerváltás után gyorsított ütemben érnek be s jelennek meg. Dömping, mondhatnák a kételkedők, de ha kézbe vesszük, látnunk kell, hogy zömük igényesen megírt, alapos helytörténeti ismereteken alapuló. S talán az sem véletlen, hogy a mi könyveink közül is feltűnő helyen állt Ökrész Károly temerini könyve, Nagy Sívó Zoltán al-dunai székely településéről írt monografikus munkája reprodukáltan is jelen van a már említett igényes kivitelű katalógusban. S ha már a küllemet is érintjük, még egy könyvünk fedőlapja néz ránk vissza a katalógusból. A *Boldog gyermekkort idézek* című írói vallo-másokat tartalmazó kötetünk.

Viszont a kiállítás elrendezési sorában mintha nem a megfelelő helyre – azaz az első pannó lexikonokat bemutató sorába került volna a *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon*, hanem, mint a katalógusban is az irodalomtörténeti munkák közé sorolták, holott legkevesebb azoknak az élén kellett volna állnia, ahol évkönyvek, repertóriumok, bibliográfiák is sorakoztak, olyan jelentős művek társaságában, mint a *Magyar Nagylexikon* eddig megjelent tizenhárom kötete, a *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon*, vagy akár a *Magyar nemzeti bibliográfia*.

De ezek apróságok ahhoz mérten, hogy először láthattuk a már több mint másfélszáz kötetet kitevő Millenniumi Könyvtár-sorozat minden eddig megjelent klasszikusnak mondható darabját, hogy rálátásunk lehetett a több mint harminc romániai magyar kiadó kivitelben is egyszerre igényesebb megannyi szépirodalmi, történelmi, helytörténeti, képzőművészeti, egyháztörténeti . . . tárgyú kiadványra, s ugyanígy ismerkedhettünk a felvidéki, kárpátaljai vagy a nyugati világ elmúlt négy évben született könyveivel.

Végezetül értsünk egyet a kulturális tárca vezetőjével, aki a könyvkiállítás katalógusában ezt írja: „A könyv befektetés. Gyors megtérüléssel ugyan nem kecs eget, de a ma napvilágot látó köteteken is múlik, hogy holnap vagy újabb száz esztendő múlva is lesznek-e, akik önfeledten tudnak olvasni. A könyv örök, de nemcsak szerző és szerkesztő, papír, nyomda, kiadó, hanem főként olvasó kell hozzá, hogy valóban örök maradjon.”

BORDÁS Győző

KRÓNIKA

MEGJELENT

A Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék *Tanulmányok* c. évkönyve. A 2001-es, sorrendben 34. kötet szerzői Andrić Edit, Bagi Ferenc, Csorba Béla, Hózsa Éva, Káich Katalin, Katona Edit, Lánicz Irén, Papp György, Rajlsli Ilona tanárok, illetve Futó Hargita, Simon Teodóra és Takács Vass Izabella hallgatók. A kiadványt, melyet Lánicz Irén szerkesztett, a Tanszék életéből c. tájékoztató jellegű rovat zárja.

Fodor Pál: *Elődök és utódok*. Emlékeztető az 1769-es Kishegyesre települt Fodor család életútjára. Kishegyes, magánkiadás, 2001.

Raj Rozália–Nagy István: *Doroszlói népi textíliák*. A nők és a tisztaszobák öltözete egy bácskai faluban 1900–1999. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalva, 2001.

Rajlsli Ilona: *Múltbeli tájak üzenete*. Maratonosi jobbgylevelek; Kőrögyi presbiteri jegyzőkönyv. Rubicon, Becse, 2001.

DÍJAK

MAGYAR IRODALMI DÍJ – Az idén másodszer kiosztásra került legrangosabb irodalmi díjat Bodor Ádám a *Börtön szaga*

c. interjúkötetének (beszélgetőtárs Balla Zsófia) és Szilágyi István *Hollóidő* c. regényének ítelték oda. (Szilágyi a díjat nem vette át.)

KORTÁRS-DÍJ – A pesti Kortárs c. folyóirat díjban, amelyet a lapban az előző évben publikált szerzőket részesítik, 2001-ben közölt írásai alapján Csoóri Sándor és Tornai József mellett Gion Nándor kapta.

FILMDÍJ – Toinai Szabolcs *Arccal a földnek* c. filmjét a 33. Magyar Filmszemlén különdíjban részesítették.

SZÍNÉSZDÍJ – Balázs Áron, az Újvidéki Színház színésze Tomanović-díjat kapott a Szerb Nemzeti Színházban Uglješa Šajtinac *Pravo na Rusa* c. darabjában játszott szerepéért.

VUK-DÍJ – A Szerbiai Művelődési Közösség 2001. évi díjazottjai között van Vitkayné Kovács Vera operaénekes és Vicsek Károly rendező, az Újvidéki Színház igazgatója.

RENDEZVÉNYEK

TANÁRI SZEMINÁRIUM – Január 22-én tartották meg Újvidéken a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken a magyarta-

nárok továbbképzési szemináriumát. A Szerbiai Oktatási Minisztérium szervezésében tartott szakmai szeminárium résztvevőinek a Tanszék tanárai: Bányai János (*Megértés és értelmezés. Az irodalomértés anomáliái*), Csáky S. Piroska–Ispánovics Csapó Julianna (*Korszerű tájékozódás az anyanyelvi oktatásban*), Cseh Márta (*A versbeszéd szótana*), Faragó Kornélia (*A személyesség műfaja: a levéltudomány története és elmélete*), Hózsza Éva (*Herceg János életműve*), Lánicz Irén (*Osztatlan filológia: irodalmi szövegek nyelvészeti megközelítése*), Papp György (*Középiskolásaink nyelvi, nyelvhasználati mintái*), Rajslil Ilona (*Régi szövegek olvasása: a kórógyi anyagról*) és Utasi Csaba (*József Attila-képek – József Attila-képeink*) tartottak előadást.

EMLÉKEZÉS – Február 1-jén Muzsán a költő emléktáblájának megkoszorúzásával emlékeztek meg Szivéri János halálának 12. évfordulójára.

SZÍNHÁZ

ŐSBEMUTATÓ – Február 9-én tartotta az Újvidéki Színház Gobby Fehér Gyula: *Az angyal álma* c. művének ősbemutatóját. Az Apatinban született (1892–1960) operettszerző Ábrahám Pálról készült zenés életrajzi történetet László Sándor rendezte, munkatársai Janovics Erika (jelmeztervező), Pongó Lajos (zenei szakmunkatárs), Gyenes Ildikó (koreográfus), Gyarmati Kata (dramaturg), Vitkay Ágota (korrepetítor). Az előadás szereplői: Kovács Nemes Andor f. h., Jankovics Andrea, Nagypál Gábor, Magyar Attila, Csernik Árpád, Giricz Attila, Ferenc Judit f. h., Mezei Kinga, Kőrösi István f. h., Páthly Mátyás, H. Faragó Edit, Ábrahám Irén, Krizsán Szilvia, Jaskov Melinda, Figura Terézia, Német Attila, Szabó Attila és Bicskei Flóra.

A YERMA A DIÁKSZÍNPADON – Az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpada Mezei Kinga irányításával vitte színre január 23-án és 25-én Federico García Lorca Yerma c. tragédiáját. Zenei munkatárs Mezei Szilárd, dramaturg Gyarmati Kata. Szereplők Béres Márta és Erdély Andrea, akik alternálják a két női főszerepet, Kőrösi István f. h., Kovács Nemes Andor f. h., továbbá Zima Renáta, Fazekas Kinga, Mikes Imre, Grabovac Dávid, Bordás Szilárd, Rencsár Kármén, Bugarcity Maja, Simon Ada, Klebecskó Elvira, Drozdik Popović Teodóra.

KRLEŽA ISMÉT SZERB SZÍNPADON – Krleža-bemutatót tartott az újvidéki Szerb Nemzeti Színház. Egon Savin rendezésében, Predrag Ejdus, Boris Isaković, Rade Kojadinović, Jugoslav Krajinov, Zoran Bogdanov, Jasna Đurišić, Ivana V. Jovanović, Stevan Gardinovački és Stevan Šalajić közreműködésével Miroslav Krleža *Glembay Ltd.* c. drámája került közönség elé.

KIÁLLÍTÁSOK

EX LIBRISEK – Szabadkán a Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesületének szervezésében nyílt meg február 8-án a Képzőművészeti Találkozó galériájában a különböző – hagyományos, kézzel festett és komputeren tervezett s nyomtatott – technikákkal készült ex libriseket bemutató kiállítás.

TALLIÁN EMIL-KIÁLLÍTÁS – Bečsén, a Városi Múzeumban nyílt kiállítás fényképek és trófeák bemutatásával idézi fel Tallián Emil, a neves világotudós és vadász emlékét.

SMIT Edit összeállítása

TÖLÜNK – RÓLUNK

TÖLÜNK

Alföld

Bányai János: Az esszé: útban az elbeszélés felé (A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövöszékéig, és tovább), esszé – 2002. 2.

Az Irodalom Visszavág

Szombathy Bálint: Álomképek új valósága (Karafiáth Judit–Tóth Szilvia: Szürrealizmus), kritika – 2001–2002, tél.

Forrás

Gion Nándor: Aranyat talált, folytatásos regény, VI. rész – 2002. 2.

Ladik Katalin: Csigaház; Teknős; Ebihal, versek – 2002. 2.

Holmi

Radics Viktória: YU-szelet misztikus aszpikban (Hász Róbert: Végvár), kritika – 2002. 1.

Új Forrás

Fekete J. József: Folytonos ítélet alatt (Bodor Ádám–Balla Zsófia: A börtön szaga), kritika – 2002. 2.

Tolnai Ottó: Körösi Zoltán Orrocskái, kritika – 2002. 2.

VárUcca Műhely

Harkai Vass Éva: Naplójegyzetek – 2001. – 2–3.

Kalapáti Ferenc: Egy alföldi vitéz kálváriája az olajfák hegyén, vers – 2001. 2–3.

Kalapáti Ferenc: Avantgarden parti (Vitéz György: Confabulatív mystica), kritika – 2001. – 2–3.

Orcsik Roland: Az időutazás metaforái (Hász Róbert: Végvár), kritika – 2001. 2–3.

Radics Viktória fordítása Mihajlo Pantíc: Az, aki elment c. prózájának – 2001. 2–3.

Végel László: Nyár volt, napló – 2001. 2–3.

Vigilia

Gerold László: Utasi Csaba: Csak emberek, kritika – 2002. 2.

RÓLUNK

BOGNÁR Antal

Prágai Tamás: Derűsen a káoszt (Bognár Antal: Levélnéhezék), kritika – *Kortárs* 2002. 1.

HÁSZ Róbert

Onagy Zoltán: A géhás diadala (Hász Róbert: Végvár), kritika – *Az Irodalom Visszavág*, 2001–2002, tél.

Orcsik Roland: Az időutazás metaforái (Hász Róbert: Végvár), kritika – *VárUcca Műhely* 2001. 2–3.

Radics Viktória: YU-szelet misztikus aszpikban (Hász Róbert: Végvár), kritika – *Holmi* 2002. 1.

JUHÁSZ Erzsébet

Bányai János: Az esszé: útban az elbeszélés felé (A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövöszékéig, és tovább), esszé – *Alföld* 2002. 2.

TOLNAI Ottó

Kritikai beszélgetés a JAK és a Műcsarnok közös rendezésében Tolnai Ottó Bal-

káni babér c. kötetéről Menyhárt Anna, Gács Anna, Harcos Bálint, Jánosy Lajos, Szirák Péter és Térey János részvételével – *Új Holnap* 2000 – tél.

UTASI Csaba

Gerold László: Utasi Csaba: Csak emberek, kritika – *Vigilia* 2002. 2.

VÉGEL László

Bányai János: Az esszé: útban az elbeszélés felé (A metlikai tölgyfáktól Wittgenstein szövöszékéig, és tovább), esszé – *Alföld* 2002. 2.

Pató Attila: Egy frástudó csodaországban (Végel László: Exterritórium), kritika – *Új Forrás* 2002. 2.

IRODALMI MÚZEUM

- Németh Ferenc: Egy barátság dokumentumai (jegyzet)* 268
*Gerencsér Zsigmond (Budapest): „... engedd, hogy mi büszkélkedjünk
Veled!” (tanulmány)* 274

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

- Bence Erika: Sorsok legendába zárva (Boško Krstić: Vízöntő)* 281
Danyi Zoltán: Egy önéletrajz fejezetei (Bodor Ádám: A börtön szaga)
283

Színház

- Gerold László: Változatok a bunkóságra (Tasnádi István: Titanic vízi-
revü)* 288

Kiállítás

- Bordás Győző: Könyvszemle – másodsor (Millenniumi Könyvszemle)*
290

KRÓNIKA

- Smit Edit összeállítása* 292

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődésügyi Titkárság, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatta

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2002. február. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57–216. e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EU. – Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079